

อภินันทนาการ

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

14126415

0448

30 SEP 2006

วิทยานิพนธ์

ของ

โชคชัย อภิชาติธำรง

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยนเรศวร

วันลงทะเบียน	30 SEP 2006
เลขทะเบียน	0448
เลขเรียกหนังสือ	50 2190 ว.55

DS595.5

5813ค

2528

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต

มกราคม 2528

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควร
รับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษิตตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒโต

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผ.ศ. จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ)

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดีเนื่องจากผู้เขียนได้รับความกรุณาจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ ที่รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและควบคุม การทำวิทยานิพนธ์ ในครั้งนี้โดยให้ความช่วยเหลือแนะนำชี้แจงและแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งสำเร็จเรียบร้อย ผู้เขียนจึงขอกราบขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูง ไว้ ณ ที่นี้

ผู้เขียนขอขอบพระคุณ คุณพ่อ คุณแม่ที่ให้ความอุปการะในเรื่องค่าใช้จ่ายมา โดยตลอด ขอขอบคุณเพื่อนๆและน้องๆด้วยความจริงใจ สำหรับความช่วยเหลือทุกสิ่งทุก อย่าง

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ และเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของหอสมุดทุกแห่งที่ให้ความสะดวกแก่ผู้เขียนในการค้นคว้าเอกสารเป็น อย่างดียิ่ง จนทำให้วิทยานิพนธ์สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

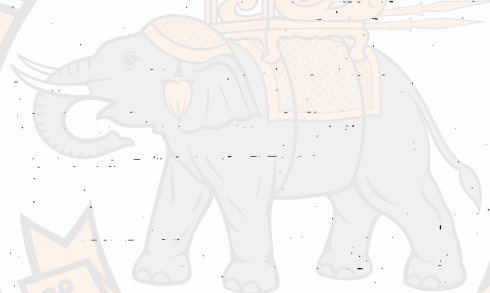
โชคชัย อภิชาติธำรง

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทคัดย่อ

ของ

โชคชัย อภิชาติธำรง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตร

มกราคม 2528

ความสัมพันธ์ระหว่าง ไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้ศึกษาปัญหาใหญ่ 4 ประการ

1. ความสัมพันธ์ระหว่าง ไทยกับฝรั่งเศสช่วงสมัยรัตนโกสินทร์
2. ความสัมพันธ์ทางการ เมือง
3. ความสัมพันธ์ทางบ้านต่างๆ
4. ผลสะท้อนของความสัมพันธ์ระหว่าง ไทยกับฝรั่งเศส

การศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนได้เสนอข้อเท็จจริงและพยายามวิเคราะห์เหตุการณ์โดย อาศัย เอกสารทางราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์รวมทั้ง เอกสารต่างๆที่ ตีพิมพ์แล้ว เนื้อหาสำคัญสรุปได้ดังนี้

ความสัมพันธ์ระหว่าง ไทยกับฝรั่งเศส นั้นมีการติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนารายณ์แห่งกรุงศรีอยุธยา แต่พอระยะหลังความสัมพันธ์ของทั้งสองก็ขาดช่วงไประยะหนึ่ง ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศเริ่มฟื้นฟูก่อครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และดำเนินต่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ความสัมพันธ์ในระยะนี้ไม่ค่อยจะราบรื่น เนื่องจากการที่ฝรั่งเศสขยายลัทธิล่าอาณานิคมในอินโดจีน และสามารถครอบครองดินแดน ทำให้ทั้งสองประเทศมีความขัดแย้ง เกี่ยวกับพรมแดนบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง รัฐบาลไทยพยายามตกลงกับฝรั่งเศส เกี่ยวกับการเรียกร้องสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของฝรั่งเศสแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ จนเป็นเหตุให้เกิดการต่อสู้ระหว่าง ไทยกับฝรั่งเศสตามชายแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งต่อมาฝรั่งเศสก็ดำเนินนโยบายเรือปืนต่อไทยโดยการส่งเรือรบสองลำบุกเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยาและเกิดการต่อสู้กันขึ้นในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 เป็นที่รู้จักกันในนามว่า วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 ภายหลังเหตุการณ์ดังกล่าว ฝรั่งเศสได้ยื่นคำขาดและบีบบังคับไทยทำให้ไทยต้องยอมจำนนอย่างไม่มีเงื่อนไข โดยไทยยอมลงนามในสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งส่งผลให้ต้องสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส และยอมให้ยึดเมือง จันทบุรี เป็นประกันจนกว่าไทยจะปฏิบัติครบตามสัญญาที่ระบุไว้ ปัญหาเมืองจันทบุรีไทยต้องใช้เวลาเป็นสิบปีจึงแก้ปัญหานี้ได้ จากการที่ฝรั่งเศสดำเนินนโยบายที่คุกคามต่อเอกราชของไทย จะส่งผลกระทบต่อไทยมีการพัฒนาตลอดจนปรับปรุงประเทศเป็นการใหญ่ ทั้งด้านการปกครอง สังคม เศรษฐกิจให้ทันสมัยเพื่อป้องกันมิให้ฝรั่งเศสเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในของไทย นอกจากความสัมพันธ์ทางการเมืองแล้ว ไทยกับฝรั่งเศสยังมีการติดต่อกันทั้งทางบ้าน เศรษฐกิจ ตลอดจนศาสนาอีกด้วย

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	1
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	3
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	4
วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า	4
แหล่งการศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ	4
บทที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสมัยอยุธยา	6
1. มูลเหตุความสัมพันธ์ของไทยกับฝรั่งเศส	6
1.1 ความสัมพันธ์ทางศาสนา	10
1.2 ความสัมพันธ์ทางการค้า	14
1.3 ความสัมพันธ์ทางการทูต	16
1.4 ความสัมพันธ์ทางการเมือง	21
1.5 ความสัมพันธ์ทางศิลปวิทยาการ	27
บทที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสมัยรัตนโกสินทร์	31
1. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	31
1.1 ความสัมพันธ์ทางการทูต	33
1.2 ความสัมพันธ์ทางการเมือง	36
1.2.1 ปัญหาประเทศเขมร	36
1.2.1.1 ฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงในเขมร	38
1.2.1.2 ปฏิกริยาตอบโต้ของฝ่ายไทย	40
1.2.1.3 ฝรั่งเศสบังคับให้พระนโรคมลงนามในสนธิสัญญา	42
1.3 ความสัมพันธ์ทางการเศรษฐกิจ	48

	หน้า
1.4 ความสัมพันธ์ทางศาสนา	52
บทที่ 3 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	
1. ความสัมพันธ์ทางการเมือง	57
1.1 ปัญหาสิบสองจุไทย	57
1.2 ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง	65
1.2.1 วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112	70
1.2.2 มวลเหตุของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112	71
1.2.3 การใช้นโยบายถิฮป็นของฝรั่งเศส	75
1.2.4 สนธิสัญญาและอนุสัญญาไทยกับฝรั่งเศส 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436	78
1.3 ปัญหาเมืองจันทบุรี	84
1.3.1 ความสำคัญของเมืองจันทบุรี	84
1.3.2 เหตุที่ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรี	85
1.3.3 การดำเนินการเข้ายึดครองเมืองจันทบุรี	86
1.3.4 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสปัญหาเมืองจันทบุรี	87
บทที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ต่อ)	
1.1 ความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ	92
1.1.1 ปัญหาการเก็บภาษีสุราและภาษีอื่น	92
1.1.2 ปัญหาชาวจีนในบังคับฝรั่งเศส	93
1.2 ความสัมพันธ์ทางศาสนา	97
1.3 ความสัมพันธ์ทางด้านคมนาคม	100
1.3.1 การสร้างทางรถไฟลุ่มน้ำโขง	100
1.3.2 ความคิดเห็นทางฝ่ายไทยเกี่ยวกับการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศส	101
1.3.3 ผลของการเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส	106

	หน้า
บทที่ 5 ผลการกระทบของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาท พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	107
1.1 การปฏิรูปการปกครอง	108
1.1.1 การปฏิรูปการปกครองส่วนกลาง	108
1.1.2 การปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค	112
1.1.2.1 การจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล	112
1.1.2.2 การจัดการปกครองส่วนท้องถิ่น	115
1.2 การปรับปรุงทางด้านการศึกษา	116
1.3 การปรับปรุงทางด้านกวีลีลาสาร	120
1.4 การยกเลิกระบบไพร่	122
1.5 การถ่วงดุลย์ของมหาอำนาจตะวันตก	125
บทสรุป	130
บรรณานุกรม	135
ภาคผนวก ก. สัญญาระหว่างสองพระเจ้าแผ่นดินสยามกับแม่ทัพฝรั่งเศส	143
ภาคผนวก ข. หนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส วันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112	147
บทคัดย่อ	151

บทนำ

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสนั้นมีมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช(พ.ศ.2200-2231)แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งต่อมาภายหลังสมัยพระนารายณ์มหาราชความสัมพันธ์ไทยกับฝรั่งเศสได้ขาดตอนไปช่วงหนึ่ง เนื่องจากความผันผวนทางการเมืองภายในของประเทศไทยและประเทศฝรั่งเศสเองด้วย¹ และความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสได้มีการฟื้นฟูขึ้นใหม่ในพ.ศ. 2399ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2394-2411) ซึ่งเป็นสมัยที่ประเทศไทยได้เปิดประเทศติดต่อกับประเทศตะวันตกอย่างกว้างขวาง² เมื่อศึกษาจากหลักฐานในพระราชพงศาวดารแล้วจะพบว่าการติดต่อกันระหว่างไทยกับชาติตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3องค์พระมหากษัตริย์และขุนนางข้าราชการในกรุงเทพฯจะไม่ยอมลดฐานะลงไปให้ความสัมพันธ์กับผู้มาติดต่อมากนักการติดต่อกันจะมีลักษณะที่เป็นทางการ แต่เมื่อรัชกาลที่ 4ถ้ำที่ของประเทศไทยได้ยอมลดฐานะลงไปให้ความสัมพันธ์อย่างเป็นกันเอง เช่น รัชกาลที่ 4ทรงพระอักษรเป็นภาษาอังกฤษและชันตันด้วยข้อความและลงข้อความแบบชาวยุโรปทั้งหมด ทั้งยังเปิดโอกาสให้ถวายหนังสือโต้ตอบกับพระองค์ท่านได้ตลอดเวลาโดยไม่มีพิธีรีตองทั้งสิ้น³ จากความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยรัตนโกสินทร์นี้แตกต่างไปจากความสัมพันธ์ที่เคยมีมาในอดีตอย่างสิ้นเชิง ก็เพราะว่าในช่วงนี้ประเทศฝรั่งเศสได้ดำเนินนโยบายล่าเมืองขึ้นอย่างรุนแรง ซึ่งจะมีผลกระทบต่อประเทศไทยอย่างมากในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นักประวัติศาสตร์และผู้สนใจเหตุการณ์บ้านเมืองสยามในอดีต ย่อมไม่อาจปฏิเสธความจริงในข้อหนึ่งที่ว่า ในรัชสมัยนี้ประเทศไทยได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าเท่าเทียมกับนานาอารยประเทศอย่างมาก แต่ท่ามกลางความก้าวหน้าเพื่อให้เท่าเทียมนานาอารยประเทศนั้น ประเทศไทยต้องต่อสู้กับชาตินัก

¹ สวรรค์ สุวรรณโชติ ประเทศไทยกับปัญหาเมืองจันทบุรีและตราครุฑฝรั่งเศสยุคครองระหว่างปี พ.ศ. 2436-2499 หน้า 7

² นคร พันธมรงค์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ หน้า 274

³ สนั่น เมืองวงษ์ ประวัติศาสตร์ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ หน้า 250

ล่าอาณานิคม ผู้ซึ่งมีกำลังอำนาจสูงกว่าเทียบมิไคโคลเวลา¹ แต่ด้วยพระปรีชาสามารถอันเยี่ยมยอดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำประเทศชาติรอดพ้นจากภัยพิบัติจากนักล่าอาณานิคมได้อย่างปฏิหารย์ ทั้งที่ประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงเราและรวมทั้งประเทศอื่นๆที่ไกลออกไปต้องเสียเอกราชให้กับนักล่าอาณานิคมเกือบหมดสิ้น

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้ามามีความสัมพันธ์กับไทยนั้นฝรั่งเศสได้พยายามเข้ามามีอิทธิพลทางประเทศชว่นก่อนตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 โดยได้ทำการยึดโขงอันได้ในปีพ.ศ. 2410 ในรัชกาลที่ 5 ฝรั่งเศสก็ได้ผนวกหมดทั้งประเทศเมื่อฝรั่งเศสได้ชว่นและเขมรส่วนนอกไปแล้ว ทำให้พรมแดนของประเทศไทยกับพรมแดนในส่วนที่เป็นของฝรั่งเศสติดต่อกัน จึงทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งกันขึ้นจนเป็นเหตุทำให้ไทยต้องเสียดินแดนให้ฝรั่งเศสไป ส่วนเหตุผลที่มีอิทธิพลโน้มน้าวพระราชกฤษฎีกาของรัชกาลที่ 5 ให้จำต้องดำเนินนโยบายโอนอ่อนผ่อนตามฝรั่งเศสนั้น จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรียวงศ์ไทยวิเศษซึ่งเป็นราชทูตพิเศษเดินทางไปยังฝรั่งเศส พ.ศ. -2410 ความว่า "... ในเมืองสยามถูกฝรั่งเศสหนึ่ง โดยอาณานิคมอังกฤษอีกคนหนึ่ง... เราต้องคิดลึนใจว่าเราจะทำอย่างไรจะวายทวนน้ำขึ้นไปเพื่อทำตัวเป็นมิตรกับพระเจ้าหรือว่าทะเลไปเกาะปลาวาฬไว้ ถ้าหากเราพบบ่อทองในประเทศของเรา... พอที่จะใช้ซื้อเรือรบจำนวนร้อยๆลำก็ตาม เราคงไม่สามารถสู้กับพวกนี้ได้ เพราะเราต้องซื้อเรือรบและอาวุธจากประเทศเหล่านี้ ถ้าพวกนี้หยุดขายให้เราเมื่อไรก็ได้... อาวุธชนิดเดียวซึ่งเป็นประโยชน์แท้จริงต่อเราในอนาคต คือ วาจาและหัวใจของเราอันกอปรด้วยสติและปัญญา"²

อนึ่งถ้าจะเปรียบเทียบความน่ากลัวและอันตรายระหว่างประเทศมหาอำนาจอังกฤษและฝรั่งเศสที่มีต่อประเทศไทยแล้ว นับว่าฝรั่งเศสมีความน่ากลัว และอันตรายมากกว่าอังกฤษหลายเท่าตัว กล่าวคือฝรั่งเศสจะใช้อิทธิพลกำลังทหารเข้าบังคับและถึงขั้นปะทะกัน เช่นกรณีวิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 ส่วนอังกฤษนั้นจะใช้อำนาจและอิทธิพลทางการทูต การเมืองบีบบังคับให้ไทยยอมจำนน

¹ สุจิตต์ ถาวรวงษ์ วรรณกรรมไทยคดีพระยอกเมืองขวาง หน้า 7

² ศิลปากรกรม ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2475

ดังนั้นในช่วงเวลาหลายสิบปีที่ประเทศไทยได้มีความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสนั้นนับเป็นช่วงเวลาสำคัญช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากการมีความสัมพันธ์กันมาเป็นเวลา เช่นนี้ น่าจะมีผลกระทบต่อประเทศไทยทั้งในด้านการปกครอง การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม - ภัยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงเห็นว่า เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงสมควรจะได้มีการศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียด เพื่อเป็นหลักฐานในการเผยแพร่ต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อศึกษานโยบายโดยทั่วไปของประเทศไทย ตลอดจนศึกษาถึงความขัดแย้งระหว่างประเทศไทยกับฝรั่งเศส
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในด้านต่างๆ นอกเหนือจากความสัมพันธ์ทางการเมือง
4. เพื่อศึกษาถึงผลกระทบจากความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ผลจากการศึกษาค้นคว้า จะทำให้ซาบซึ้งถึงพระปรีชาสามารถกับพระราชกรณียกิจในการวางแผนป้องกันประเทศอย่างเข้มแข็งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ผลจากการศึกษาค้นคว้า จะทำให้มีความเข้าใจถึงความต้องการอันแท้จริงของฝรั่งเศส ในการเข้ามาล่าอาณานิคมในแถบอินโดจีน
3. ผลจากการศึกษาค้นคว้า จะทำให้เห็นถึงการมีความสัมพันธ์กับประเทศมหาอำนาจนั้น ประเทศหรือชาติเล็กๆ มักจะเสียเปรียบชาติมหาอำนาจเสมอ
4. ผลจากการศึกษาค้นคว้า จะทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส มิได้มีเฉพาะการเมืองเท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์ด้านอื่นๆ อีกด้วย เช่น การค้า ศาสนา
5. ผลจากการศึกษาค้นคว้า จะทำให้มีความรู้เกี่ยวกับการเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลไทยและฝรั่งเศสเกี่ยวกับปัญหาเขตแดน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาค้นคว้าถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยอยุธยาโดยสังเขปเพื่อเป็นพื้นฐานในสมัยต่อมา
2. ศึกษาค้นคว้าถึงนโยบายของรัฐบาลไทย วิธีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับฝรั่งเศส ตลอดจนการทำข้อตกลงระหว่างรัฐบาลทั้งสองฝ่าย
3. ศึกษาค้นคว้าเนื้อหาของเรื่องจะเน้นในด้านการเมือง ปัญหาที่ผู้เขียนเน้น คือ ปัญหาสิบสองจุไทย ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง วิกฤตกาล ร.ศ.112
4. ศึกษาค้นคว้าลักษณะความสัมพันธ์ไทยกับฝรั่งเศสในก้านเศรษฐกิจ ศาสนา - ตลอดจนศิลปวิทยาการ

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และการเสนอรายงานแบบพรรณานาวิเคราะห์ (Analqtical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสาร ประกอบด้วย เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) และเอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secordary Sources)

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ คือ

1. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. หอสมุดแห่งชาติ
3. หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
4. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก
5. หอสมุดวิทยาลัยครูพิบูลสงคราม พิษณุโลก

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. เอกสารชั้นต้น (Primary Sources)

- จกหมายเหตุแห่งชาติ กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ. 7/6 เรื่องราวช
ชุกและชาวฝรั่งเศษเข้าเฝ้า

- จกหมายเหตุแห่งชาติ กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ 17/2 เรื่องไท่
พระยาชลมุข จักการรักษาทวีเมืองชายฝั่งตะวันออก

- จกหมายเหตุแห่งชาติ กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ 17/5 เรื่องข้อม
ทำป้อมและจักการรักษาลำน้ำเจ้าพระยากับชาวเรือเรือรบฝรั่งเศษจะเข้ามา

- จกหมายเหตุแห่งชาติ กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ. 1/14 เรื่อง -
ฝรั่งเศษจะขออนุญาตวางสายโทรเลขทางทะเลตั้งแต่ไซ่ง่อน ถึง กรุงเทพ.

2. เอกสารชั้นรอง

ก. หนังสือทั่วไป

เกหลง ปภาวสิทธิ ประวัติการศึกษาไทยโดยสังเขป สมาคมการศึกษา , 2509, 114 หน้า
ขจร สุขพานิช ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
2518, 399 หน้า

คุรุสภา , องค์การค่า เรียงความขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ศึกษากัมพูชาภิษย์, 2504, 278 หน้า

บทที่ 1

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสมัยอยุธยา1. มูลเหตุความสัมพันธ์ของไทยกับฝรั่งเศส

นับตั้งแต่รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมา ความขัดแย้งกับประเทศเพื่อนบ้านได้ลดน้อยลงบ้านเมืองจึงเข้าสู่ภาวะสงบ ทั้งนี้ทั้งแก่รัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถอยุธยาจึงเริ่มมีการติดต่อกับประเทศต่างๆมากขึ้นโดยเฉพาะประเทศตะวันตก ก่อนที่ความสัมพันธ์ไทยกับฝรั่งเศสจะเริ่มมีขึ้นนั้นมีชาติตะวันตกเข้ามาค้าขายในราชอาณาจักรไทยก่อนหน้านี้อันได้ถึงสามชาติด้วยกัน คือ ชาติโปรตุเกสได้เข้ามาในสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2061 นับว่าเป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาเมืองไทย สำหรับชาติที่สองคือ ฮอลันดา เข้ามาในสมัยพระเอกาทศรถปี พ.ศ. 2141 ส่วนประเทศอังกฤษเข้ามาในสมัยของพระเอกาทศรถเมื่อ พ.ศ. 2155¹ ส่วนความสัมพันธ์ไทยกับฝรั่งเศสนั้นเริ่มมีครั้งแรกในช่วงต้นพุทธศักราช 2300 ซึ่งตรงกับสมัยพระนารายณ์แลพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ของฝรั่งเศส ในรัชสมัยของพระนารายณ์ นับว่าเป็นสมัยที่มีการติดต่อกับต่างประเทศเป็นอันมากและเป็นระยะที่เจริญรุ่งเรืองมากที่สุดสมัยหนึ่ง

มูลเหตุของการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสอง เนื่องจากฮอลันดาไม่ทำให้สงบความเมืองไทย ทำให้สมเด็จพระนารายณ์เริ่มไม่ไว้วางใจพวกฮอลันดา² ซึ่งขณะนั้นมีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่เมืองปัตตาเวีย บนเกาะชวา สาเหตุของความขัดแย้งระหว่างไทยกับฮอลันดาที่สืบเนื่องมาจากค่านการค้าเป็นสำคัญ อาทิ ในสมัยพระเจ้าปราสาททองไทยสัญญาจะช่วยเหลือฮอลันดาเหมือนเมื่อก่อน แต่ในเวลาต่อมาความสัมพันธ์เริ่มดีขึ้นอีกในทอนปลายสมัยพระเจ้าปราสาททอง³ และในปี พ.ศ. 2204 ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ บริษัทของฮอลันดาได้ยกเรือซึ่งชักธงโปรตุเกส

¹ อ.ประมวลวิทย์ ในราชสำนักพระนารายณ์ หน้า 157

² ณรงค์ พ่วงพิศ ประวัติดิศาสตร์ไทย 1 หน้า 112

³ ไพฑูรย์ มีนุศล ประวัติดิศาสตร์ไทย หน้า 241

บริษัทเมืองมาเก๊าโดยสินค้าในเรือเป็นของไทย ไทยจึงเรียกร้องความเสียหายจากบริษัทของฮอลันดา เป็นเงิน 84,000 กิลเดอร์ ความขัดแย้งที่สำคัญของไทยกับฮอลันดาคือ เหตุการณ์ที่ชาวจีน จำนวนหนึ่งยกกำลังเข้าล้อมสถานีการค้าของฮอลันดาในอยุธยา บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาจึงถือโอกาสนี้ประกาศสงครามกับไทย โดยนำเรือรบ 2 ลำมาปิดอ่าวไทยเมื่อ พ.ศ. 2201¹ และสมเด็จพระนารายณ์จึงยอมให้มีการทำสัญญากับฮอลันดา ลงวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2207 เหตุการณ์ในระบายนั้นไทยเพิ่งเสร็จศึกทางทนานนา และมอญ จึงไม่มีกำลังพอที่จะต่อสู้กับฮอลันดา ในสัญญาฉบับนี้ที่ทำกับฮอลันดาจะเกี่ยวกับการเมืองและการค้า สัญญาฉบับนี้ไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบต่อฮอลันดาเป็นอย่างมาก และอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงยอมฮอลันดา เพราะพระองค์วิทกกว่าถ้าไม่ยอมตกลงกับฮอลันดาแล้ว ฮอลันดาจะแผ่ขยายอำนาจเข้ามามีอิทธิครอบคลุมไทย เช่นเดียวกับที่ทำมาแล้วในชวา สุมาตรา กังจะพบว่าอิทธิพลทางการค้าของฮอลันดาในภูมิภาคนี้ขยายตัวเพิ่มขึ้นมาก จะเห็นได้จากจดหมายของโคลแบร์ก ถึง มาควิส เดอ ปอมปอน เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสเป็นประจำ ฮอลันดาว่า ในบรรดาเรือที่มาค้าขายตามชายฝั่งทะเลทางตะวันออก รวมทั้งสิ้น 25000 ลำนั้น เป็นเรือของฮอลันดา 16000 ลำ²

หนังสือสัญญาที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงทำกับฮอลันดาในปี พ.ศ. 2207 โดยสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้³

1. ไทยยอมให้บริษัทของฮอลันดาเข้ามาค้าขายได้โดยเสรีที่อยุธยา นครศรีธรรมราช พัทลุง ถลาง
2. บริษัทมีสิทธิที่จะติดต่อกับบุคคลทุกคนโดยเสรี และบริษัทจะเสียภาษีความตามกำหนดอยู่แล้วเท่านั้น
3. ไทยจะต้องไม่ยอมให้คนจีน ญี่ปุ่น หรือฮอลันดา ทำงานไม่ว่าหน้าที่ใดๆในสำเภอาของไทย ถ้าบริษัทพบเห็นคนต่างชาติดังกล่าวในทะเลหลวง บริษัทมีอำนาจยึดสำเภอาได้

¹ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32 เล่ม 18 หน้า 153

² เจลิมพล กิมประพันธ์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ; วิเคราะห์ผลกระทบการดำเนินนโยบายต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 24

³ พลับพลึง มุลศิลา ความสัมพันธ์ไทย - ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา หน้า 39-40

4. บริษัทของฮอลันดาจะผูกขาดการค้า หนึ่งวัน และหนึ่งกลางไปจำหน่ายต่างประเทศ และยังมีสิทธิในการนำสินค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายปลีกแก่ผู้เกี่ยว

5. เมื่อถูกหนี้ของบริษัทไม่ยอมไ้หนี้ ออกญาพระคลังต้องช่วยบริษัทให้ได้รับชำระหนี้ โดยคุมข้อถูกหนี้ไว้จนกว่าจะชำระหมดสิ้น ในกรณีที่ลูกหนี้ไม่สามารถชำระหนี้ ออกญาพระคลังต้องส่งตัวลูกหนี้ให้แก่บริษัท อนึ่งถ้าคนของบริษัทฮอลันดาทำความผิดก็ส่งตัวให้หัวหน้าบริษัท ถ้าหัวหน้าบริษัททำผิด กษัตริย์ไทยจะเป็นผู้คุมขังไว้บ้านและส่งเรื่องไปยังผู้สำเร็จราชการที่ชวา

6. บริษัทจะจ่ายค่าชดเชยให้แก่ไทยเป็นเงิน 156 ชั่ง หรือ 18,720 กิลเคอร์ ในการที่บริษัทยึดเรือสินค้าไทย ใกล้เคียงมาเก่า

จากการที่บริษัทอินเดียตะวันออกได้ใช้กำลังมาบีบบังคับให้ไทยยอมทำสัญญาด้วยครั้งนั้น จึงทำให้สมเด็จพระนารายณ์เปลี่ยนแปลงการค้า นินนโยบายต่างประเทศเสียใหม่โดยให้นำหลักมูล อำนาจมาใช้ คือ การพยายามสร้างพันธมิตรกับประเทศต่างๆ โดยเฉพาะชาติตะวันตกที่มีกำลังทัดเทียมกับฮอลันดามาถ่วงดุลไว้

ในตอนแรก ออกพระศรีเนาวรัตน์* เสนอให้สมเด็จพระนารายณ์ใช้พวกมุสลิม มาถู้อ่านาจอฮอลันดา โดยให้เหตุผลว่า ความมั่งมีของมุสลิมจะเป็นเครื่องป้องกันการคุกคามได้ โดยทำการส่งชุกไปอิหร่านหลายครั้ง แต่ภายหลังทรงเห็นว่าการใช้มุสลิมนั้นคงไม่ได้ผลดังนั้นไทยจึงเลิกความคิดที่จะติดต่อกองการชุกกับพวกนี้¹ แม้ว่าจะทรงไม่ประสบความสำเร็จในเรื่องนี้ พระองค์ก็มีใ้ทรงย่อท้อ ซึ่งต่อมาสมเด็จพระนารายณ์ ทรงเห็นและหันไปติดต่อกับโปรตุเกสโดยให้สิทธิพิเศษ ยกวันภาษี ทั้งนี้เพื่อขอความช่วยเหลือจากโปรตุเกสป้องกันไทยจากอำนาจของฮอลันดา แต่โปรตุเกส ตอนนั้นไม่เข้มแข็งเหมือนแต่ก่อนเสียแล้ว จึงทำให้ไทยต้องผิดหวังอีกครั้ง ต่อมาในปี 2217 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ได้หันมาเอาใจใส่การค้ากับไทยอีกครั้งหลังจากชมเขาลงไป² และแต่งตั้งผู้อำนวยการสถานีคนใหม่ ชื่อ แฮมมอนด์ กิบมอน³ ซึ่งในบรรดาชาติตะวันตกที่เข้ามา มีความสัมพันธ์กับไทยขณะนั้นอังกฤษดูจะเป็นชาติที่เหมาะสมที่สุดในการสัดกกันอำนาจของฮอลันดา สมเด็จพระ

* เป็นสมุหนายกของสมเด็จพระนารายณ์ ในเอกสารของอังกฤษเรียกว่า Ophra Spunk

¹ พลับพลึง มูลศิลป์ ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา หน้า 45-46

² ไพฑูรย์ มีนุศล ประวัติศาสตร์ไทย หน้า 245

³ ถนอม อานามวัฒน์ ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนถึงสิ้นอยุธยา หน้า 253

สมเด็จพระนารายณ์ทรงเอาอกเอาใจอังกฤษอย่างมาก ด้วยทรงเห็นว่า จะใ้อังกฤษไว้เป็นพันธมิตร ด้วยการพระราชทานห้องตราอนุญาติให้อังกฤษซื้อขายสินค้าจำพวกตะกั่ว พลวง งา ข้าว นอแรดและผูกขาดการซื้อคิงุกที่ ไชยา ชุมพร พัทลุง ใต้โดยสะดวกและสามารถซื้อ ในราคาห้องตลาด ต่อมาทรงยกเว้นอากรขนอนเช่นเดียวกับที่ยกเว้นให้แก่ฮอลันดา¹ ในปี 2221 สมเด็จพระนารายณ์ทรงยกเกาะหน้าเมืองปัตตานีให้เป็นสถานีการค้าและเมืองป้อมปราการของอังกฤษ แต่ไทยขอร้องให้อังกฤษเช่นสัญญาเป็นพันธมิตรคอมแทนสิทธิที่ไทยให้ไปในครั้งนี้อย่างไรก็ตามอังกฤษ ขอร้องให้ไทยซื้อสินค้าจากอังกฤษเป็นจำนวนแน่นอนในแต่ละปี แต่ไทยปฏิเสธอังกฤษจึงไม่ยอมรับเกาะหน้าเมืองปัตตานี และยังช่วยเจ้าเมืองสงขลาก่อการกบฏขึ้นในปี 2222 ความสัมพันธ์ไทยกับอังกฤษระยะนั้นเริ่มตึงเครียด จนกระทั่งปี 2230 ไทยจึงประกาศสงครามกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ในเรื่องความขัดแย้งของเมืองมะริด จึงทำให้พระองค์เห็นว่าอังกฤษนั้นต้องการผลประโยชน์ทางด้านการค้าขายเพียงประการเดียว โดยจะไม่ยอมเข้ามายุ่งเรื่องการเมืองเลยและส่งผลให้พระนารายณ์ต้องหันไปพึ่งชาติตะวันตกอีกชาติหนึ่งเป็นชาติสุดท้าย ซึ่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยในรัชสมัยของพระองค์ คือ ฝรั่งเศส

นอกจากการที่ฮอลันดาเริ่มคุกคามไทยและนโยบายถ่วงดุลของสมเด็จพระนารายณ์แล้วนโยบายของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เองก็มีส่วนทำให้ฝรั่งเศสเข้ามามีความสัมพันธ์กับไทย ดังจะเห็นได้จากพงศาวดารไทยรบพม่า ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ กล่าวไว้ว่า เมื่อปรากฏว่าฝรั่งเศสยึดยุโรปอื่นๆ เข้ามาค้าขายกับประเทศตะวันออกได้กำไรและร่ำรวยกันมา รัฐบาลฝรั่งเศสก็ปรารถนาที่จะให้ชาวฝรั่งเศสออกไปทำการค้าขายในประเทศตะวันออก รัฐบาลแนะนำให้ชาวฝรั่งเศสรวมตัวกันตั้งเป็นบริษัทขึ้นหลายครั้งแต่ไม่ประสบผล พอมาถึงสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ปรารถนาที่จะค้าขายระหว่างประเทศพร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ นั้นเป็นสาเหตุใหญ่ที่ไทยเริ่มมีความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสอย่างกว้างขวาง²

ในรัชกาลสมัยของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ความพยายามของฝรั่งเศสที่ขยายการค้ามาเอเชียก็เป็นผลสำเร็จ ด้วยความตั้งใจอันเด็ดเดี่ยวของรัฐบาล คนสำคัญของฝรั่งเศสในเวลานั้นคือ

¹ กรมศิลปากร บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรี เล่ม 2 หน้า 162-163

² อ. ประมวลวิทย์ ในราชสำนักพระนารายณ์ หน้า 157-158

-โคลแบร์ท (Colber) ซึ่งหันจุดกล่าวไรทางการค้าค้านตะวันออกตกเป็นของฮอลันดาและอังกฤษไม่ได้ จึงเริ่มจัดตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสขึ้นโดยอาศัยทุนของหลวงและทุนของราษฎรมาร่วมกัน แต่ราษฎรน้อยคนที่จะเข้ามาร่วมหุ้นด้วย เพราะรู้สึกว่าจะได้ไม่เท่าเสีย ครั้งแรกบริษัทมาตั้งที่ทำการใหญ่อยู่ที่เกาะมาดากัสการ์¹ แต่ต่อมาปี พ.ศ. 2210 อังกฤษ ฮอลันดา สวีเดน ร่วมกันทำสัญญาเป็นพันธมิตรสามเส้า (Triple Alliance) โดยมีจุดมุ่งหมายคือ กีดกันสินค้าฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจึงจำต้องหากตลาดใหม่ทางตะวันออก พ.ศ. 2211 ฝรั่งเศสได้ตั้งคลังสินค้าที่เมืองสุริต แล้วขยายไปเมืองมาซูลิปาตัมและเมืองปอนนิเซอร์ ตามลำดับ และก็ขยายมายังกรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ. 2223 โดยมี มงซิเออร์ เกลานด์ ยูโร เป็นหัวหน้าบริษัท² และกว่าที่ฝรั่งเศสจะเข้ามาตั้งหลักฐานการค้าขายในเอเชียกินเวลาถึง 150 ปี³

1.1 ความสัมพันธ์ทางศาสนา

ในรัชสมัยของพระนารายณ์ได้ปรากฏว่ามีชาวฝรั่งเศสเข้ามาพำนักในอยุธยา ชาวฝรั่งเศสพวกแรกที่เดินทางเข้ามาเป็นคณะบาทหลวง มีชื่อพ่อค้า ซึ่งประกอบด้วยสังฆราช เบริท ชื่อ ลาแบต์ เคอ ลาม็อก (Lampert de Lamothe) บาทหลวง เกอบูร์ช (de Bourges) บาทหลวง เคย์เค็ม (Degdier) เมื่อคณะบาทหลวงถึงได้พบว่ามีวัดคริสต์ในอยุธยาแล้วสองวัด เป็นวัดของคณะเยซุอิต และวัดของคอมินกัน⁴ การเริ่มต้นเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในเมืองไทยนั้นมีมาก่อนหน้าที่ฝรั่งเศสจะเข้ามาเสียอีก ศาสนาคริสต์นี้ได้เข้ามาพร้อมกับพ่อค้าโปรตุเกสที่เดินทางมาสู่เมืองไทยโดยสังฆราชแห่งมะละกาได้ส่งบาทหลวงโปรตุเกสเข้ามาในปี พ.ศ. 2098 ซึ่งได้รับการต้อนรับจากชาวไทยเป็นอย่างดี

ในตอนแรกคณะบาทหลวงมีความตั้งใจที่จะเดินทางไปเผยแผ่ศาสนาที่ประเทศจีนโดยเดินทางผ่านพม่า แต่เดินทางไปไม่ได้เพราะพม่ากำลังทำสงครามกับจีน คณะบาทหลวงจึงคิดเปลี่ยนแปลงเส้นทางโดยผ่านไปยังญวน แต่เมื่อเดินทางถึงอยุธยาปรากฏว่าญวนกำลังรบกับเขมร ด้วย

¹ สังข์ พัทธินัย เรื่องพงศาวดารอยุธยา หน้า 573

² กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27 เล่ม 15 หน้า 257-301

³ สังข์ พัทธินัย ล.ก. หน้า 580

⁴ ก. หน้า 580-581

เทศน์ฝรั่งเศษจึงต้องพักอยู่ที่อยุธยา โดยฝรั่งเศษได้เข้ามาพักอาศัยอยู่กับโปรตุเกสที่เมืองมะริค แต่
อยู่สักระยะหนึ่ง พวกโปรตุเกสได้รับคำสั่งจากเมืองแม่ให้ชักชวนพวกสอนศาสนาฝรั่งเศษพวกฮอลันดา
และญี่ปุ่นคริสตังค์ที่หนีมาจากประเทศญี่ปุ่นส่งสารจึงรับอุปการะไว้

หลังจากส่งคณะของสังฆราชเบริคมายังเอเชียเป็นเวลา 1 ปี ฝรั่งเศษก็จักส่งคณะสอน
ศาสนาขึ้นมาใหม่อีกคณะหนึ่งซึ่งมี มอนซินเนอร์ โคอโต ดังกี สังฆราชแห่งเมเทโลโปลิส (Mgr. Co-
tolendy Bishop of Metellopolis) เป็นหัวหน้าแต่สังฆราชผู้นี้เดินทางมายังไม่ถึงอยุธยา
ก็ถึงแก่กรรมเสียก่อน ในปี พ.ศ. 2205 พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ส่งคณะสอนศาสนาเข้ามาอีก ซึ่งมี
สังฆราช ฟรังซิส ปัลโล แห่ง เฮลิโอบอลิส (Francis Pallo, Bishop of Héliopolis) คณะ
นี้มาถึงอยุธยาเมื่อ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2207 ¹ และทราบถึงพระกรุณาธิคุณของสมเด็จพระนารายณ์
ที่ทรงอนุญาตให้บาทหลวงฝรั่งเศษเผยแผ่ศาสนาโดยอิสระ จึงทำให้คิดว่าเมืองไทยเหมาะสมที่จะ
เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่ศาสนา และเป็นแหล่งค้าขายไปในตัว ด้วย (2)

สำหรับวิธีการดำเนินการเผยแผ่ศาสนาของบาทหลวงฝรั่งเศษในไทยนั้นคือ สร้างโรง
พยาบาลรักษาคนเจ็บป่วยโดยไม่คิดมูลค่า และแก้คำถามคำทอข้อศาสนา ตลอดจนแปลหนังสือสวด-
มนต์เป็นภาษาไทย แต่งหนังสืออธิบายถึงพระผู้เป็นเจ้า แต่งวิทยกรมแลพจนานุกรมภาษาไทยและ
บาลีนอกจากนี้บาทหลวงยังได้ทูลขอพระราชทานที่ดินเพื่อสร้างโรงเรียนสอนศิลปวิทยาการแบบตะวัน
ตกและสร้างโบสถ์ เพื่อประกอบพิธีศาสนา ² ที่ดินนี้ตั้งอยู่ริมน้ำติดกับบ้านฉนวนซึ่งเรียกว่า บ้านปลา
เทือก (Banplahet) การเผยแผ่ศาสนาในครั้งนี้ประสบความสำเร็จพอสมควร ทั้งนี้เพราะการ
ที่บาทหลวงได้สร้างประโยชน์แก่สาธารณชน ทำให้เป็นที่รักใคร่ของประชาชน

จุดสำคัญของความสัมพันธ์ไทยกับฝรั่งทางด้านศาสนานั้นอยู่ตรงที่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14
ทรงส่ง เซอวาเลีย เคอ โชมองค์ เข้ามาเมืองไทยโดยจุกระสงค์เพื่อจะทูลเชิญสมเด็จพระนารายณ์
เข้ารีตซึ่งเนื่องมาจากการที่บาทหลวงวาเชค ได้เดินทางไปฝรั่งเศษเมื่อ พ.ศ. 2227 และเล่าเรื่อง
การเผยแผ่ศาสนาในไทยตลอดจนการเปลี่ยนแปลงศาสนาของฟอลคอน และท่าทีของสมเด็จพระนา-
รายณ์ต่อคริสตศาสนาให้บาทหลวง เกอลาแซส ซึ่งเป็นบาทหลวงไต้ปายของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ฟัง

¹ ชจร สุขพานิช เอกสารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หน้า 7

² กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 เล่ม 18 หน้า 157-161

บาทหลวง เคอ ลาแซส เชื่อว่า จะสามารถชักจูงให้สมเด็จพระนารายณ์เข้ารับรีตได้ จึงสนับสนุนให้ส่งคณะทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย¹ ในการเข้ามาครั้งฝรั่งเศส มีการเตรียมคณะทูตอย่างดีคือเลือกเอาเฉพาะขุนนางฝรั่งเศสเฉพาะที่มีตระกูลสูงๆมีคุณวุฒิที่สำคัญคือมีศรัทธาในศาสนาคริสต์อย่างแรงกล้า คณะทูตชุดนี้ประกอบด้วยเซอวาเลีย เคอโซมงต์ เป็นราชทูต บาทหลวง เคอ ชิวซีเป็นทูตและจะเป็นผู้ชี้แจงในเรื่องศาสนาและจะเป็นผู้ทำพิธีเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มีความปรารถนาที่จะเข้ารับรีต นอกจากนี้ยังมีคณะบาทหลวงเยซุอิตของฝรั่งเศสติดตามมาอีกด้วย ซึ่งนับว่าเป็นคณะบาทหลวงเยซุอิตของฝรั่งเศสที่เข้ามาในเมืองไทยเป็นครั้งแรก นอกจากนี้ฝรั่งเศสก็พยายามเกลี้ยกล่อมฟอลคอนมาเป็นพวก โดยชักจูงว่าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 จะพระราชทาน ยศ ให้เป็น เซอวาเลีย เคอ - แชนเซล ในที่สุดฟอลคอนก็รับว่าจะจัดการเรื่องนี้ให้โดยอ้างว่าทำเพื่อประโยชน์ของศาสนา

แม้ว่าฟอลคอนจะรับปากกับฝรั่งเศส แต่เขาเองก็ไม่เห็นด้วยกับแผนการณ์ของบาทหลวงและบุคคลสำคัญในปารีสที่จะดำเนินการชักจูงพระนารายณ์เข้ารับรีต เมื่อราชทูต เคอ โซมงต์ ยืนยันที่จะปฏิบัติตามจุดประสงค์ที่ได้รับมอบหมายมา คือทูตเชิญให้พระนารายณ์เข้ารับรีต ฟอลคอนพยายามทัดทานด้วยเหตุผลต่างๆนานา แม้แต่บาทหลวง ทั้งหลายภายหลังก็ยอมรับว่าการที่จะทูลเชิญพระนารายณ์เข้ารับรีตเป็นการกระทำที่เร็วเกินไป ดังที่สังฆราชลาโน กล่าวไว้ว่า ...ความจริงถึงแม้ว่าพระเจ้ากรุงสยามจะลำเอียงเข้าข้างศาสนาคริสต์สักเพียงใดก็ตาม แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าพระองค์ไม่ได้ทรงนึกถึงการเข้าถือศาสนาคริสต์เลย...²

จากการที่ฟอลคอนและบาทหลวงหลายคนจะทัดทาน เคอโซมงต์มิให้กราบทูลชักชวนสมเด็จพระนารายณ์เปลี่ยนศาสนา แต่เคอ โซมงต์ ก็ยืนยันที่จะทำตามหน้าที่ของตนที่ได้รับมอบหมายมา ฟอลคอนจึงหาจังหวะเหมาะเข้ากราบทูลสมเด็จพระนารายณ์ พระนารายณ์จึงทรงมีพระราชดำริมายังราชทูตว่า ... "การที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเพื่อนรักของเรา มาแนะนำการอันยากเช่นนี้และเป็นเรื่องที่เราไม่มีความรู้เลยนั้น เป็นเรื่องที่ทำให้เราเสียใจเป็นอันมาก แต่ขอให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสผู้ทรงพระปรีชาญาณอย่างล้ำเลิศได้ทรงตรึกตรองดูว่าการเปลี่ยนศาสนาซึ่งได้เคยนับถือต่อกันมาเป็นเวลา 2229 ปีมาแล้ว จะเป็นการสำคัญและลำบากสักเพียงใด"³ ...นอกจากนี้ยังมีพระ

¹ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 เล่ม 19 หน้า 93

² จันทรฉาย ภัคธนิคม ประวัติศาสตร์ไทยสมัยแรกเริ่มถึงสมัยธนบุรี หน้า 214-215

³ ก. หน้า 216

ราชคำรัสที่ต่อต้านราชทูตด้วยว่า ฉันยังไม่รู้เลยว่าศาสนาของท่านเป็นอย่างไร ฉันต้องเรียนเสียก่อน และถ้าเห็นจริงฉันก็จะยอมนับถือด้วย

(3)

แม้ว่า เคอโซมองท์ จะเจรจากับสมเด็จพระนารายณ์เปลี่ยนศาสนาไม่สำเร็จ แต่การเจรจากันศาสนาทั่วไปและเรื่องการค้าชาวฝรั่งเศสในไทยประสบความสำเร็จ ฝ่ายไทยยอมเซ็นสัญญาเกี่ยวกับศาสนาในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2228 และอนุสัญญาเกี่ยวกับการค้าในวันรุ่งขึ้น สัญญาทั้งสองฉบับลงนามในเมืองลพบุรี สัญญาทางการศาสนามีสาระสำคัญดังต่อไปนี้ ¹

1. บาทหลวงสามารถเผยแพร่ศาสนาคริสต์ได้ โดยการไทยอนุญาตให้คนไทยเข้ารับศีลศักดิ์โดยมีข้อแม้ว่า การสอนศาสนานั้นจะไม่ยุแหย่ประชาชนคิดทรยศต่อรัฐบาลและไม่ขัดต่อกฎหมาย
2. อนุญาตให้คนไทยที่เข้ารับศีลศักดิ์ทำงานในวันอาทิตย์และวันนักขัตฤกษ์ของศาสนาคริสต์ได้
3. อนุญาตให้คนไทยที่เข้ารับศีลศักดิ์เจ็บป่วย หรือ ชาวไทยรับการยกเว้นจากการเข้ารับราชการ
4. อนุญาตให้มีผู้พิพากษาพิเศษ เพื่อพิจารณาคดีระหว่างพวกที่เข้ารับด้วยกัน

ถึงแม้การดำเนินการค้าศาสนาของตนจะทุกขุคนี้จะไม่ประสบความสำเร็จ แต่การเผยแพร่ของศาสนาคริสต์ ก็ยังคงดำเนินอยู่ต่อไป โดยได้รับการช่วยเหลือของพ่อลูกอน ซึ่งแสดงตนเป็นผู้ช่วยเหลือคริสตังอย่างจริงจัง ในสมัยนี้ก็มีหมู่บ้านคริสตังอยู่ตามที่ต่างๆกัน เช่น หมู่บ้านซึ่งมีสำนักบาทหลวงจีนเคบอม อยู่ทางใต้ของเมืองบางกอก หมู่บ้านสามโคกซึ่งเป็นที่อยู่ของมอญและไทย หมู่บ้านนี้อยู่ในความอุปถัมภ์ของพ่อลูกอน และที่อยู่ยังมีหมู่บ้านคริสตัง 2 แห่ง คือ หมู่บ้านเซนต์โยเซฟ และหมู่บ้านพราหมณ์ ซึ่งเมื่อก่อนเป็นที่ตั้งของวิทยาลัยคอนสแตนติเนียน ซึ่งจนนักเรียนเข้าศึกษาในเรื่องศาสนา และศิลปวิทยาการตะวันตกโดยพ่อลูกอนเป็นผู้ให้เงินอุดหนุนปีละ 1,5000 เอกีวและแห่งคือเมืองพิษณุโลก ²

สำหรับอุปสรรคที่ทำให้ศาสนาคริสต์ไม่ค่อยจะแพร่หลายนัก อาจจะมีผลมาจากการที่เมืองไทยนับถือพุทธศาสนามานานแล้ว และฝังลึกอยู่ในจิตใจของคนไทย นอกจากนั้นในหมู่ของบาทหลวงเองก็มีการขัดแย้งกันเอง ไม่ว่าบาทหลวงโปรตุเกสกับฝรั่งเศสในเรื่องการเผยแพร่ศาสนาในเมืองไทย

¹ ชจร สุขพานิช ออกญาวิไชเยนทร์และการต่างประเทศในรัชกาลพระนารายณ์

² กวางเพ็ญ พันธุ์หงษ์ การเดินทางของบาทหลวงตากริมาไปยังประเทศสยาม เล่ม 1

และในหมู่บาทหลวงของฝรั่งเศสเองก็มีการขัดแย้งกัน คือ ฝ่ายนิกายค้ำทอลิก นั้นมุ่งเผยแพร่ศาสนา และพอใจกับสถานการณ์ต่างๆ ในกรุงศรีอยุธยา แต่ฝ่ายเยซูอิตต้องการเผยแพร่ศาสนาโดยให้รัฐบาลฝรั่งเศสสนับสนุนเป็นการนำเอาการเมืองหนูลงหลังการศาสนา¹ ต่อมาปี พ.ศ. 2231 พระเพทราชา ได้ทำการรัฐประหาร และจับพลอดคอนประหารชีวิต ซึ่งมีผลทำให้คริสตังถูกขับไล่ออกนอกประเทศ ดังนั้นการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในเมืองไทยจึงชะงักไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง

1.2 ความสัมพันธ์ทางการค้า

จากหลักฐานและข้อเท็จจริงมีปรากฏอยู่เป็นที่ยอมรับว่า นับตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมา เรื่องเศรษฐกิจและการค้ามีความผันผวน และเกี่ยวข้องการเมืองอยู่มาก แต่พอล่วงมาถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์มีพระทัยเยือกเย็นสุขุมรู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว จึงสามารถผันฝ่าอุปสรรคพ้นไปได้²

จากการศึกษาถึงลักษณะการค้าขายของไทยในสมัยโบราณจะพบว่า การค้าไทยจะเป็นระบบผูกขาดคือ พ่อค้าที่จะเข้ามาเป็นชาวต่างประเทศมาค้าขายกับไทยจะต้องติดต่อผ่านพระคลังสินค้าโดยมีออกญาโกษาธิบดีเป็นเสนาบดีประจำกรมนี้ สินค้าทุกชนิดรัฐบาลจะเป็นผู้ที่มีสิทธิเลือกซื้อก่อน และห้ามซื้อขายกับราษฎรโดยตรง ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์จะกล่าวได้ว่าการค้าขายของประเทศเจริญรุ่งเรืองมาก³ ซึ่งสืบเนื่องมาจากการที่พระองค์โปรดให้บาทหลวงฝรั่งเศสมีความคิดว่าประเทศไทยเหมาะที่จะเป็นแหล่งค้าขายของฝรั่งเศสในเอเชีย จึงรายงานไปยังฝรั่งเศสว่าเมืองไทยนั้นมีสินค้าอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นฝรั่งเศสจึงได้ขอมาตั้งบริษัทการค้าในอยุธยา ในปี พ.ศ. 2223 มีมองสิเออร์ เคสคังบูโร เป็นหัวหน้าบริษัทไทยได้รับการต้อนรับอย่างดีจากประเทศไทย โดยสมเด็จพระนารายณ์โปรดให้ฝรั่งเศสบรรทุกสินค้าลงกำปั่นหลวงได้ และยกเว้นค่าระวาง ค่าภาษีทองแดง แต่มีข้อแม้ว่าบริษัทจะต้องซื้อสินค้าจากพระคลังสินค้าแห่งเดียว นอกจากนี้ยังอนุญาตให้ฝรั่งเศสไปสร้างป้อมที่เมือง ยะโฮร์ เพื่อป้องกันเมืองภูเก็ตให้พ้นอันตรายอดันคา และหวังว่าจะเป็นการทำลายอำนาจการค้าอดันคาค่าย⁴ ในรัชกาลสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้มี

1 จันทรฉาย ภัคชิตคม ประวัติศาสตร์ไทยสมัยแรกเริ่มถึงสมัยธนบุรี หน้า 222

2 นคร ยิ้มเจริญ มหาราชและพระราชกรณียกิจสมเด็จพระภัทรมหาราช หน้า 121

3 ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธ์ การศึกษาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระคลังสินค้า หน้า 250

4 กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 27 เล่ม 15 หน้า 263

การทำสัญญาการค้ากับฝรั่งเศสถึงสามครั้งด้วยกันที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้

ครั้งที่หนึ่งในปีพ.ศ. 2227 ฝรั่งเศสตกลงทำสัญญาการค้ากับไทยโดยมี มองซิเออร์ เคสลิง บูโร เป็นตัวแทนทางฝ่ายฝรั่งเศส ส่วนตัวแทนฝ่ายไทยคือ ฟอลคอน ซึ่งมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้¹

1. ฝรั่งเศสมีอำนาจค้าขายโดยอิสระมีอำนาจซื้อทองแดงและสินค้าอื่นๆที่ส่งมาจากต่างประเทศและไทยอนุญาตให้ฝรั่งเศสผูกขาดการค้าพริกไทยที่พระราชอาณาจักรโครัมซ็อบาหาละ 6 คำลิส 2 บาทถาราคาพริกไทยขึ้นลงฝรั่งเศสต้องซื้อตามราคาเดิมไม่เกินหรือต่ำกว่า 6 คำลิส 2 บาท

2. ห้ามชาติอื่นๆซื้อพริกไทยถ้าผู้ใดฝ่าฝืนให้รับของกลางและปรับผู้ขายด้วย เมื่อพิจารณาถึงสัญญาครั้งนี้จะเห็นได้ว่าไทยได้ให้เสรีภาพกับฝรั่งเศสอย่างมาก ถึงกับให้ฝรั่งเศสผูกขาดการค้าพริกไทยที่พระราชอาณาจักร ซึ่งมีผลทำให้ฝรั่งเศสมีกำลังใจค้าขายเนื่องจากได้ผลกำไรจากการค้าในครั้งนี้ ในขณะที่เดียวกันฮอลันดาก็ไม่พอใจกับการทำสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสถึงกับจะยึดเมืองบางกอก

ครั้งที่ 2 ในปีพ.ศ. 2228 พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงส่งคณะทูตชุดแรกมายังเมืองไทยตามคำเชิญของสมเด็จพระนารายณ์โดยมี มองซิเออร์ เคอ โซมองต์เป็นราชทูตโดยมีจุดประสงค์ทูตเชิญพระนารายณ์เจ้าริศเป็นเรื่องสำคัญและก็ยังเข้ามาจัดการเรื่องการค้าอีกด้วยและไทยกับฝรั่งเศสจึงได้ทำสัญญาการค้ากันเป็นครั้งที่สองที่พระราชวังลพบุรี ซึ่งมีสาระสำคัญคล้ายกับสัญญาที่ทำกันในปีพ.ศ. 2227 *

ครั้งที่ 3 การเจรจาเรื่องการค้าระหว่างไทยกับฝรั่งเศสนั้นเนื่องมาจากฝรั่งเศสไม่พอใจอนุสัญญาทางการค้าที่ทำไว้กับไทยเมื่อปี พ.ศ. 2228 โดยฝรั่งเศสส่งทูตเข้ามาซึ่งประกอบด้วย มองซิเออร์ เคอ ลาดูแบร์ เป็นราชทูต และ มองซิเออร์ เซเบเรต์ เป็นอุปทูตโดยมีจุดมุ่งหมายก็เพื่อการแก้ไขอนุสัญญาการค้าฉบับที่โซมองต์ได้ทำไว้ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผลประโยชน์จากไทยมากขึ้นกว่า

* ฎรายละเอียดจาก ขจร สุขพานิช ออกญาวิไชยเยนทร์และการต่างประเทศในรัชกาลพระนารายณ์ หน้า 183-186

¹ อ. ประมวลวิทย์ ในราชสำนักพระนารายณ์ หน้า 173-175

เดิม ในการเจรจาทำสัญญาการค้าฉบับนี้ เซเบเรต์รับหน้าที่เป็นผู้เจรจาเพราะเป็นผู้เชี่ยวชาญใน
 ด้านการค้ามาก แต่การเจรจาดังนี้ เซเบเรต์ต้องประสบความยุ่งยากในการเจรจาหลายประการ
 เพราะฝ่ายไทยไม่ผู้จะยินยอมตามความประสงค์ของฝรั่งเศสทั้งสองเจรจากันหลายสัปดาห์ในที่สุด
 ฝ่ายไทยก็ยอมรับข้อเสนองของฝรั่งเศสและทั้งสองฝ่าย เช่นสัญญาฉบับนี้ ณที่เมืองลพบุรีวันที่ 11 -
 ธันวาคม พ.ศ. 2230 ทิวแทนฝ่ายไทยที่ลงนามสัญญาฉบับนี้คือ ออกญาพระเค็จ ส่วนผู้แทนฝ่ายฝรั่ง
 ฝรั่งเศสคือ ลาดูแบร์ และ เซเบเรต์ สาละสำคัญของสัญญาฉบับนี้ * กล่าวโดยสรุปได้ว่า ¹

1. สมเด็จพระนารายณ์ทรงอนุญาตให้สิทธิพิเศษแก่บริษัทของฝรั่งเศสค้าขายในเมือง
 ออยุธยาโดยไม่ต้องเสียค่าจังกอบ ชนอน ทลอคจน ฤชา แต่ประการใด และเว้นแต่สินค้าต้องห้ามขอ
 อนุญาตก่อนการค้า คือ อินประสิ่วกำ ก่ามะถัน งาช้าง หนาก ผาง ปืนเครื่องศตราวุธ
2. ให้ฝรั่งเศสผูกขาดในการซื้อขายที่บุกที่เมืองดลสงและพังงา ภูเก็ต บางคลีและ
 ใ้รับอนุญาตให้ฝรั่งเศสไปตั้งอยู่ ณ เกาะใกล้ๆเมืองมะริดได้
3. หากคนของฝรั่งเศสเป็นคหบดีกันเองให้หัวหน้าบริษัทที่อยู่ในเมืองไทย ซึ่งได้รับอนุญาต
 จากพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไปเป็นผู้ตัดสินความ ถ้าหากเป็นความกับคนอื่นซึ่งมิได้ทำงานในบริษัทให้ขุน
 ศาลตุลาการไทยพิจารณาแต่ฝรั่งเศสเข้ามานั่งฟังการพิจารณาคดีได้ ซึ่งข้อนี้ไทยต้องสูญเสียสิทธิ -
 สถานนอกอาณาเขตให้แก่ฝรั่งเศส

นอกจากสัญญาดังกล่าวแล้วฟอลคอนได้ทำสัญญาพิเศษกับเซเบเรต์อีกฉบับหนึ่งที่ลพบุรีวัน
 ที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2230 โดยฟอลคอนได้เข้าหุ้นกับบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสเป็นเงิน
 จำนวน 300,000 ปอนด์ ซึ่งจะมีผลทำให้การค้าของฝรั่งเศสเข้มแข็งขึ้นเพราะได้รับการสนับสนุน-
 จากฟอลคอน แต่อย่างไรก็ตามสัญญาฉบับนี้ก็ยังมีทัศนประภาศ์ใช้อย่างเป็นทางการก็เกิดการทำรัฐ-
 ประหารของพระเพทราชาก่อน จึงทำให้อิทธิพลทางการค้าของฝรั่งเศสสิ้นสุดลงไปด้วย

1.3 ความสัมพันธ์ทางการทูต

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์เป็นสมัยที่เมืองไทยเจริญอย่างมากโดยเฉพาะ
 ทางด้านการส่งทูตไปเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศต่างๆ ดังกล่าวของสมเด็จพระนารายณ์

* รวบรวมเรียบเรียงจาก กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 34 เล่ม 20

หน้า 159-171

¹ นคร พันธุ์รงค์ ประวัติศาสตร์ไทยก่อนต้น หน้า 172

ราชานาภาพที่กล่าวไว้ในหนังสืออธิบายเรื่องราชทูตไทยไปยุโรปว่า... ในเรื่องราชทูตที่ไปมากับสยามจะเป็นราชทูตที่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศแห่งเข้ามาทักท้วง หรือราชทูตไทยออกไป เจริญไมตรีกับต่างประเทศก็ดี ทอมไทนๆ ไม่เลื่องลือแพร่หลายเท่าสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งกรุงฝรั่งเศส เพราะพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 รับสั่งให้มีการสร้างเหรียญที่ระลึกไว้เฉลิมพระเกียรติยศและเขียนรูปราชทูตไทยที่ไปเข้าเฝ้าที่พระราชวังแวร์ซายส์ และให้แต่งหนังสือทั้งเรื่องราชทูตฝรั่งเศสเข้ามายังกรุงสยามและเรื่องราชทูตสยามคราวโกษาปาน ไปยังฝรั่งเศส หนังสือเหล่านี้ได้มีการเผยแพร่เป็นภาษาฝรั่งเศสและภาษาอื่นๆ ซึ่งยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ¹

สำหรับสิ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับการติดต่อกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศส คือ เรื่องคณะบุคคลคณะแรกของฝรั่งเศสที่เข้ามาติดต่อกับไทยนั้นมีลักษณะแตกต่างไปจากชาติอื่นๆ โดยทั่วไปแล้วแทนที่จะเป็นพ่อค้านำพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย แต่กลับเป็นคณะบาทหลวงซึ่งมีจุดประสงค์เพียงผ่านไทยไปยังญวนและจีน เท่านั้น

การเปิดความสัมพันธ์ทางทูตระหว่างไทยกับฝรั่งเศสนี้มีผลจากการที่ไทยไม่สามารถตั้งอังกฤษเข้ามาดั่งมูลกับฮอลันดาได้ จึงไต่หนไปสนใจฝรั่งเศสมากยิ่งขึ้นและมีความคิดที่จะส่งทูตไปเข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ซึ่งก็ได้รับความสนับสนุนจากคณะบาทหลวง และบริษัทการค้าของฝรั่งเศสอย่างมาก เพราะว่าจะทำให้ประเทศทั้งสองมีการติดต่อกันอย่างแน่นแฟ้นจะทำให้การศาสนาและการค้าเจริญไปทั่ว

ในปีพ.ศ. 2223 สมเด็จพระนารายณ์ทรงปรึกษาเรื่องการส่งคณะทูตไปยังฝรั่งเศสกับสังฆราชเมเทลโลปอลิส และได้ตกลงใจที่จะส่งคณะทูตไปยังฝรั่งเศส คณะทูตชุดแรกที่ไปฝรั่งเศสประกอบด้วย ออกพระพิพัฒน์ราชไมตรี เป็นราชทูต ออกหลวงศรีศาลสุนทรเป็นอุปทูต ออกขุนนครศรีวิชัยเป็นทวิทูต และมีบาทหลวง เกมส์ (M. Gaqmes) ทำหน้าที่เป็นล่ามพร้อมทั้งเจ้าหน้าที่ในคณะทูตอีก 20 กว่าคน ² คณะทูตชุดนี้ออกเดินทางเมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2223 โดยเรือ-

* ออกพระพิพัฒน์ราชไมตรี เคยเป็นราชทูตไปเมืองจีนถึง 3 ครั้ง การไปเจริญพระราชไมตรีกับฝรั่งเศสครั้งนี้ เพื่อไปเปรียบเทียบว่าประเทศทั้งสองแตกต่างกันอย่างไร

¹ สงวน อินคง สิ่งแรกในเมืองไทย หน้า 397

² กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 เล่มที่ 18 หน้า 255-259

วาทูร์ (Vautoor) เมื่อถึงเมืองบันคัมจึงเปลี่ยนแปลงเรือลำใหม่ชื่อ เกอโซเลย์ คอเรียงท์ (de Soleil d' Orient) แต่คณะทูตชุดนี้เคราะห์ร้ายเรืออับปางแถวเกาะมวกัสการ์¹ บางหลักฐานกล่าวว่าอับปางบริเวณแหลมกู๊ดโฮปและบางแห่งก็บอกว่าถูกเรือฮอลันดาปล้นแล้วจมเสียกลางทาง² โดยที่ฝ่ายไทยไม่ทราบเรื่องนี้เลย จนกระทั่งสังฆราช บัลดู นำพระราชสาส์นฉบับที่ 2 ของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 มาถวายจึงทราบว่าคณะทูตไทยไปไม่ถึงประเทศฝรั่งเศส

สองปีต่อมาสมเด็จพระนารายณ์ทรงส่งคณะทูตพิเศษไปยังฝรั่งเศสอีกครั้ง คณะทูตชุดนี้ประกอบด้วย ออกซุนพิชัยวาทิต และออกซุนพิชิตโมกรี เดินทางไปพร้อมกับบาทหลวง วาเซท์ บาทหลวง บีสโกและทรงโปรดส่งนักเรียนไทยไปด้วย 4 คน เพื่อไปศึกษาวิชาทำน้ำพุ ก่อสร้าง - ช่างเงิน ช่างทองโดยเรือสินค้าเดือนของอังกฤษ ชื่อ โรมาส โอโปนส์ คณะทูตชุดนี้ไ้แวะที่ประเทศอังกฤษ เพื่อเข้าเฝ้ากษัตริย์อังกฤษ* อีกด้วย แล้วลงเรือไปยังเมืองคาเลส์ ถึงฝรั่งเศสในปีนั้น³ จุดประสงค์ของการส่งคณะทูตชุดนี้ คือ

1. เพื่อไปสืบข่าวคณะทูตไทยชุดแรกที่หายไป
2. เพื่อกราบทูลให้พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ส่งคณะทูตมายังเมืองไทย
3. ไปแสดงความยินดีไ้ทราบข่าวการประสูติของ คู๊ก เกอ บุรณายน พระราชชนกคา

ของพระเจ้าหลุยส์

4. เชื้อแสดงความเชื่อเพื่อของสมเด็จพระนารายณ์ต่อสังฆราชเฮลิโอโปลิส และ -

พวกคริสตัง

คณะทูตไทยชุดนี้พำนักอยู่ในฝรั่งเศสเป็นเวลาเกือบ 1 ปี จึงเดินทางกลับมาเมื่อ 3 มีนาคม พ.ศ. 2223 พร้อมกับคณะทูตฝรั่งเศสภายใต้การนำของราชทูต เซอวาเลีย เกอโซมองต์ และบาทหลวง เกอ บิวซีย์ อุปทูต นอกจากนี้ยังรวมทั้งพวกขุนนาง และบาทหลวงเยซูอิต พร้อมกับ ร้อยโท เกอ ฟอรัยง และนายช่าง เกอ ลามาร์ เดินทางเข้ามาไทยด้วย คณะทูตฝรั่งเศสออกเดินทางมาจากท่าเรือเบสร์ท มาถึงสันคอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อ 23 กันยายน พ.ศ. 2228

* เป็นคณะทูตไทยชุดแรกที่ไปเข้าเฝ้ากษัตริย์อังกฤษ ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระเจ้าชาลส์ที่ 2

1 ชุมสาย สมพงษ์ พระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หน้า 56

2 สังข์ พิธินิตย์ ล.ก. หน้า 598

3 ชุมสาย สมพงษ์ ล.ก. หน้า 57

อาจจะกล่าวได้ว่าคณะทูตชุดนี้เป็นคณะที่ใหญ่โตมหึมาที่สุดในบรรดา คณะทูตจากบรรดาประเทศต่างๆ ที่ส่งเข้ามายังอยุธยา ดังนั้นความสำคัญของคณะทูตชุดนี้ยังย่อมมีมากกว่าคณะทูตชุดอื่นๆ และบทบาทของพลจกอนก็เริ่มปรากฏชัด เจนขึ้น คือ พลจกอนได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ต้อนรับคณะทูต¹

การมาเจริญไมตรีของคณะทูตชุดนี้ก่อให้เกิดปัญหาความสัมพันธ์การเข้าเฝ้าหลายประการ เช่น เคา โชมองต์ ไม่ยอมเข้าเฝ้าตามธรรมเนียมไทย เพราะถือว่าการหมอบคลานนั้นจะทำให้ประเทศไทยฝรั่งเศสเสียเกียรติยศ ตลอดจนการที่ เคา โชมองต์ ถวายพระราชสาส์นแก่พระนารายณ์ โดยทูลพระนารายณ์เพียงครั้งแชนทำให้พระนารายณ์ทอ้งกับพระองค์ลงมารับเป็นการแสดงเจตนา ลมทูลพระเกียรติยศ แก่พระองค์กับแย้มพระสรวลแล้วนำพระราชสาส์นขึ้นเหนือพระเศียรเป็นการ ถวายพระเกียรติแก่พระเจ้าหลุยส์² จากการที่กล่าวมาแล้วทำให้เห็นว่าไทยนั้นต้องการเป็นพันธมิตร กับฝรั่งเศสอย่างมาก ถึงกับยอมลดธรรมเนียมประเพณีการทูลลง ส่วนจุดประสงค์ของคณะทูตชุดนี้คือ³

1. เพื่อส่งเสริม และ เผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก
2. เพื่อส่งเสริมการค้าระหว่างไทยกับฝรั่งเศส
3. เพื่อทูลเชิญสมเด็จพระนารายณ์เข้ารีต ซึ่งนับว่าเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญที่สุด

ต่อมาคณะทูตฝรั่งเศสได้กราบบังคมทูลลากลับฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ.-2228 พร้อมกับคณะทูตไทย ซึ่งประกอบด้วย ออกพระยาวิสูตรสุนทร (ปาน) เป็นราชทูต ออกหลวง กัลยาราชไมตรีเป็นอุปทูต และออกขุนศรีวิศาลวาจา เป็นตรีทูต และมีเจ้าอาวาส เคาลีองเป็นล่ามและผู้ติดตามอีก 4 คนในการนี้สมเด็จพระนารายณ์ทรงตรัสขออนายทหารและนางข้างรวม 2 คน ไว้ใช้ในราชการไทย คือ ร้อยโท เคา ฟอรัยง กับ มงซิเออร์ เคา ลามาร์ การส่งทูตไปครั้งนี้ เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ทางการทูต การค้า และเพื่อ เยี่ยมชมพระเกียรติยศของพระเจ้าหลุยส์ แล้วกลับมารายงานต่อสมเด็จพระนารายณ์อย่างละเอียด⁴ คณะทูตไทยชุดนี้ได้สร้างชื่อเสียงอย่างมากมายให้กับประเทศไทย โดยเฉพาะออกพระยาวิสูตรสุนทรได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีปฏิภาณ

¹ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80 หน้า 53-54

² บาทหลวงคาซาร์ค จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงคาซาร์ค
แปลไทย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 35

³ พลับพลึง มุสิกมย์ ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา หน้า 107

⁴ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 58 เล่ม 32 หน้า 181

เป็นเยี่ยม และพำนักอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเป็นเวลาเดือนเศษ

คณะทูตชุดนี้เดินทางกับประเทศไทยวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2230 พร้อมกับคณะทูตฝรั่งเศสชุดที่สอง ซึ่งมี เคอ ลาดูแบร์ (M deLoubere) เป็นราชทูต มงซิเออร์ เซเบเรต์ (C. Cberet) เป็นอุปทูตพร้อมทั้งกองทหารฝรั่งเศสจำนวน 636 คน * ภายใต้การบังคับบัญชาของ นายพลเคฟาชซ์ และอีกคนหนึ่งที่มาพร้อมกับคณะทูตฝรั่งเศส คือ บาทหลวงคาซาร์ก

จุดมุ่งหมายของคณะทูตชุดนี้ เนื่องจากฝรั่งเศสเห็นว่า เคอ โชมองต์ ราชทูตชุดแรกที่มาเจรจากับฝ่ายไทยไม่ได้ผลสมความมุ่งหมายโดยเฉพาะการเจรจาให้สมเด็จพระนารายณ์เจ้าริตถึงแม้ว่าฝ่ายไทยจะให้สิทธิพิเศษต่างๆแก่ฝ่ายฝรั่งเศสในด้านการศึกษาและการค้าก็ตาม ทางฝ่ายฝรั่งเศสก็ยังเห็นว่าไม่มากพออยู่นั่นเอง ดังนั้นคณะทูตชุดนี้จึงเข้ามาเจรจาสัญญาการค้าใหม่กับไทยอีกฉบับหนึ่ง และยังขอเมืองบางกอก และมะริดจากไทยด้วยเพื่อให้ทหารฝรั่งเศสเข้าประจำการและในการเข้าของทหารฝรั่งเศสก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างราชทูตกับพลจัตวาการให้ทหารฝรั่งเศสได้อำนาจอยู่ภายใต้การบัญชาการของพระนารายณ์และพลจัตวาเท่านั้น แต่ในครั้งแรก ลาดูแบร์ ไม่ยอมในที่สุกก็ได้ยอมให้แก่พลจัตวา เนื่องจากไม่มีเสบียงอาหาร และไม่มีกำลังซื้อเมืองบางกอกเพราะทหารอิกโรยในการเดินทาง จากการขัดแย้งระหว่างพลจัตวาและลาดูแบร์ทำให้พระนารายณ์วิตกว่าจะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสองเสื่อมลงจึงทรงโปรดให้ส่งบาทหลวงคาซาร์กเป็นทูตพิเศษอัญเชิญพระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการไปฝรั่งเศสพร้อมกับคณะทูตไทย ซึ่งประกอบด้วย ออกขุนวิเศษ ออกขุนขำราษฎร หมื่นพิพิช 1 การที่สมเด็จพระนารายณ์ส่งบาทหลวงคาซาร์กไปครั้งนี้ เพราะทรงเห็นว่าเป็นคนสนิทของพลจัตวาและพอที่จะกล่าวโทษถึงความประพฤติของคณะทูตเคอ ลาดูแบร์ว่าพยายามชักขวางความมุ่งหมายอันดีของพระองค์ต่อพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และขอทหารฝรั่งเศสมาเพิ่มขึ้นอีก แต่ในขณะที่บาทหลวงคาซาร์ก เตรียมตัวจะกลับมาเมืองไทยอีกครั้งก็ทราบข่าวว่าพระเพทราชาทำรัฐประหารสำเร็จ และมีนโยบายเลิกติดต่อกับฝรั่งเศสทั้งทหารและชาวฝรั่งเศสต้องถอนตัวออกจากเมืองไทยในเวลา -6 เดือน ต่อมา 2

* ทหารฝรั่งเศสได้ล้มป่วยเสียชีวิตระหว่างเดินทางไปถึง 144 คนเหลือเพียง 492 คน เท่านั้น

1 กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 18 เล่ม 12 หน้า 332-335

2 นคร สมพงษ์ ล.ก. หน้า 71

1.4 ความสัมพันธ์ทางด้านการเมือง

ถ้าหากจะกล่าวถึงเรื่องการเมืองก็เป็นที่น่าทึ่งกันคืออยู่ว่า การเมืองนั้นเป็นเรื่อง ยอกย้อนสลับสนลิกซึ่ง ไม่ว่าชาติใดเมืองใดดำเนินนโยบายการเมืองเมื่อนึกผลแล้วก็ย่อมนำชาติไปสู่ความล่มจมได้¹ ก่อนที่จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางด้านการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสนั้น ขอกล่าวถึงประวัติของฟอลคอนหรือออกซาวีไซเยนทร์ ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลสำคัญที่สร้างบ้านขึ้นและเป็น ผู้คิดการจะให้ฝรั่งเศสมีอิทธิพลทางการเมืองเหนือประเทศไทย

ประวัติของคอสแตนติน ฟอลคอน (Constantine Foulcou) นั้นหลักฐาน ทั่วๆกล่าวไว้ค่อนข้างสับสน แต่ส่วนใหญ่กล่าวว่า ฟอลคอน เป็นชาวกรีก เกิดที่ตำบล คัสโตค บน เกาะเซฟาโลเนีย เขาถือกำเนิดในสกุล เยรากี (Gerakis , Jerakis)

สำหรับหลักฐานที่กล่าวถึงเรื่องราวฟอลคอนนั้นจำแนก เป็น 2 พวกคือ หลักฐานซึ่งยก ย่องฟอลคอน ได้แก่ บันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศส เช่น บาทหลวงทาสาร์ก กล่าวว่า บิดาของฟอล-คอน เป็นผู้ค้าชาวเฟนีเซียน และเป็นบุตรของตระกูลเก่าของเมืองนั้น แต่เนื่องจากการค้าขายของ บิดาขาดทุนจึงได้ออกจากบ้าน² บาทหลวง เกอ ชัวซีย์ ก็กล่าวว่า บิดาของฟอลคอนมีเชื้อสายผู้ดี แต่ยากจน

กลุ่มที่ 2 ซึ่งมีทัศนคติแย้งกับกลุ่มแรก เช่น เซอวาเลีย เคอฟอร์บิง บันทึกว่า ครอบครัวของฟอลคอนยากจน บิดาของเขาเป็นเจ้าของร้านสุราของหมู่บ้านคัสโตค เขาจึงต้องต่อสู้กับ - ความจนมาตั้งแต่เกิด และหลักฐานของอังกฤษกล่าวว่า เขาเกิดในตระกูลยากจน แม่ยกให้นายเรือ อังกฤษ เมื่ออายุ 10 ปี³ ฟอลคอนได้ทำงานอยู่กับเรืออังกฤษประมาณ 10 ปีหน้าที่คนแรกของ เขาคือ ชักรองเท้า ยกอาหาร ล้างจาน ครั้นอายุมากขึ้นได้ว่าเรียนงานกับดะลาสิเรือ และรับจ้าง เป็นพนักงานในเรือสินค้าของอังกฤษค้าขายไปมาระหว่างอินเดีย ในที่สุดเขามายังกรุงเทพฯ ในฐานะคนสนิทของ ยอร์ช ไวท์ซึ่งในขณะนั้นรับราชการในราชสำนักพระนารายณ์ในตำแหน่ง ผู้นำ ร่อง ต่อมาการค้าของอังกฤษประสบความขาดทุนบริษัทจึงส่ง เบอ์นาร์ยี เข้ามาชำระบัญชีเพื่อปิด บริษัท ต่อมายอร์ชไวท์ และเบอ์นาร์ยีได้ร่วมหุ้นกันจัดสินสินค้าไปขายโดยมอบให้ฟอลคอนไปค้าขาย

1 นคร ยัมเจริญ มหาราชและพระราชกรณียกิจสมเด็จพระภัทรมาหาราช หน้า 121

2 บาทหลวงทาสาร์ก ล.ด. หน้า . 11

3 ชจร สุขพานิช เอกสารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หน้า 27-28

โดยมอบให้ฟอลคอนไปค้าขายหลายครั้ง แต่มีครั้งหนึ่งฟอลคอนได้นำเอาสินค้าทองห้าม คือ กระสุน
 ปืนคาบศิลาไปขายให้กับสุลต่านเมืองปัตตานี แต่เรืออับปางเสียก่อน และข่าวการลักลอบครั้งนี้ทราบถึง
 ออกญาโกษาธิบดี(เหล็ก) บอร์ชไว้ท์ และ เบร์นาร์บี เกรงว่าคนจะมีความผิดจึงให้ฟอลคอนนำเงิน
 50 ชั่งไปมอบแก่ออกญาโกษาธิบดีท่านองคคณินบน แสดงจุดประสงค์ที่จะรับใช้ออกญาโกษาธิบดีด้วย
 ออกญาโกษาธิบดีพิจารณาเห็นว่าฟอลคอนมีความชำนาญในการค้าขายทางทะเลจึงได้รับตัวไว้ให้ช่วย
 ทางนำในกรมพระคลังสินค้า ต่อมาด้วยความดีความชอบสมเด็จพระนารายณ์จึงโปรดให้เป็น ออกหลวง
 สุรสาคร ¹

ต่อมาฐานะของฟอลคอนก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปโดยมีเหตุการณ์หลายอย่างเกิดขึ้นซึ่งสนับสนุนให้เขาก้าวขึ้นสู่อำนาจกลายเป็นขุนนางต่างชาติที่มีอำนาจและอิทธิพลมากที่สุดใปลายรัชสมัย
 สมเด็จพระนารายณ์ได้แก่ การที่ฟอลคอนได้มีฐานะผู้ต้อนรับคณะทูตจากต่างประเทศและเป็นผู้แทน
 ไทยในการเจรจากับคณะทูต เกอโซมองต์ และคณะ เกอ ลวดูแบร์ นอกจากเรื่องทูตแล้ว
 ฟอลคอนยังสามารถเพียงรวมได้ให้แก่แผ่นดินโคการจักรการค้าหลวงให้เป็นระเบียบ และสามารถรู้
 ทันชั้นเชิงของการค้าของฮอลันดาและเข้ากราบทูลแนะนำสมเด็จพระนารายณ์ทำการค้าเอง ² ต่อ
 มาปีพ.ศ. 2227 ออกญาโกษาธิบดี(เหล็ก)ถึงแก่อสัญกรรมสมเด็จพระนารายณ์ได้มีพระราชประสงค์
 ให้ฟอลคอนรับตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังแทน แต่ฟอลคอนไม่ยอมรับตำแหน่งนี้ เพราะกลัวที่จะไม่
 เป็นที่พอใจของขุนนางผู้ใหญ่ แต่ยอมรับตำแหน่งออกพระฤทธิกาแห่งภักดีศรีสุเรนทรเสนา แต่ต่อมา
 พระคลังสินค้าคนใหม่ ไม่มีความสามารถค้าขายเลย จึงเป็นช่องทางเปิดโอกาสให้ฟอลคอนก้าว
 ไปมีอำนาจยิ่งขึ้น จากสภาพที่กล่าวมาแล้ว ทำให้ฟอลคอนเป็นคนโปรดอย่างยิ่ง ในช่วงปลายสมัย
 สมเด็จพระนารายณ์ฟอลคอนมีอำนาจ มากเทียบเท่า อัครเสนาบดี หรือ ตำแหน่งสมุหนายก และชาว
 ยุโรปจึงยกย่องเรียกว่า His Excellency My Lord Constance . ²

จากการที่ฟอลคอนมีอำนาจขึ้นมากได้พยายามดำเนินนโยบายใกล้ชิดกับฝรั่งเศษมากขึ้น
 ได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจขึ้นในหมู่ขุนนางไทย โดยเฉพาะในกรณีที่ทหารฝรั่งเศษภายใต้การนำของ

¹ ขจร สุขพานิช เอกสารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หน้า 36

² นิโคลาส แชรแวส ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม

³ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32 เล่ม 19 หน้า 31

ของนายพล เกฟาร์จ์ ได้เข้ามาประจำป้อมเมืองบางกอกและมะริค โดยพลคอน แสดงงานอย่างเปิดเผยในการบังคับบัญชากองทหาร ฝรั่งเศส เป็นเหตุให้คนทั่วไป เข้ามาจั่วพลคอนชักนำทหาร ฝรั่งเศส เข้ามาออกอำนาจเข้าทำนองชักนำเข้าลึกลับเข้าบ้าน โดยเฉพาะหลักฐานที่เป็นจดหมายของพลคอนถึงบาทหลวง เกอ ลาแซร์ จะแสดงให้เห็นว่าพลคอนได้วางแผนยึดเมืองไทย โดยมีทหารฝรั่งเศสเป็นเครื่องมือ ก็มีข้อความตอนหนึ่งว่า ¹

" ข้าพเจ้าปรารถนาจะให้เห็นการปกครองเมืองมะริค และแคว้นตะนาวศรีอยู่ในมือคนฝรั่งเศสทั้งในทางทหาร ทางค้าขาย และทางการบ้านการเมือง... แผนการณ์เหล่านี้มีความสำคัญเพื่อ แดงแพร่พระนามพระผู้เป็นเจ้า แดงพระเกียรติยศของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและก่อผลประโยชน์ให้แก่ชาติฝรั่งเศสอีกสองหนี่งด้วย ถ้าสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงเห็นด้วยกับการวางแผนการณ์นี้และจะส่งผู้คนมาปฏิบัติการ... ข้าพเจ้าขอรับรองต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสว่า ถึงสมเด็จพระนารายณ์จะสวรรคตและมีผู้อื่นได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินข้าพเจ้าก็จะจัดให้ทุกสิ่งทุกอย่างในบ้านเมืองนี้เป็นปฏิปักษ์ต่อการแดงแพร่ศาสนาคริสต์และก่อผลประโยชน์ของชาติฝรั่งเศส..." และอีกปัจจัยหนึ่ง ที่ก่อความไม่พอใจในหมู่คนไทย ได้แก่ การที่พลคอนได้เสนอโยบายตั้งคนต่างชาติเข้ารับราชการเป็นเจ้าเมืองตามหัวเมืองสำคัญเช่น ตั้งนายโปเรอการ์ด (Beauregard) ไปทำการกำกับการเมืองมะริคและให้นาย ดู บรูอ็ง (Do Bruant) บัญชาการทหาร 120 คนประจำเมืองมะริค ² กลุ่มข้าราชการที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพลคอน กลุ่มนี้นำโดย พระเพทราชา ขุนหลวงสรศักดิ์

ต่อมาในปีพ.ศ. 2231 สมเด็จพระนารายณ์ทรงประชวรบ่อยครั้ง ทรงโปรดให้พระเพทราชาเป็นผู้ว่าการแทนพระองค์ ณ ตึกพระเจ้าเหา พระราชวังลพบุรี ² พระเพทราชาที่กักกันมิให้พลคอนเข้าเฝ้า ข้าราชการทั้งหมดความเกรงกลัวอำนาจของพลคอนพากันไปเข้ากับพระเพทราชา ต่อมาพลคอนได้แอบอ้างพระราชโองการให้นายพล เกฟาร์จ์นำทหารฝรั่งเศสไปลพบุรี นายพลเกฟาร์จ์ได้ส่งคนไปหาซื้อเตีจจริงที่ลพบุรี พลคอนได้ปฏิเสธชี้ว่าพระนารายณ์สวรรคตแก่นายพล เกฟาร์จ์ไม่ยอมเชื่อด้วยเหตุผลหลายประการ เพราะเป็นที่รู้กันว่าพระเพทราชาคุมพระราชวังหมดสิ้นแล้ว

* บาทหลวง เกอ ชัวซีย์ กล่าวว่า พระนารายณ์มีพระวรกายชุ่มดมเพราะประชวรด้วยโรค หือ วัณโรค

¹ ชจร สุขพานิช ออกญาวิไชเยนทร์และการต่างประเทศในรัชสมัยพระนารายณ์ หน้า 340

² ถนอม อานามวัฒน์ ล.ก. หน้า 241

³ จันทรฉาย กัทธิคม ประวัติศาสตร์ไทยสมัยแรกเริ่มถึงสมัยธนบุรี หน้า 238

และฟอลคอนไม่มีโอกาสเข้าเฝ้าเลย เฉพาะฉะนั้นฟอลคอนจึงแอบอ้างพระราชโองการเรียกทหารไปป้องกันตัวเอง และอีกประการหนึ่ง เชื่อว่าเหตุการณ์ที่ฟอลคอนมีการแย่งราชสมบัติกันและถ้าชาวสวรรคตไม่จริงและสมเด็จพระนารายณ์มีพระชนม์มอยู่ไหนจะมีข่าวเช่นนี้ ถ้ามีพระชนม์มอยู่จริงก็คงอยู่ที่อำนาจอพระเพทราชา¹

นายพลเคฟาชจ์ได้ไปปรึกษากับนาย เวเรต์ สังฆราชลาโน บาทหลวงลืออันว่าจะทำอย่างไรก็เหตุการณ์เหล่านี้ ทั้งหมดบอกให้ว่าการชิงราชย์ครั้งนี้ฝรั่งเศษควรวางตนเป็นกลาง เมื่อ นายพล เคฟาชจ์ ไม่ยอมทำตามฟอลคอนจึงได้ส่งคนมาเกลี้ยกล่อมอีกแต่ไม่สำเร็จ ทำให้ฟอลคอนต้องเสียเวลารอคอย อันเป็นเหตุให้พระเพทราชาใช้เวลาสองสัปดาห์คนมากยิ่งขึ้น²

ในเวลาต่อมาพระเพทราชาได้กำจัดพระปีย์ พระราชบุตรบุญธรรมของพระนารายณ์ และเจ้าฟ้าอภัยยศ และเจ้าฟ้าน้อยและต่อมามีพระราชโองการให้ฟอลคอนเข้าเฝ้า ฟอลคอนคิดระแวงเหมือนกัน แต่ถ้าข้อพระราชโองการก็อาจต้องขอหากบฏ ขึ้นเสด็จพอเข้าถึงประตูวังก็ถูกตีกลสังหารแล้วจับไปพิจารณาโทษ บางหลักฐานกล่าวว่าฟอลคอนถูกคุมขังทรมาณอยู่หลายวัน ในที่สุดก็ถูกประหารชีวิตที่ทะเลชุมพร

เมื่อทางกำจัดศัตรูสำคัญและพระนารายณ์สวรรคตแล้วพระเพทราชาได้ปราบคาอิกนิเชก ขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงวางแผนกำจัดฝรั่งเศษโดยมีพระบรมราชโองการให้นายพลเคฟาชจ์ให้ขึ้นมาเฝ้าที่ลพบุรี และให้นายพลเคฟาชจ์เขียนหนังสือบอกให้ เกอบรูอิ่งนำทหารฝรั่งเศษจากมะริคมายังลพบุรี เคฟาชจ์จึงได้แต่งเขียนโดยใช้สำนวน ทัวสะกด นึกเขียนไปเพื่อให้ เกอบรูอิ่ง สิ้นเหตุเอาเอง³ แล้วปล่อยเคฟาชจ์ไปโดยคุมขังไว้เป็นประกัน เมื่อเคฟาชจ์มาถึงเมืองบางกอกได้เตรียมตัวต่อสู้โดยได้รวบรวมทหารฝรั่งเศษที่มีอยู่ 200-250 คน ย้ายไปประจำป้อมที่เมืองธนบุรี เมื่อพระเพทราชาได้หลบข่าวว่าฝรั่งเศษเตรียมตัวที่จะต่อสู้ จึงสั่งจับสังฆราช บาทหลวงและชาวฝรั่งเศษทั้งปวงซึ่งไว้เป็นตัวประกัน และได้ส่งกองทัพลงมาล้อมป้อมที่เมืองธนบุรีไทยได้ล้อมฝรั่งเศษเป็นเวลา 2 คินฝรั่งเศษจึงส่งคนมาเจรจาสงบศึกโดยทำสัญญาสงบศึกเมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2231

1 จันทร์ฉาย ภูคอกนิคม ประวัติศาสตร์ไทยสมัยแรกเริ่มถึงสมัยธนบุรี หน้า 238

2 พลับพลึง มูลศิลป์ ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศษสมัยอยุธยา หน้า 245

3 กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 81 หน้า 27

คังมีสาระสำคัญดังนี้ 1

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

1. ฝรั่งเศสจะยอมคืนป้อมที่บางกอกให้แก่ไทย
2. ไทยยอมให้ฝรั่งเศสทุกคนออกไปจากพระราชอาณาจักร
3. ไทยยอมคืนเรือกำปั่น หรือ ปืนที่ยึดได้และให้เรือลำเลียงคนออกจากพระราชอาณาจักรสยาม

อาณาจักรสยาม

นับตั้งแต่การทำรัฐประหาร พ.ศ. 2231 ของสมเด็จพระเพทราชาขึ้นมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เป็นอย่างมาก กล่าวคือ พระองค์มีพระบรมราชโองการประกาศห้ามชาวฝรั่งเศสเข้ามายังประเทศไทย ตลอดจนจะทอดถอนกำลังทหารฝรั่งเศสออกนอกพระราชอาณาจักรและตลอดจนยกเลิกสิทธิต่างๆที่ฝรั่งเศสเคยได้รับในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์และสมเด็จพระเพทราชาทรงไต่หน้ไปสนับสนุนฮอลันดาแทน เช่น ทรงให้สิทธิฮอลันดาผูกขาดการค้าซ้อหนังสือ และผูก 2 จากการที่ไทยมีความสัมพันธ์กับฮอลันดาอย่างแนบแน่นในรัชสมัยนี้ จึงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อฝรั่งเศสอย่างมากในการที่เข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทยครั้งหนึ่ง แต่ฝรั่งเศสก็ไม่สิ้นความพยายามโดยเฉพะกลุ่มของบาทหลวงยังมองเห็นความสำคัญของไทยอยู่ คังนั้นฝรั่งเศสจึงได้เริ่มท้นความสัมพันธ์ไทยอีกครั้งโดย บาทหลวง เคอ ลาแซสได้เขียนจดหมายถึงเจ้าพระยาพระคลังไ้ถามถึงเรื่องที่เกิดขึ้นในอยุธยา และได้ยืนยันที่จะเป็นไมตรีกับไทยอย่างเดิม 3

ในพ.ศ. 2239 พระเจ้าหลุยส์ทรงมีพระกระแสรับสั่งให้บาทหลวงคาซาร์กรีบเดินทางมายังไทยเพื่อถวายพระราชสาส์นและศูกอักษรของสันตปาปา อินโนเซนต์ที่ 11 เดินทางออกจากฝรั่งเศสโดยกองเรือ 6 ลำ มาถึงเมืองสุรทักก็เปลี่ยนมาเป็นเรือเล็กชักงโปรตุเกสมายังเบงกอล จากนั้นก็อาศัยเรือของแขกมัวร์ เดินทางมายังเมืองมะริด 4 แต่การมาในครั้งนี้ของฝรั่งเศสไทยแสดงท่าทีคือฝรั่งเศสไม่เหมือนกับการเข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ทั้งนี้เพราะการที่บาทหลวงคาซาร์กรีบอาศัยเรือของพ่อค้ามาในขณะที่ดำรงตำแหน่งราชทูตเชิญพระราชสาส์นและมีบาทหลวงเยซุอิตคิดตำมา 5-6 คนเท่านั้น อันไม่เป็นลักษณะไม่สมกับพระเกียรติที่จะเป็นราชทูตของพระเจ้า

1 กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 81 หน้า 30
 2 พลับพลึง มุลศิลป์ ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา หน้า 268
 3 กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 35 เล่ม 21 หน้า 66
 4 กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 36 เล่ม 21 หน้า 145-150

หลุยส์ตั้งก่อนหน้านั้นไทยเคยเห็นขบวนการชุก เกอโซมองค์และลาตูแบร์ว่าใหญ่โตส่งงามเพียงใด ฝ่ายไทยจึงไม่ยอมรับพระราชาสำนักบาตหลวงคาซาร์คนำมาในครั้งซึ่งเท่ากับเป็นการตัดไมตรีต่อประเทศฝรั่งเศสอย่างเด็ดขาด จากการที่ไทยไม่ยอมรับพระราชาสำนักนั้นมีเหตุผลที่ลึกซึ้งและสำคัญกว่า การที่ไทยไม่พอใจพฤติกรรมของบาตหลวงคาซาร์ก็ถึงที่กล่าวมาแล้ว คือ สมเด็จพระเพทราชา และขุนนางไม่ปรารถนาจะมีความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสอีกต่อไป ต่อมาในปี 2241 ฝรั่งเศสก็เข้าประเทศไทยอีกครั้งนำโดยบาตหลวงคาซาร์แต่ก็ไม่ค่อยได้รับการต้อนรับจากสมเด็จพระเพทราชามากนัก

ส่วนทางการค้าที่ฝรั่งเศสยังเห็นความสำคัญของเมืองมะริค พระเจ้าหลุยส์จึงส่งสังฆราชเคอซุส มาเจรจาเมืองมะริคจากไทยในปี พ.ศ. 2242 โดยพยายามชี้ให้เห็นว่าไทยจะได้ผลประโยชน์จากการยกเมืองมะริคให้แก่ฝรั่งเศส ดังนี้

1. บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ยินดีจะมาตั้งห้างที่อยุธยา หากว่าไทยยอมพระราชทานสิทธิทางการค้า เช่น เกี่ยวกันกับที่ทำกันในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อปีพ.ศ. 2230 *
 2. เมื่อบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสมาตั้งห้างที่เมืองมะริค เจ้าพนักงานไทยเก็บภาษีอากรจากพ่อค้าชาติอื่นๆตามที่เคยเก็บ ยกเว้นแก่ฝรั่งเศสเพราะฝรั่งเศสเป็นผู้ที่ทำหน้าที่รักษาท่าเรือและคอยป้องกันไม่ให้ศัตรูของไทยเข้าไปถึงอาณาเขตไทย
 3. ไทยกับฝรั่งเศสจะร่วมกันทำสัญญาสู้รบ และค้ำรบ (Offensive and Defensive Alliance) ¹ เพื่อต่อสู้กับศัตรูของทั้งสองประเทศ
- แต่จากการพิจารณาข้อข้อเสียในการยกเมืองมะริคให้ฝรั่งเศสแล้วปรากฏว่าไทยจะเสียเปรียบแก่ฝรั่งเศสอยู่มาก สมเด็จพระเพทราชาจึงปฏิเสธที่จะยกเมืองมะริคให้ฝรั่งเศสโดยชี้แจงว่า การเจรจาเรื่องเมืองมะริคนั้น พระเจ้าหลุยส์ไม่ได้มีพระราชาสำนักมาถวายจึงเป็นเรื่องที่สังฆราชเคอซุสพูดเอาเองทั้งสิ้น ทลอคจนฝรั่งเศสกับชาวเมืองมะริคเคยมีเรื่องถึงรบพุ่งกันมาแล้ว ถ้าฝรั่งเศสเข้ามาตั้งห้างที่เมืองมะริคก็จะทำให้เกิดเรื่องวิวาทกันกับฝรั่งเศสอีกครั้งจากการที่สมัยสมเด็จพระเพทราชาพยายามลทธิพลทางการค้าของฝรั่งเศสมีผลทำให้การค้าขายเขาลง มีชาว

* เป็นสนธิสัญญาการค้า ที่สมัย เซเบเรต์ เข้ามาทำไว้เมื่อ พ.ศ. 2230

¹ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 36 เล่ม 21 หน้า 273-281

มีชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายน้อยลง สินค้าที่นำเข้ามาค้าขายหาคนซื้อเกือบไม่ได้ การละเล่น มหรสพต่างชมเชาหลง ประชาชนบ่นและเสียใจที่ฝรั่งเศษซึ่งเป็นตัวเงินตัวทองออกไปจากเมืองไทย สภาพบ้านเมืองทรุดโทรมรุ่งโรยลงไป ¹

ทางการศาสนาในในตอนแรกสมเด็จพระเพทราชาหาได้ทรงกตัญญูไม่ ยังคงอนุญาตให้สอนศาสนาคริสต์อย่างเสรีต่อไป และยังคงทรงพระราชทานทรัพย์เป็นจำนวนมากในการสร้างโบสถ์ ² ครั้นต่อมาปีพ.ศ. 2239 เกิดภัยพิบัติอย่างรุนแรงโดยมีโรคระบาดในครั้งนั้นพวกบาทหลวงและคริสตัก ทั้งหลายได้ช่วยราษฎรรักษาคนเจ็บป่วย ตลอดจนสมเด็จพระเพทราชายอมรับคำแนะนำของสังฆราช เมเทลโลโปลิส ในการรักษาคนเจ็บป่วยด้วย ต่อมาปี พ.ศ. 2248 พวกชาวญวนที่เข้ารีตไม่พอใจเมื่อคราวเกิดกบฏนครราชสีมาที่ถูกเกณฑ์แรงงานไม่หยุดหย่อนจนไม่มีเวลาไปฟังสวดมนต์ในวันนักขัตฤกษ์ที่สำคัญ และไม่ได้หยุดพักในวันอาทิตย์จึงคบคิดกับพวกเขมรก่อการกบฏที่เมืองจันทร์บุรี จึงถูกปราบปรามอย่างรุนแรง การก่อกบฏครั้งนั้นของพวกเข้ารีตทำให้สมเด็จพระเพทราชาไม่โปรดปรานพวกเข้ารีตต่อไปอีก ส่วนพวกเข้ารีตที่ประพฤติตนไม่ดีจึงไม่ได้อำนาจใจใส่ในการศาสนา ³ การเผยแพร่ของศาสนาคริสต์จึงไม่ไฉฉล

นับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2231 เป็นต้นมาความสัมพันธ์กับไทยกับฝรั่งเศษก็ได้เริ่มลดน้อยลง แต่ฝรั่งเศษเองมิได้เลิกติดต่อกับไทยเสียทีเดียว หากแต่การเมืองภายในที่ปั่นป่วนทำให้ฝรั่งเศษสนใจจะวันออกน้อยลง ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศษอย่างทางการจึงยุติลงจนกระทั่งสิ้นสมัยอยุธยาและไทยเริ่มมีความสัมพันธ์กับฝรั่งเศษอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์หลังจากที่ความสัมพันธ์ระหว่างชาติทั้งสองชมเชามาถึง 150 กว่าปี

1.5 ความสัมพันธ์ทางการศึกษา

จากการที่ประเทศไทย มีการติดต่อกับฝรั่งเศษนั้น มีข้อพิจารณาอีกประการหนึ่ง คือ ความเจริญทางการศึกษาที่ไทยได้รับจากฝรั่งเศษนั้นมีอะไรบ้าง เพราะพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 นักวิชาการเข้ามาเมืองไทยอย่างมาก เช่น ในคราวที่ราชทูต เกอโซมองต์ เข้ามายังเมืองไทย บุคคลในคณะทูตล้วนแต่เป็นผู้ที่มีความรู้ศิลปวิทยาการแบบตะวันตกทั้งสิ้น นอกจากนี้สมเด็จพระนา-

1	กรมศิลปากร	<u>ประชุมพงศาวดาร</u>	ภาคที่ 36 เล่ม 22	หน้า 1-2
2	กรมศิลปากร	<u>ประชุมพงศาวดาร</u>	ภาคที่ 35 เล่ม 21	หน้า 96
3	กรมศิลปากร	<u>ประชุมพงศาวดาร</u>	ภาคที่ 36 เล่ม 21	หน้า 300

สมเด็จพระนารายณ์ก็ยังทูลขออนักวิชาการจากฝรั่งเศสอยู่เสมอ ดังนั้นในรัชสมัยของพระองค์จึงรับเอา ศิลปวิทยาการของฝรั่งเศสไว้อย่างมากมาย อาทิ บ้านสถาปัตยกรรมและการก่อสร้าง บ้านประปา บ้านการแพทย์ บ้านการศึกษา

1.5.1 บ้านสถาปัตยกรรมและการก่อสร้าง

สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้ทรงสร้างพระราชวังลพบุรี ซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างที่สะท้อนให้เห็นถึงศิลปวิทยาการของฝรั่งเศส โดยพระองค์โปรดให้บาทหลวงโธมัส (Pere Thomas) เป็นผู้ออกแบบก่อสร้างพระราชวังเมื่อพ.ศ. 2208 ดังนั้นสิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่ในพระราชวังจึงมีลักษณะผสมระหว่างไทยกับยุโรป ส่วนพระที่นั่งที่สร้างเป็นแบบศิลปกรรมไทยกับศิลปกรรมฝรั่งเศสคือ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์รัตนมหาปราสาท ซึ่งใช้เป็นที่พักผ่อนกว่าราชการที่เกี่ยวกับต่างประเทศ พระที่นั่งไกรสรสีหราช หรือ พระที่นั่งเย็น สร้างขึ้นในระยเวลาที่ลาดูแบร์เข้ามายังไทยมีลักษณะเป็นแบบไทยผสมฝรั่งเศส คือ หน้าต่างประตู มีลักษณะโค้งและใช้เป็นที่พักผ่อนและทรงใช้เป็นที่เล่นเรือเล่น¹

นอกจากนี้สิ่งก่อสร้างที่แสดงศิลปกรรมล้วนๆของฝรั่งเศส คือ ตึกพระเจ้าหัวมี ลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้าง 10 เมตร ยาว 20 เมตร ทรงหน้าตึกมีน้ำพุอยู่ด้วย ตึกหลังนี้เป็นที่พระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ ใช้วางแผนเพื่อทำรัฐประหารยึดอำนาจจากพระนารายณ์ และตึกเลี้ยงแขกเมือง เป็นตึกขนาดย่อมที่ใกล้กับพระเจ้าดาดา ประตูหน้าตึกเป็นแบบฝรั่งเศสทั้งหมดใช้เป็นที่รับรองบรรดาทูตจากเมืองต่างๆ²

1.5.2 การประปา

สมเด็จพระนารายณ์ทรงโปรดให้มีการสร้างประปาครั้งแรกที่พระราชวังลพบุรี สาเหตุเพราะว่าดูแลลพบุรีกันคนน้ำมาก สมเด็จพระนารายณ์ทรงให้วิศวกรฝรั่งเศสสร้างตึกกักน้ำที่ห้วยซับเหล็ก เพราะมีระดับสูงกว่าลพบุรีมากและยังเป็นน้ำที่บริสุทธิ์ที่ไหลมาจากชอกเขาค้วย การส่งน้ำจากห้วยซับเหล็กเข้าสู่ตัวเมืองในสมัยพระนารายณ์นั้นใช้ตุ๊กเป็นคลองส่งน้ำไปก่อนแล้วใช้ใช้ท่อฝังใต้ดินต่อเข้าสู่ลพบุรีอีกท่อหนึ่ง ท่อจะทำเป็นพิเศษคือ ทำท่อให้เล็กลงแต่สร้างให้หนาขึ้นทั้ง

1. พลับพลึง มูลศิลป์ ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา หน้า 132-136

2. ท. อามาตูล ประวัติเมืองสำคัญ หน้า 75

ทั้งนี้ เพื่อกันแรงกดดันของน้ำอันมีกำลังแรง ปัจจุบันนี้ยังสามารถเห็นแนวท่อใช้กินอยู่บ้าง เช่น บริเวณโรงเรียนหัวช้างริมถนนพหลโยธิน¹

1.5.3. ก้านการแพทย์

ในขณะที่คณะบาทหลวงฝรั่งเศส เข้ามาถึงอยุธยาใหม่ ๆ เพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์นั้น วิธีการดำเนินการเผยแพร่ของบาทหลวง คือ จักตั้งสถานี่รักษาคนเจ็บป่วย เช่น ชำระบาดแผล รักษาโรคโดยไม่คิดมูลค่า² จึงทำให้ราษฎรชื่นชมคณะบาทหลวงมาก และเมื่อความทราบถึงพระนารายณ์ก็ทรงพอพระทัย โปรดให้บาทหลวงไปมาร์ค ซึ่งประจำอยู่ที่โรงเรียนสามเณรมาเป็นแพทย์ประจำพระองค์นายแพทย์ผู้นี้เป็นที่โปรดปรานอย่างมาก และทรงเลื่อมใสการแพทย์ของฝรั่งเศสถึงกับยอมให้เจาะเอาพระโลหิตเมื่อประจวบครั้งหนึ่ง³

1.5.4. ก้านการศึกษา

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ให้การสนับสนุนทางก้านการศึกษาอย่างมาก คือ พระองค์ได้ทรงพระราชทานที่ดินให้แก่บาทหลวงฝรั่งเศสไปสร้างโรงเรียนชื่อว่า โรงเรียนสามเณร นอกจากนี้บาทหลวงฝรั่งเศสได้มีการแต่งไวยากรณ์ และพจนานุกรม ภาษาไทยและบาลีขึ้นรวมทั้งแปลหนังสือสวดมนต์เป็นภาษาไทย นอกจากนี้สมเด็จพระนารายณ์ยังสนับสนุนให้มีการส่งนักเรียนไทยไปเริ่มเรียนวิทยาการประเทศฝรั่งเศสเสมอๆ เช่นในปี 2227 ได้จัดส่งนักเรียนไทย 4 คนไปกับบาทหลวงวาแซ็ค เพื่อไปเรียนวิชาทำน้าพ วิชาก่อสร้าง วิชาช่างเงิน วิชาช่างทอง แต่ปรากฏว่าครั้งนี้ไม่ได้ผลเพราะนักเรียนเหล่านั้นไม่ฉลาดเท่าที่ควร⁴ และในปี 2229 เมื่อคณะทูตเคอโฮมองต์ กลับฝรั่งเศสพร้อมกับคณะทูตไทยของออกพระวิสุทธรสุนทรไทยก็ได้ส่งนักเรียน 12 คนไปอีกและเมื่อคณะทูตของ ลาลูแบร์ กลับฝรั่งเศสไทยก็ได้จัดส่งนักเรียนไปอีก 5 คนซึ่งในครั้งนี้ได้คัดเลือกบุตรผู้มีตระกูลสูงไปเพื่อให้เข้าเรียนในมหาวิทยาลัย หลุยส์เคอกรัง⁵ ต่อมาในสมัยพระเพทราชามีรับสั่งให้นำนักเรียนไทยกลับมากรุงศรีอยุธยา และไม่ปรากฏหลักฐานว่านักเรียนไทยที่ส่งไปเรียนฝรั่งเศสนั้นกลับมาทำประโยชน์แก่บ้านเมืองเพียงใด

¹ หวน พินธุพันธ์ ลพบุรีที่น้าว หน้า 80-81

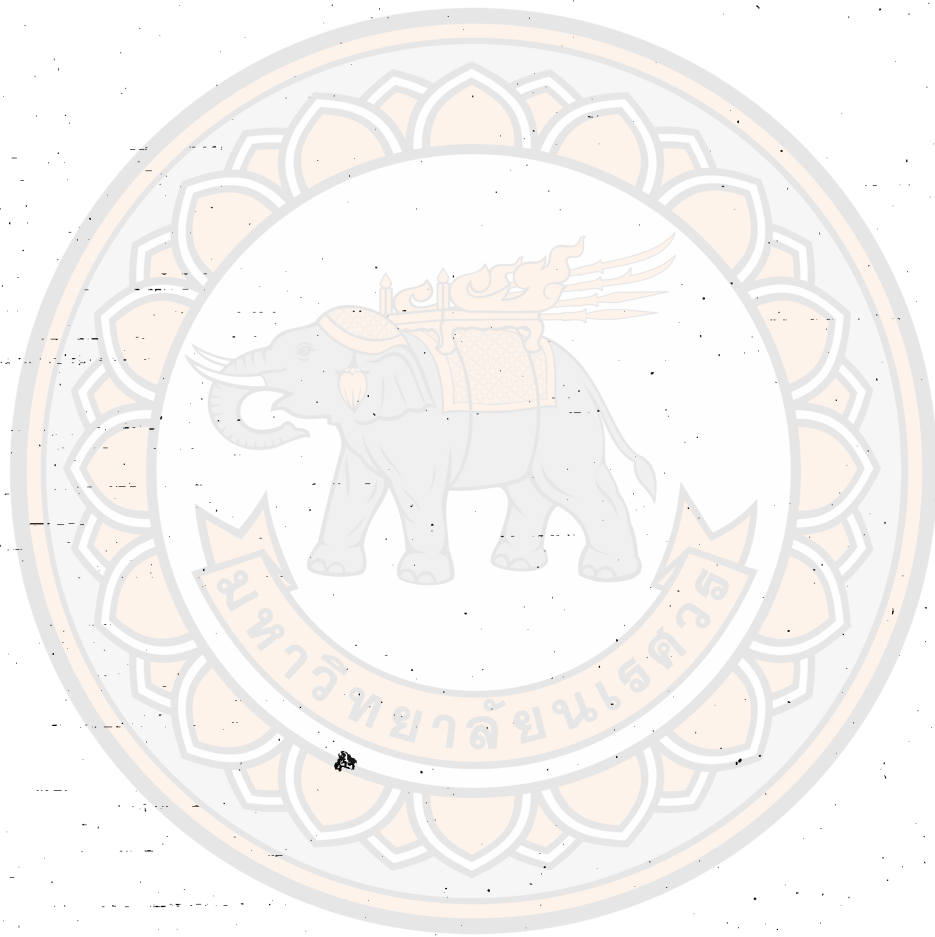
² กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27 เล่ม 15 หน้า 240

³ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80 เล่ม หน้า 94

⁴ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 เล่ม 19 หน้า 40-41

⁵ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 18 เล่ม 12 หน้า 335

จากการที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงรับเอาอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาอย่างมากเข้ามาไว้ในราชสำนัก ทำให้ขุนนางบางกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มของพระเพทราชามองเห็นว่าฝรั่งเศสกำลังแผ่อิทธิพลเข้ามาครอบงำเมืองไทยจึงได้ก่อการรัฐประหารเสียก่อน ทำให้ความสัมพันธ์ไทยกับฝรั่งเศสสิ้นสุดรวมทั้งความสัมพันธ์ทางคานาศิลปวิทยาการก็สิ้นสุดลงไปด้วย

บทที่ 2

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสมัยรัตนโกสินทร์

1. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประเทศไทยเริ่มมีความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสเป็นครั้งแรกในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์แห่งกรุงศรีอยุธยา ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศในรัชสมัยนี้เป็นไปอย่างแน่นแฟ้น ต่อมาภายหลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์สัมพันธไมตรีของทั้งสองได้เปลี่ยนโฉมหน้าใหม่อย่างฉับเป็นไปในทางตรงกันข้ามแม้ว่าฝรั่งเศสจะพยายาม หรือพันพระราชาไมตรีให้เหมือนเดิมแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ดังนั้นเนื่องมาจากในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาไม่ทรงโปรดฝรั่งเศส มีหน้าซำยังถูกพวกฮอลันดาคิดกัน ประกอบกับความยุ่งยากภายในประเทศฝรั่งเศสเอง แต่พอมาที่รัชสมัยพระเจ้าเสือไทยกลับมีท่าทีจะยินดีเป็นไมตรีกับฝรั่งเศสอีกครั้งแต่ฝรั่งเศสหมดความสนใจที่จะเข้ามาติดต่อกับไทยเสียแล้ว ดังนั้นความสัมพันธ์ไทยกับฝรั่งเศสในสมัยอยุธยาจึงสิ้นสุดลง¹ สำหรับในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นความสัมพันธ์ไทยกับฝรั่งเศสยังมีได้ปรากฏขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่งภายหลังจากห่างเหินกันไปกว่า 150 ปีในรัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411) ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้านโปเลียนที่ 3 แห่งกรุงฝรั่งเศส ในรัชสมัยนี้ประเทศไทย เปิดประเทศติดต่อกับประเทศตะวันตกอย่าง กว้างขวางและจากการที่พระองค์ทรงได้รับการศึกษาแบบตะวันตก อาทิ ภาษาลาติน คณิตศาสตร์ การาราศาสตร์ จากมิชชันนารีฝรั่งเศสและบาทหลวงบิลเลอกัว (Bishop Pallegoix) และทรงศึกษาภาษาอังกฤษจากมิชชันนารีชาวสหรัฐอเมริกาชื่อ คลสเวล ซึ่งพระองค์ทรงสนพระทัยในภาษาอังกฤษเป็นอย่างยิ่ง และทรงเชี่ยวชาญภาษาอังกฤษเป็นอย่างมากทั้งภาษาการพูดและการเขียนจนทำให้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาที่สองของพระองค์และเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยในอดีตไม่มี² ทำให้ทรงมีพระปรีชาสามารถทรงทราบเหตุการณ์ต่างๆในโลกได้เป็นอย่างดี ตลอดจน

¹ พลับพลาธิ์ มุลศิลา ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสมัยกรุงอยุธยา หน้า

² D G E Hall , A History of South-East Asia. p. 666

สามารถแก้ไขปัญหาทางการเมืองอันเกิดจากการเผยแพร่อิทธิพลของชาวตะวันตกได้เป็นอย่างดี¹

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์มีพระองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ครั้งที่ทรงดำเนินพระราชโบายเปิดการติดต่อกับชาวตะวันตกอย่างกว้างขวางยิ่งกว่าสมัยใดๆ ในอดีตกาล รัชสมัยของพระองค์จึงเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการปฏิรูปบ้านเมืองครั้งสำคัญยิ่ง ทรงเปลี่ยนแปลงนโยบายของไทยในครั้งนี้เป็นเพราะพระปรีชาญาณของพระองค์ที่เห็นการณ์ไกล ซึ่งพระองค์ทรงกล่าวว่า..." ลัทธิจักรวรรดินิยมในยุโรปกำลังห้าพันเอเซียออกเป็นจีนเล็กขึ้นน้อย... ขณะที่ผู้ปกครองประเทศอื่นๆ ในเอเซียไคยอมแพ้ต่อลัทธิจักรวรรดินิยมเพราะค้อยกำลัง แต่ด้วยการต่อสู้อย่างมั่นคงจะทำให้ประเทศไทยปลอดภัย ขณะที่เจ้าเมืองอื่นๆ หวังที่จะหันเข้าหาความปลอดภัยด้วยวิธีหลีกเลี่ยงอิทธิพลของตะวันตกนั้น พระองค์ทรงตระหนักแน่เหมือนผู้ปู้นโค้ตระหนัก เมื่อสองสามปีที่แล้วว่าวิธีเดียวที่จะทำให้ประเทศไทยในเอเซียจะรักษาเอกราชไว้ได้ก็คือ การรับเอาอิทธิพลเหล่านั้นและปรับปรุงประเทศของตนเองให้ทันสมัย"²

ในปี พ.ศ. 2398 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ทรงมีพระราชประสงค์จะติดต่อกับต่างประเทศพระองค์จึงทรงอนุญาตให้ เซอร์ จอห์น เบาริง เข้ามาเจรจาเพื่อตกลงทำสัญญาตามแบบแผนใหม่ ระหว่างไทยกับอังกฤษเป็นประเทศแรก ภายหลังจากการทำสนธิสัญญากับอังกฤษแล้ว ฝรั่งเศสนั้นจึงเริ่มเข้ามาติดต่อกับไทยพร้อมกับสหรัฐอเมริกาโดยฝรั่งเศสส่ง มงซิเออร์ ซาลส์เคอ มงคิยูญี เป็นผู้แทนรัฐบาลผู้มีอำนาจเต็มมาเจรจากับไทยเมื่อปี 2398 ซึ่งในปีต่อมาจึงมีการลงนามในสนธิสัญญาทางไมตรีกับไทย เมื่อ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2399 การเปิดความสัมพันธ์ไมตรีกับฝรั่งเศสใหม่ในครั้งนี้เป็นการนำเอาฝรั่งเศสเข้ามาดอนอำนาจของอังกฤษ หลังจากได้ทำสนธิสัญญากับแอนรี เบอรัญ เมื่อปี พ.ศ. 2369 และรวบรวมสัญญาทางการค้าที่ไทยทำกับสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ. 2376 อีกด้วย³

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงประสบความสำเร็จในการเจรจาทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสและมหาอำนาจต่างๆ ในปี 2398 นั้นมิได้เป็นหลักฐานให้พระองค์ครองราชย์อย่างสงบ

¹ บี อาร์ เพริน ประวัติศาสตร์เอเซียอาร์คเนย์ แปลโดย ม.ร.ว. จีวิวัฒน์ จักรพันธ์ หน้า 183

² ทรงศรี อัจฉรวณ ลัทธิสภาพนอกอาณาเขต หน้า 39

³ สวรรค์ สุวรรณโชติ ประเทศไทยกับปัญหาเมืองจันทบุรีและเมืองตราดที่ฝรั่งเศส บั๊กครองระหว่างปี พ.ศ. 2436-2499 หน้า 11-12

สุขเลย เพราะจะเห็นได้ว่าในช่วงสิบปีหลังรัชสมัยของพระองค์ พระองค์ทรงทรงเผชิญการบีบบังคับจากฝรั่งเศสและมหาอำนาจตะวันตกมากขึ้นทุกทีจนทำให้ทรงห่วงใยอนาคตของประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง

1.1 ความสัมพันธ์ทางการทูต

จากหลักฐานทรงประวัติศาสตร์ของไทยมีการระบุดังการมีการจัดส่งคณะทูตเชิญพระราชสาส์นไปยังทวีปยุโรปครั้งแรก เมื่อสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ แห่งกรุงศรีอยุธยาโดยจัดส่งไปยังประเทศอิตาลี เพื่อเจริญพระราชไมตรีกับพระเจ้ามอริส แห่งราชวงศ์ค็อเวนต์ เมื่อปี พ.ศ. 2150¹ และในสมัยต่อมาได้มีการจัดส่งคณะราชทูตไทยไปยุโรปอีกหลายครั้ง แต่ครั้งที่โคงคังมากที่สุดคือสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งมีการติดต่อกับประเทศฝรั่งเศสในรัชสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 จากจดหมายเหตุของฝรั่งเศส บันทึกว่าคณะทูตของไทยไปฝรั่งเศสถึง 4 ครั้ง นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาประเทศไทยก็มักเคยจัดส่งคณะทูตออกไปเจริญทรงพระราชไมตรีกับประเทศใญ่ในยุโรปอีกเลย จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระองค์ทรงหันมาปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบตะวันตกและมีพระราชประสงค์ที่จะเปิดประตูติดต่อกับยุโรป และความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงเริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยนี้ หลังจากความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศไทยได้ห่างเหินกันถึง 150 ปี - นับตั้งแต่หลังรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมา

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มมีขึ้นในปีพ.ศ. 2398 เมื่อพระเจ้านโปเลียนที่ 3 แห่งกรุงฝรั่งเศสมีพระกระแสรับสั่งแต่งตั้งให้ มงซิเออร์ มงคิณูญี เป็นราชทูตเข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับไทย โดยเดินทางมาก้วยเรือกลไฟ ชื่อ กัสคินัสและมาร์โซ ตลอดจนเรือใบชื่อ กาบรีล เออเซอ รวมทั้งหมก 3 ลำ ครั้งมาถึงประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าให้พระยามหาอรรณนิกรและพระยาสมุทรบุรานุรักษ์ ลงมาต้อนรับ มงคิณูญี กับขุนนางฝรั่งเศสขึ้นมายังกรุงเทพฯ ก้วยเรือกลไฟลำเล็กที่ชื่อ มาร์โซ เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ ได้มีการยิงปืนสลุทขงแผ่นดินของทั้งสองชาติฝ่ายละ 21 นัดและในครั้งนี้ ราชทูตฝรั่งเศสได้อาศัยอยู่ที่หอพระนั่งบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ เพราะที่ติดกับแขกเมืองกงสุลอังกฤษอาศัยอยู่ก่อนแล้ว และเรือนสำหรับทูตที่ปาก

* ดูรายละเอียดได้จาก บทที่ 1

¹ สนั่น เมืองวงษ์ , ประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์ หน้า 252

คลองผดุงกรุงเกษม ก็ทูลเสียว่าเป็นเรือนจาก ไม่เหมาะสมกับคณะราชทูตฝรั่งเศส¹

ต่อมาวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2398 คณะราชทูตฝรั่งเศสได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และทำการถวายสิ่งของจากพระเจ้าแผ่นดินที่ 3 ให้แก่พระองค์ ซึ่งมีรายการดังต่อไปนี้ ฉากเขียนที่กรอบเหมือนกระจกเท่าตัวคน รูปพระเจ้าแผ่นดินที่ 3 รูปพระมเหสีของพระเจ้าแผ่นดินที่ 3 เครื่องมงคลราชบรรณาการ ปิ่นเปรี๊ยะทอง 1 กระบอก พงเดวียนใส่กระสุนคินคา 1 ราง ทียบใส่กระสุนแตก 2 ทียบและใส่กระสุนคินคา 2 ทียบ รวมเป็น 4 ทียบ เครื่องเทียมม้าลาก 4 สำหรับ ฉากแผ่นที่เมืองปารีส 1 พับ ฉากตำราเล่นหมากรุก 1 แผ่น ทิวหมากรุก 1 ทียบ ปืนโกมีล้ากลองตันยิงได้ 5 นัด 1 ทียบ แก้วครอบมิงกรองไค้ 2 ทียบ แก้วทับกระชายใหญ่ 5 ทียบ แก้วทับกระชายเล็ก 4 ทียบ รวมเป็น 9 ทียบ เทียนสำหรับปักธูป 6 ทียบ²

นอกจากนี้ของมองซิเออร์ มงคิณูญี ยังได้ถวายของที่เป็นของมงคิณูญีเอง ซึ่งมีรายการดังต่อไปนี้ ม้าสูง 2 สอก ทียบเหล็ก 1 ทียบ และเครื่องแต่งตัว³

ต่อมาในวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2398 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ โปรดกระหม่อมแต่งตั้ง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมวงศาธิราชสนิท สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาวรวงศาธิราชโกษาธิบดี รวมทั้งหมก 5 คนให้ไปรักษาหรือการทำหนังสือสัญญา กับมงคิณูญี ที่พระราชวังเดิม เป็นสนธิสัญญา 32 ข้อ ครั้นทำหนังสือสัญญาเรียบร้อยแล้ว มงคิณูญีก็เดินทางไปทำสัญญากับเมืองญวนต่อไป โดยให้เรือกัสตินส์ถือหนังสือสัญญาล่วงหน้าไปก่อน⁴ และในการนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงปรารภกับ ทูตฝรั่งเศส เรื่องที่ทรงมีพระประสงค์ที่จะจัดคณะทูตไทยไปยังฝรั่งเศส แต่ยังไม่ชากแคลนเรือ ดังนั้นต่อมาปรากฏว่าทางพระเจ้าแผ่นดินที่ 3 มีพระกระแสรับสั่งผ่านทางรัฐบาลฝรั่งเศสว่า ฝรั่งเศสยินดีที่จะส่งเรือรบมารับคณะทูตไทย และจะนำมาส่งเหมือนที่เคยทำในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริว่า อังกฤษเข้ามาติดต่อกับไทยก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้ามา ถ้าจะส่งทูตไปยังฝรั่งเศสโดยไม่บอกอังกฤษ พระองค์ทรงว่าจะเป็นการไม่เหมาะสม จึงได้แจ้งไปยังรัฐบาลอังกฤษว่าทางรัฐบาลไทยมีความประสงค์ที่จะส่งทูตไปยังอังกฤษ ถ้าอังกฤษจะจัดเรือมารับเหมือนกับที่ฝรั่งเศสปฏิบัติ

¹ กรมศิลปากร , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับ 6 สมุดแห่งชาติ หน้า 494

² ก. หน้า 495

³ ก.

⁴ ก. หน้า 496

ส่วนทางอังกฤษก็ยอมรับมาว่าจะจักเรือมารับคณะทูตไทยให้สมเกียรติทุกประการ * จากการศึกษาวิธีการดำเนินนโยบายต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงทำนโยบายเอาใจประเทศมหาอำนาจในขณะนั้นอย่างมาก ไม่ทรงต้องการให้มีการบาดหมางใจกับประเทศมหาอำนาจทั้งสองประเทศ และในขณะเดียวกันนโยบายของพระองค์ก็จะไม่ทำให้สองประเทศบาดหมางกัน เพราะประเทศไทยด้วย 1

ในวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2403 รัฐบาลฝรั่งเศสแต่งตั้งให้กัปตันเฟเรศคอยของคูมเรือกลไฟ ยีรอนเคอ เข้ามารับคณะทูตราชทูตเพื่อออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับฝรั่งเศส ณ กรุงปารีส 2 เจ้าพนักงานฝ่ายไทย นำความขึ้นกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งต่อมาทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งให้พระยาศรีพิพัฒน์รัชนีราชโกษาธิบดี (แพ บุนนาค) บุตรของสมเด็จพระเจ้าพรหมมหาพิชัยญาติเป็นราชทูตจมื่นไวยวรนาถ (วอน บุนนาค) เป็นอุปทูต พระวิชิคณรังค์ (จอม บุนนาค) เป็นตรีทูต บาทหลวงจุยวิศลอนนาคี เป็นล่าม เชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการ รวม 28 นาย ออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับฝรั่งเศส * * คณะทูตไทยชุดนี้เดินทางกลับมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อปีพ.ศ. 2404 ด้วยเรือฝรั่งเศสที่ชื่อ เยอระเบียน โดยมี กัปตัน เลอฟาเบระ เป็นผู้คุมเรือมา 3

ต่อมาปีพ.ศ. 2409 ได้มีการจัดส่งคณะทูตไทยไปฝรั่งเศสเป็นครั้งที่ 2 การไปฝรั่งเศสครั้งนี้ก็เพื่อไปทำสนธิสัญญาเรื่องเมืองเขมรและเรื่องสุราที่ยังตกลงกันไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ ซึ่งเคยเป็นอุปทูตไปฝรั่งเศสครั้งที่พระยาศรีพิพัฒน์รัชนีราชโกษาธิบดีเป็นราชทูตออกไปนั้น เป็นราชทูต และให้พระราชเสนาในกรมมหาดไทยเป็นอุปทูต บาทหลวงหลุยส์เป็นล่าม ตลอดจนเสมียนคนรับใช้รวม 6 คน โดยลงเรือเจ้าพระยาเดินทางออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2410 เมื่อถึงสิงคโปร์แล้วสารเรือเมลด์ฝรั่งเศสต่อไป 4

** ดูรายละเอียดได้จาก กรมศิลปากร , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 29

** ดูรายละเอียดได้จาก กรมศิลปากร , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 30 หน้า 50-55

1 สนั่น เมืองวงษ์ ด.ก. หน้า 253

2 กรมศิลปากร , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า 580

3 กรมศิลปากร , ด.ก. หน้า 597

4 ก. หน้า 697

คณะทูตไทยชุดนี้ พำนักอยู่ที่กรุงปารีสเป็นระยะเวลาพอสมควรจึงเดินทางกลับมา
ยังประเทศไทย เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 การไปฝรั่งเศสครั้งนี้ ราชทูตไทยแจ้งว่าได้
ไปเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศสและสามารถตกลงกันได้เฉพาะเรื่องเขมร ซึ่งมีสาระ 9 ข้อ และว่าด้วย
เรื่องสุรา 2 ข้อ แต่ข้อที่ว่าด้วยเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสนั้น รัฐบาลฝรั่งเศสว่า หนังสือสัญญายังไม่
ครบ 12 ปี ยังแก้ไขไม่ได้¹ สำหรับค่าใช้จ่ายของการเดินทางไปฝรั่งเศสของคณะทูตชุดนี้ คิดเป็น
เงินไค้ 574 ชั่ง 13 ทาลึง 2 บาท 3 สลึงพระยาสุรวงศวิวัฒน์กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าฯ ว่า รัฐบาลฝรั่งเศสจะส่งทูตเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้าันโปเลียนและหนังสือสัญญาเข้า
มาในภายหลัง

ต่อมา มงสิเออร์ ดูเชอเนอเบลตรมินิสเตอร์เปลนิปอเทลแซรี ก็นำคณะทูตของฝรั่งเศส
เข้ามายังเมืองไทย เมื่อ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2410 โดยเรืออาลาม เมื่อมาถึงกรุงเทพฯก็
มาทอคสมอเรืออยู่ที่หน้าตึกกงสุลฝรั่งเศส จุดประสงค์การเข้ามาของคณะทูตชุดนี้ คือ การเข้ามาแลกเปลี่ยน
สนธิสัญญามิตรไมตรีระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในเรื่องสนธิสัญญาฉบับวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410²
สนธิสัญญาฉบับดังกล่าวได้มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2410 โดยฝ่าย
ไทยมี เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้รับแลกเปลี่ยนสัตยาบัน ณ ที่ศาลต่างประเทศหน้าวัดพระเชตุพน³
เมื่อแลกเปลี่ยนสัตยาบันเสร็จแล้วราชทูตฝรั่งเศสก็กราบบังคมทูลลากลับออกจากกรุงเทพฯ

1.2 ความสัมพันธ์ทางการเมือง

1.2.1 ปัญหาประเทศเขมร

ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงเสรีฯ ใหม่ๆ ประเทศไทยเป็นกังวลต่อการ
คุกคามจากประเทศอังกฤษเป็นอันมาก แต่อังกฤษก็มีไคร้กระทำหรือแสดงท่าทีก้าวร้าวที่จะล่วงละ
เมิดอธิปไตยในดินแดนของประเทศไทยแต่ประการใด ชาตินแรกที่เริ่มทำที่คุกคามกับประเทศไทย
คือ ฝรั่งเศส⁴ และประวัติศาสตร์ชาติไทยจะต้องจารึกไว้เป็นครั้งแรกของการเสียดินแดนให้แก่
มหาอำนาจตะวันตก ผู้ถือคติ "หมาป่ากับลูกแกะ" ดินแดนที่กล่าวถึงนั้น คือ ประเทศเขมร หรือ

¹ กรมศิลปากร , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า 697

² สำนักนายกรัฐมนตรี , ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 หน้า 100

³ กรมศิลปากร , ล.ก. หน้า 702

⁴ สกีส ชันทิวพงศ์ , ความสัมพันธ์ของไทยกับประเทศตะวันตก หน้า 27

กัมพูชา ซึ่งถูกฝรั่งเศสใช้อำนาจและเล่ห์เพทุบายยึดไป¹

ตามหลักฐานต่างๆทางประวัติศาสตร์ ประเทศเขมรนั้นเป็นประเทศราชของไทยนับตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3² ก่อนที่ฝรั่งเศสจะขยายอิทธิพลเข้ามาในเขมรเสียอีก ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเขมรมีความแน่นแฟ้นยิ่ง โดยเฉพาะความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้ากับพระนโรดม กล่าวคือ เขมรจะต้องส่งบรรณาการ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงการเป็นเมืองขึ้นให้แก่ไทยทุกปี และ พระมหากษัตริย์ไทยเท่านั้นที่ทรงเป็นผู้สถาปนา กษัตริย์เขมร จะต้องส่งพระราชโอรสเข้ามาศึกษาเล่าเรียน และอบรมที่กรุงเทพฯ³

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะขยายอิทธิพลเข้าไปในเขมรนั้น ฝรั่งเศสได้เข้ามามีอิทธิพลในประเทศญวนอยู่ก่อนหลัง ซึ่งตรงกับสมัยของพระเจ้ากุดดิก (พ.ศ. 2391-2426) พระองค์มีนโยบายในระยะแรกที่เป็นมิตรกับประเทศ แต่ต่อมาทรงเกรงว่าพระอนุชาจะแย่งชิงราชสมบัติโดยร่วมมือกับต่างชาติ ตลอดจนไม่ไว้ใจมิชชันนารี พระองค์จึงทรงทำการปราบปรามพวกคริสเตียนอย่างทารุณในปีพ.ศ. - 2394⁴ เป็นเหตุทำให้พระเจ้าจันโบเลียนที่ 3 ทรงประท้วงต่อญวนอย่างรุนแรง แต่ญวนไม่ยอมฟังคำประท้วงของพระองค์ ฝรั่งเศสจึงได้ส่งเรือรบมายังป้อมปราการของญวนที่เมืองทวน ญวนจึงตอบโต้ด้วยการฆ่ามิชชันนารีมากขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2402 ฝรั่งเศสก็ยกโขงอ่อนและคินแคนบางส่วนในญวนไ้⁵ (โคเชินจีน) ไค้และฝรั่งเศสก็ไค้ใช้คินแคนเหล่านี้เป็นที่มั่นในการขยายอิทธิพลเข้าไปในเขมร ซึ่งเป็นประเทศราชของไทยในขณะนั้นโดยอ้างว่าตนเองเป็นผู้สืบสิทธิของญวนเหนือเขมร ฝรั่งเศสถือว่าเขมรเคยเป็นประเทศราชของญวนมาก่อนเช่นกัน เพราะเขมรเคยส่งเครื่องราชบรรณาการให้ญวน เช่นเดียวกับที่ส่งให้แก่ไทย ฝรั่งเศสจึงต้องมีสิทธิปกครองเขมรในฐานะที่เป็นส่วนของญวนด้วย การที่ฝรั่งเศสสนใจเขมรเป็นพิเศษนี้เพราะว่าฝรั่งเศสพิจารณาเห็นว่า

1. ประเทศเขมรเป็นคินแคนที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน ฝรั่งเศสหวังว่า แม่น้ำโขงสายนี้จะเป็นทางที่นำฝรั่งเศสไปสู่ประเทศจีน โดยเฉพาะมณฑลยูนาน ซึ่งฝรั่งเศสคาดหวังว่าจะเป็นตลาด

¹ ประยูร สิริพันธ์ , สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่มปลาย หน้า 15

² ก.

³ สุวิทย์ ชีรสาสวัต , ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส รัช 112-126 หน้า 4

⁴ เพ็ญศรี กาญจนินัย , ประวัติศาสตร์ทั่วไปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หน้า 116

⁵ สำนักนายกรัฐมนตรี , ล.ก. หน้า 96

การค้าอันสำคัญยิ่ง

2. ประเทศเขมรจะช่วยส่งเสริมให้ดูวน ซึ่งตกเป็นของฝรั่งเศสให้มีความมั่นคงและสมบูรณ์และจะใช้เป็นบันไดสำหรับ ที่จะขยายอาณาเขตไปทางภาคเหนือ นอกจากนี้เขมรยังเป็นศูนย์กลางเสบียงอาหารที่สำคัญ เพราะอุดมไปด้วยสัตว์เลี้ยง เช่น กระบือ และปลา สัตว์เลี้ยงเหล่านี้ จะใช้เป็นอาหารที่ดี สำหรับฝรั่งเศสในฉวเวรไท¹

3. การประมงอันเป็นกิจกรรมใหญ่ตามทะเลสาบ ทำให้เขมรมีความสำคัญยิ่งในทางเศรษฐกิจเพราะทะเลสาบเขมรอุดมไปด้วยปลาซึ่งเขมรส่งเป็นสินค้าออกปีละ 8 ล้านกิโลกรัม คิดเป็นเงิน 2 ล้านฟรังก์

นอกจากนี้ นายพลเรื่อ ลากรองดิแอร์ (de la Grandiere) ซึ่งเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการทำให้เขมรไปอยู่ที่ความอารักขาของฝรั่งเศสได้รายงานไปยังกระทรวงทหารเรือและอาณานิคมของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2406 ว่า เขมรมีความสำคัญต่อดูวนไม้ของฝรั่งเศส ทั้งในด้านการเมือง การทหารและทางเศรษฐกิจ² จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จึงเป็นเหตุผลทำให้ฝรั่งเศสพยายามมุ่งขยายอิทธิพลเข้ามาครองอำนาจเขมรในที่สุด ทำให้ไทยต้องเสียเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศสไป

1.2.1.1 ฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงในเขมร

นับตั้งแต่หลังสงครามไทยกับญวน เพื่อชิงความเป็นใหญ่ในเขมรตลอดเวลา 14 ปีของรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาไทยอยู่ในฐานะผู้สถาปนาภักดิ์กับเขมรอีกครั้ง เขมรจะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายแก่ไทยทุกปี และโอรสของกษัตริย์เขมรต้องมาศึกษาเล่าเรียนเหมือนเป็นท้าวประกันอยู่ในกรุงเทพฯ³

ต่อมาพ.ศ. 2410 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าแต่งตั้งนักองราชวาทเป็นสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์มหาอุปราช และแต่งตั้งนักองศรีสวัสดิ์เป็นสมเด็จพระพระทริราชวัตโนไกรแก้วฟ้าให้ออกไปช่วยพระทริภักษรามาธิบดี(นักองแก้ว) พระราชบิดาปกครองบ้านเมือง⁴ ซึ่งกษัตริย์เขมรองค์นี้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยอย่างมาก และยังมีความสนิทสนมคุ้น

¹ ภารที มหาจันทร์ , วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 4 (มิถุนายน-กันยายน-2521) หน้า 2-3

² สุวิทย์ ชีรสาดวก , ล.ก. หน้า 3

³ สุพิชศรี วรสายัณฑ์ , ปัญหาและทศวรรษพม่าระหว่างปี 2435-2449 หน้า 35

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1

เคยกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นการส่วนพระองค์อีกด้วย ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 5 ถึงกรมพระยาคำรงราชานุภาพว่า..."สำเนาสุภอักษรเมืองเขมร 2 ฉบับที่ 1 ได้เวลานั้น
ก็มาก ฉันชอบออกอาณัติว่า เป็นหนังสือซึ่งจะอ้างหลักฐานพงสาวดารได้แลเห็นความคิดแลความจำ
เป็นประการใดในเวลานั้นสมกันกับไคยรับสั่งตั้งแต่เกล้าว่าถ้าพระทริภักข์ยังอยู่กราบไคไฉนเมือง
เขมร ที่จริงก็เพราะพระทริภักข์เห็นว่า ถ้าขึ้นคิดพันอยู่กับญวน ฝรั่งเศสจะเลยศิษุมเอา..."¹
ใจความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงไว้วางใจพระทริภักข์มากกว่า
คงจะไม่หันไปคบหาสมาคมกับญวน เพราะกลัวฝรั่งเศสซึ่งเวลานั้นขยายอำนาจเข้ามาในญวนแล้วจะ
หาเหตุเข้ามาแทรกแซงเขมรด้วย

ในระยะต่อมาฝรั่งเศสก็ถือโอกาสเข้ามาแทรกกิจการภายในของเขมร
เป็นครั้งแรก เมื่อพระทริภักข์รามาริบัติไคขอใ้บาทหลวง มิช (Monseigneur Miche) ซึ่งเข้า
ไปเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในเขมรเป็นเวลานานแล้ว² เขียนจดหมายในนามของ
พระทริภักข์รามาริบัติส่งไปถวายพระเจ้านโปเลียนที่ 3 พร้อมกับถวายของขวัญหนึ่งหีบฝากกงสุล-
ฝรั่งเศสประจำสิงคโปร์ไปถวายในเค็อน พฤศจิกายน พ.ศ. 2391 ถ้วยจุกประสงค์ที่จะขอใ้ฝรั่งเศส
ช่วยเหลือญวนไคหรือไคชินจัน* กลับคืนใ้เขมร ดังนั้นฝรั่งเศสจึงเริ่มแสดงออกความสนใจและ
ค่านินวิธิการต่างๆ เพื่อจะเข้ามามีอิทธิพลในเขมรเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระทริภักข์นี้เอง โดย
การเข้ามาทักท้อขอทำสัญญากับเขมร ภายหลังจากที่ทาสันธิสัญญากับรัฐบาลไทยในปีพ.ศ. 2399³ ซึ่ง
เมื่อพระทริภักข์ทราบแล้วไคมีหนังสือใ้ฟ้าทะละหะ พระยาจักรี พระกลาโหมกับขุนนางอีก 15 คน
ลงมาต้อนรับมองคิณุตตีที่เมืองกำปอด ซึ่งมีความนหนังสือนั้นว่า "เมืองเขมรเป็นเมืองน้อยอยู่ใน
บ่ารุงของกรุงสยาม จะทำสัญญาไปไคลำพังไคไม่ได้ หนังสือสัญญานั้นจะขอเอาไคส่งเข้าไปปรึกษา
ที่กรุงเพทาก่อน..."⁴ จากใจความในหนังสือจะแสดงให้เห็นว่าพระทริภักข์ยังยอมรับอำนาจของ
ไทยอยู่ไคยังยอมรับว่าเขมรเป็นประเทศราชของไทย จะทำสัญญาต่างหากไคไคไม่ปรึกษาไทยไค

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระกรมพระ
ยาคำรงราชานุภาพลงวันที่ 28 ตุลาคม ร.ศ. 128 ในประมวลเอกสารจากกรมเลขาธิการ คณะ
รัฐมนตรี กระทรวงมหาดไทย หน้า 32

² สำนักนายกรัฐมนตรี , ล.ก. หน้า 96

³ กรมศิลปากร , ล.ก. หน้า 496

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ , ล.ก. หน้า 169

* กินแคนนี้เคยเป็นของเขมรมาก่อน แต่ถูกญวนยึดไปในปีพ.ศ. 2224

ไม่ได้ คังนั้นพระทริภักข์จึงเพียงคอบพระราชาสาสน์และเครื่องราชบรรณาการ ไปถวายพระขจันไป
 เลียนเท่านั้น พร้อมกับแจ้งเรื่องฝรั่งเศสเข้ามาขอทำสัญญากับเขมรให้ทางกรุงเทพฯ ทราบด้วย

1.2.1.2 ปฏิกิริยาตอบโต้ของฝ่ายไทย

จากท่าทีของฝรั่งเศสที่จะพยายามเข้าไปมีอำนาจในเขมรนั้น ทำให้ฝ่าย
 ไทยได้พยายามเข้าไปควบคุมดูแลเขมรใกล้ชิดยิ่งขึ้น เพื่อจะแสดงสิทธิของไทยให้ปรากฏแก่สายคา
 ชาวต่างประเทศ และประจวบกับมีเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้ไทยเข้าไปมีบทบาทในเขมร สะดวกขึ้น
 กล่าวคือ มีเหตุการณ์จลาจลที่เกิดขึ้นหลังจากที่พระทริภักข์สวรรคตแล้ว * เมื่อพระทริภักข์เสด็จสวรรคต
 แล้วพระนโรดมขึ้นเป็นผู้รักษาการณ์เมืองเขมร ค่อมานักองวักดาซึ่งพำนักอยู่ในกรุงเทพฯ ได้ออกไป
 เคารพพระศัพพะราชบิดาแล้วเกิดเรื่องวิวาทกับพระนโรดมด้วย เรื่องราชสมบัติ นักองวักดาสู้ไม่ได้
 จึงพำนักองศรีสวัสดิ์ผู้เป็นน้องหนีเข้าไปในกรุงเทพฯ ¹ พระยามหาอุทธรังค์ชาญชัย (สนองโล) ซึ่งเป็น
 เจ้าน้าของนักองวักดาเห็นว่าพระนโรดมไม่โอ้ออมอารีต่อพี่น้องก็คุมพรรคพวกเป็นกบฏ เจ้านโรดม
 ต้องเสด็จหนีออกจากเมืองอุคงมีไชยมาอยู่ที่คานเสนา แขวงเมืองพระตะบองไทยจึงส่งพระยาราชา
 วรานุโลออกมาจับเหตุ แต่ปรากฏว่าพระทริราชคณียไกรแก้วฟ้า พระอนุชาอีกองค์หนึ่งของพระนโรดม
 สามารถไล่เกลี้ยจนเหตุขาดหางสงบลงได้ ² ไทยยังมีหนังสือแจ้งให้พระทริราชคณียไกรแก้วฟ้า
 ว่าราชการแผ่นดินเขมรชั่วคราว และในเวลาเดียวกันพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงปรึกษา
 ทหารกับพระราชวงศ์ พร้อมกับเสนาบดีผู้ใหญ่เรื่องผู้ครองเขมรว่า "...องค์พระนโรดมเป็นบุตรผู้
 ใหญ่แต่ราษฎรไม่รักใคร่ เป็นคนใจสงบอยู่ องค์ทริราชคณียไกรแก้วฟ้าผู้เป็นน้องนั้น ชื่อ ราษฎรก็รัก
 ใคร่ นับถือมา ถ้าจะตั้งน้องเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็จะต้องเก็บผู้ไว้ที่กรุงเทพฯ จะให้ช่วยกันไม่ได้"
 สำหรับที่ประชุมกราบทูลว่า ถ้าจะเลี้ยงองค์ทริราชคณียไกรแก้วฟ้า ผู้เป็นน้องก็จะไม่รู้อะไร
 คุ้นเคยถือว่าราษฎรนิยมรักใคร่ตัวจึงได้เป็นกษัตริย์เขมร ถ้าจะชุบเกล้าฯ เลี้ยงพระนโรดมผู้พี่
 เห็นจะรู้พระเดชพระคุณมาก ด้วยไม่มีผู้ใคร่จะตั้งน้องมาฟังบารมี ก็คิดว่าตั้งองค์ทริราชคณียไกร
 แก้วฟ้าสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเห็นด้วย โปรดให้เรียกนักองวักดาและองค์ทริราชคณียไกรแก้วฟ้า
 กลับเข้ามาพำนักในกรุงเทพฯ ³ และแต่งตั้งพระนโรดมเป็นผู้รักษาการณ์เมืองเขมรต่อไป

* พระทริภักข์รามาชิตี เสด็จสวรรคตเมื่อปี พ.ศ. 2405

¹ กรมศิลปากร , ธ.ก. หน้า 497

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ , ธ.ก. หน้า 243-249

³ เณสิม อยู่เวียงชัย , ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์ หน้า 128

จากเหตุการณ์จลาจลภายในเขมรนั้น ไทยทราบตัวก่อนที่พระนโรคมจะขอความช่วยเหลือจากไทยนั้น พระนโรคมได้เคยขอความช่วยเหลือไปยังนายพลฝรั่งเศสที่เชียงใหม่ แต่ได้รับการปฏิเสธ เพราะฝรั่งเศสถือว่าเป็นสงครามกลางเมืองจึงไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว ต่อมาเมื่อข่าวถึงกรุงเทพฯ ฝรั่งเศสได้ส่งเรือปืนไปยังเมืองอุบลราชธานี ตามคำขอร้องของบาทหลวงมิช โดยผู้บังคับการเรือได้แจ้งแก่เจ้าหน้าที่ฝ่ายเขมรว่า การเอาเรือเข้ามานั้นเพื่อป้องกันมิชชันนารีฝรั่งเศส และคนพื้นเมืองที่นับถือศาสนาคริสต์ ซึ่งการกระทำดังกล่าวเท่ากับเป็นการแทรกแซงของฝรั่งเศส เพราะว่าคนพื้นเมืองที่นับถือศาสนาคริสต์นั้นไม่ใช่คนในบังคับฝรั่งเศส

การที่ฝรั่งเศสแสดงความปรารถนาจะเข้ามามีอำนาจในเขมรอย่างจริงจัง ทำให้ไทยจะต้องทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อแสดงสิทธิการเป็นเจ้าอธิราชของเขมร โดยการเริ่มดำเนินการ 2 ประการ คือ

1. เข้าควบคุมดินแดนเขมร ซึ่งอยู่ในความปกครองของไทยโดยตรง คือ พระตะบอง เสียมราฐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเป็นห่วงใยเขมรส่วนนี้มากเป็นพิเศษ เพราะถึงแม้ว่าจะมีกองทัพไทยประจำการรักษาอยู่ที่พระตะบอง แล้วพระองค์ก็ยังไม่ไว้วางใจ พระองค์มีพระราชดำริยกทัพเรือไปตั้งประจำที่เมืองกำปอต ซึ่งเป็นเมืองชายทะเล เพื่อจะส่งกำลังสนับสนุนไปยังพระตะบอง ใต้ดินที่ในขณะเดียวกันก็เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดพระตะบอง และเสียมราฐไม่ให้คิดเอาใจออกห่างไทย จากพระราชดำริของพระองค์ กังกล่าว แสดงให้เห็นว่าถึงแม้ว่าพระตะบอง และเสียมราฐ จะเป็นดินแดนเขมรที่ขึ้นตรงต่อไทยมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ในฐานะหัวเมืองชั้นนอก แต่ไทยก็ไม่แน่ใจว่าจะควบคุมไว้ได้ตลอดไปหรือไม่ เนื่องจากเมืองทั้งสองอยู่ไกลจากกรุงเทพฯ และชาวเมืองเขมรไม่สามารถจะควบคุมจิตใจของชาวเมืองไว้ได้ จึงจะเห็นได้ว่า ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เขมรจะเอาใจออกห่างไปเข้าข้างญวน หรือเมื่อคราวเกิดกบฏทุกครั้งในเขมร

2. การป้องกันการแทรกแซงจากต่างประเทศ โดยการปราบกบฏให้เรียบร้อยก่อนที่ฝรั่งเศสและญวนจะเล็งรบกัน ต่อไปในภายภาคหน้าฝรั่งเศสกับญวนเล็งรบกันแล้ว ถ้าฝรั่งเศสคิดเข้ามามีอำนาจในเขมร ฝ่ายไทยจะเจรจากับฝรั่งเศสถูกต้องโดยไม่ต้องห่วงหน้าพะวงหลัง การปล่อยให้มีเหตุการณ์จลาจลภายในเขมรลุกลามต่อไปหลายปี จะทำให้หัวหน้านักบุญ อาทิ อางสวาไพ คำบอ และอายดัก ไปขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส ซึ่งทำให้ฝรั่งเศสมีโอกาสเข้ามาแทรกแซงในเขมรได้ง่ายเข้า จนเป็นเหตุทำให้ไทยต้องเสียเขมรไป¹

¹ สุพิศศรี วรสายัณห์ , ถ.ก. หน้า 41-44

1.2.1.3 ฝรั่งเศสบังคับให้พระนโรคมส่งนามในสนธิสัญญา

นับตั้งแต่วันที่เดือนมีนาคม พ.ศ. 2304 เป็นต้นมา ฝรั่งเศสเริ่มขยายอิทธิพลเข้าไปในเขมรอย่างเด่นชัด โดยการนำของนายพลเรือ ชาร์เนอ์ (Charner) ได้ส่งข้าราชการไปบอกพระนโรคมว่า ฝรั่งเศสจะช่วยให้เขมรเป็นอิสระจากไทย¹ ตลอดจนฝรั่งเศสก็คิดสนใจจะเข้ายึดฉนวนไค้ตลอดไป² แต่พระนโรคมไม่ทรงตอบรับความช่วยเหลือของฝรั่งเศส ทั้งยังอ้างว่าไทยมีบุญคุณที่ช่วยให้เขมรพ้นจากการครอบครองของฉวนไค้ ตลอดจนเกี่ยวนี้ไทยก็มีข้าหลวงประจำอยู่ที่เมืองตลุงมีไชย อันเป็นเมืองหลวงของเขมรด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ คาสเทลโนกงสุลฝรั่งเศสประจำอยู่ที่เมืองไทยจึงเห็นสมควรว่าจะให้ไทยเป็นผู้ช่วยเหลือฝรั่งเศสในการทำสัญญากับเขมร คาสเทลโนได้ยอมรับอำนาจของไทยเหนือเขมรโดยมีเงื่อนไขบางประการ พร้อมทั้งต้องการให้มีการทำสัญญากับเขมรในกรุงเทพฯ และเสนอสัญญาต่อไทยซึ่งมีสาระอยู่ 10 ข้อแต่จากการพิจารณาสัญญาของฝรั่งเศสโดยเจ้าพระยากลาโหมผู้แทนฝ่ายไทย ปรากฏว่า ไทยปฏิเสธข้อเสนองของคาสเทลโน เนื่องจากว่า ในระยะนั้นไทยมีอิทธิพลในเขมรมากขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากมีเหตุการณ์ไม่สงบในเขมร ทั้งคือพระนโรคมและฝ่ายตรงข้ามพระนโรคนั้นต่างอยู่ในอำนาจของไทยทั้งสิ้น³

เมื่อการเจรจาของคาสเทลโนไม่ประสบผลสำเร็จ นายพลเรือบอนาร์ (Bonard) * ซึ่งเป็นผู้ว่าการดินแดนโคชินจีน จึงเข้าเฝ้าองค์พระนโรคม ด้วยตนเองในเดือนกันยายน พ.ศ. 2405 โดยพยายามที่จะดึงเขมรออกจากไทย โดยอ้างว่าเมื่อฝรั่งเศสครอบครองฉวนไค้แล้ว ฝรั่งเศสก็มีสิทธิ์ที่จะได้รับบรรณาการที่เขมรส่งไปให้ฉวนไค้ด้วย ข้าหลวงไทยประจำเขมรเห็นว่าฝรั่งเศสคิดจะเข้าครอบงำก็ใช้อำนาจยับยั้งมิให้เขมรส่งเครื่องบรรณาการให้แก่ฝรั่งเศสดังที่เรียกร้องมา⁴ ซึ่งต่อมาบอนาร์ก็พ้นจากตำแหน่งนี้ไป สำหรับผู้ที่มารับหน้าที่ต่อจากบอนาร์คือ นายพลเรือ ลากรองคิแอร์⁵ (de la Grandiere) แม้ทัพเรือภาคตะวันออก บุคคลผู้นี้ดำเนิน

* บอนาร์ค ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้มีอำนาจเต็มในการทำสัญญากับฉวนไค้ และทำสัญญากับไทยเรื่องเขมร

1 สุวิทย์ ชีรสาศวัตติ , ล.ก. หน้า 5

2 สุพิณศรี วรสายันต์ , ล.ก. หน้า 45

3 ชิกา จารุประยูร บทบาทของไทยเกี่ยวกับเขมรในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4

หน้า 129

4 เฉลิม อยู่เวียงชัย , ล.ก. หน้า 128

5 พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ , เจ้าชีวิต หน้า 408

นโยบายอิสระ จากการควบคุมของกระทรวงทหารเรือและอาณานิคมเป็นอันมาก ลากรองดิแอร์ได้
 ตักสินี จว่าถ้าฝรั่งเศสล่าช้าจะทำให้ฝ่ายไทยมีอิทธิพลเข้มแข็งในเขมร ในวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ.
 -2406 เข้าจึงเข้าเฝ้าพระนโรคมเป็นการส่วนตัวที่ตุงมีไชยและเสนอความคุ้มครองของฝรั่งเศส
 เพื่อรักษาความเป็นอิสระของเขมรจากไทย ในตอนแรกพระนโรคมทรงปฏิเสธโดยขอรายงานมา
 ทางกรุงเทพฯก่อน เมื่อทางกรุงเทพฯให้ปฏิบัติอย่างไรก็จะปฏิบัติตาม¹ แต่ต่อมาพระนโรคมยิน
 ยอมรับข้อเสนอของฝรั่งเศส ซึ่งคงจะเป็นเพราะว่าในขณะที่นั้นสถานะของพระองค์ยังไม่มั่นคงและ
 ไม่ไว้วางใจพระมหากษัตริย์ไทยที่กรุงเวียงจันทน์ ซึ่งสามารถเกลี้ยกล่อมพวกกบฏได้และยังเกรงพวกผู้ก่อการ
 ความชายแดนคือ โปคัมบอ (Po Kom bo) ที่จะพยายามแย่งชิงราชสมบัติจากพระองค์ไป² ด้วยสา
 เหตุดังกล่าวนี้ จึงทำให้พระนโรคมยอมลงนาม ซึ่งในช่วงแรกมีปัญหาโต้แย้งกันในเรื่องสัญญา ซึ่ง
 พระนโรคมเห็นว่ากระทบกระเทือนกับอำนาจอของไทย แต่ภายหลังฝรั่งเศสยอมแก้ไขเพียงเล็กน้อย
 แล้วจึงบังคับให้พระนโรคมลงนามและแปลเป็นภาษาเขมรให้เสร็จในวันเดียวกัน คือวันที่ 11 สิงหาคม
 พ.ศ. 2406 ซึ่งมีสาระสำคัญ* สรุปได้ดังนี้ ประเทศเขมรตกอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศส เขมร
 ยอมให้ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งกองสุลไค์ ฝรั่งเศสจะดำเนินการป้องกันเขมรให้พ้นการยึดครองของไทย

ภายหลังจากการทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศส พระนโรคมมีหนังสือเข้ามากราบทูลพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าว่าถูกฝรั่งเศสบีบบังคับให้ทำสัญญา พร้อมกับถวายสัตย์ปฏิญาณขอเป็นข้าบาร
 มีไปจนถึงชีวิต ซึ่งมีความดังต่อไปนี้ "...ข้าพระพุทธเจ้าได้ขพระยาเขมร พร้อมกันเรียนเรื่องราว
 ความอึดมีวาลมาทำหนังสือสัญญากับเมืองเขมร กูที่จะผูกจากแข็งแรงนัก ข้าพระพุทธเจ้าจะขอคงไว้
 คอยออกเข้ามา ณ กรุงเทพฯก็ไม่ยอม ถ้าชักขึ้นไม่ทำสัญญาก็เห็นจะเกิดเป็นอวิวิาทกันขึ้น...ข้า
 พระพุทธเจ้าปรึกษา กับพระยาปราจีนบุรี พร้อมกันเห็นว่า ความข้อนี้สิ้นปัญหาแล้ว จึงยอมทำหนังสือ
 สัญญากับฝรั่งเศสแต่ใจข้าพระพุทธเจ้ามีความซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้ามาแต่เดิม อย่างไรก็ตามอยู่อย่างเดิม คิดจะให้ได้อยู่เป็นข้าสำหรับพระบารมีต่อไปจนถึงชีวิต
 มิได้มีจิตผันแปรสิ่งใดเลย..."³

* ฎรายละเอียดจาก ประยูร สิทธิพันธ์ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า

1 ภาวดี มหาจันทร์ , ล.ก. หน้า 3
 2 สุพัศศรี วรสายัณห์ , ล.ก. หน้า 46
 3 สำนักนายกรัฐมนตรี , ไทยสถาปนากษัตริย์เขมร หน้า 110-114

จากการทำสัญญาระหว่างเขมรกับฝรั่งเศสในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2406 ทางฝ่ายไทยไม่ยอมรับสนธิสัญญาดังกล่าว และถือว่าการกระทำนั้นเป็นการกระทำที่มีขอบเพราะสนธิสัญญาไม่มีสิทธิจะทำข้อตกลงโดยปราศจากความยินยอมจากไทย และนายพลเรือ ลากรองกีแอร์ ก็ไม่ได้รับมอบอำนาจจากรัฐบาลฝรั่งเศสการทำสัญญาดังกล่าวนี้ จึงทำโดยพลการ รัฐบาลไทยจึงยื่นประท้วงไปยัง นาย กรูเอง เกอ ดูส (Dronnen de Shoys) รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส แต่การประท้วงของรัฐบาลไทยปรากฏว่าไม่ได้ผล เพื่อป้องกันสิทธิของไทยเหนือเขมร ฝ่ายไทยจึงจัดการส่งคนไปทำสนธิสัญญากับเขมร เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2406 เพื่อยืนยันว่าเขมรยังคงเป็นประเทศราชของไทย สนธิสัญญาดังกล่าวนั้นมีการให้สัตยาบัน เมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2407 การที่พระนโรคม ยินยอมทำสนธิสัญญากับไทยนั้นก็เพื่อเป็นการเอาใจฝ่ายไทยนั่นเอง แต่ใจจริงแล้วพระองค์คงจะหวงความคุ้มครองของจากฝรั่งเศส ซึ่งเป็นชาติที่เข้มแข็งและเป็นมหาอำนาจในเมื่อเห็นว่าไทยไม่สามารถปราบปรามฝ่ายตรงข้ามได้อย่างเด็ดขาดในฐานะของผู้นำของเขมร จึงจำต้องคำนึงถึงความปลอดภัยของประเทศ ดังนั้นพระองค์ต้องการความคุ้มครองจากฝรั่งเศส เพื่อให้พ้นจากไทยกับญวนนั่นเอง

ถ้าหากพิจารณาใจความในสัญญาฉบับที่ไทยทำกับเขมร จะเห็นได้ว่า ไทยพยายามเน้นลักษณะการควบคุมของไทยในอดีตให้ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร แบบตะวันตกสาระสำคัญของสนธิสัญญาฉบับไทยกับเขมร พอสรุปได้ดังนี้ ไทยพยายามกำหนดสิทธิในดินแดนเขมรส่วนที่ไทยควบคุมโดยตรง คือเสียมราฐพระตะบองและไทยยังมีสิทธิแต่งตั้งข้าราชการตำแหน่งสำคัญในเขมร นอกจากนี้ ไทยยังเป็นผู้สถาปนาภักษัตริย์เขมร จากบุคคลผู้ซึ่งชาวเขมรได้เลือกสรรแล้ว

ในช่วงระยะที่สนธิสัญญาฝรั่งเศสกับเขมร กำลังรอการให้สัตยาบันจากพระเจ้าแผ่นดินที่ 3 นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงประณตว่า พระองค์จะเสด็จไปทำพิธีราชาภิเษกพระนโรคมที่เมืองฉุญมีโขย แต่ถูกคัดค้านจาก ฝรั่งเศสอย่างรุนแรง พระองค์ทรงเสนอขอให้พระนโรคมมารับการราชาภิเษกที่กรุงเทพฯ เพราะเครื่องราชดุษฎีภัณฑ์ของเขมรนั้นเก็บรักษาอยู่ที่กรุงเทพฯ อยู่แล้ว¹ พระนโรคมจึงตัดสินใจเสด็จเข้ามายังกรุงเทพฯ ฝรั่งเศสจึงรู้ว่าจะใช้กำลังยึดเมืองหลวงและ

¹ เฟรค คัมบลิว วิคส์ การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามแลชพม่า แปลโดย เอกวิทย์ ฃกลาง หน้า 30

สิ่งระคมพลเพิ่มเกิมจากไซ่ง่อน ทำให้พระนโรคมต้องเสด็จกลับจากกรุงเทพฯ โดยไม่ได้เข้ามาสู่พิธีราชาภิเษก เมื่อเสด็จมาถึงเมืองหลวงก็ทรงพบสัญญาที่ผู้แทนฝรั่งเศสเตรียมถวายมีข้อความว่า เขมรเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส สัญญาฉบับนี้ลงนามของพระเจ้านโปเลียนที่ 3 ไว้เรียบร้อยแล้ว จึงได้มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันในวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2407 ระยะเวลาไทยเริ่มตระหนักถึงนโยบายล่าเมืองขึ้นของฝรั่งเศสจึงไม่ยากที่จะขัดแย้งกับฝรั่งเศสมากนักดังนั้นไทยจึงส่งเครื่องราชทูตฤกษ์ไปให้พระนโรคมและยังยินยอมให้มีการจัดพิธีราชาภิเษกขึ้นที่ผดุงมีไชยเมื่อ วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. -2407 ภายใต้การดำเนินงานของพระยามนตรีสุริยวงศ์ผู้แทนฝ่ายไทยและ ตูการ์ท เกอ ลากการผู้แทนฝรั่งเศส¹ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ฝรั่งเศสพยายามกำจัดสิทธิของไทย เช่นในการถวายบรรณาการนั้นฝรั่งเศสเพียงอนุญาตให้พระนโรคมไปเฝ้ากษัตริย์ไทยได้ที่ชายแดน เท่านั้นแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าไม่ได้เสด็จไป²

ต่อมาเมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสทราบข่าวเรื่องสัญญาลับที่ไทยทำกับเขมรแล้วรัฐบาลฝรั่งเศสได้ออกคำสั่งให้นายโอบาเรต์ (Aubares) กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ในขณะนั้นดำเนินการทุกวิถีทางเพื่อล้มล้างสนธิสัญญาลับแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ดังนั้นฝรั่งเศสจึงเริ่มใช้นโยบายเรือปืน (Gun Boat Policy) มาใช้กับไทยเป็นครั้งแรกโดยการนำเรือรบมิทราแย (Mitraille) มาจอกษ์รัฐบาลไทยที่หน้าสถานกงสุลฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ จนทำให้ไทยจำยอมลงนามในสนธิสัญญากับฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2408 ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

1. ไทยยอมรับว่าเขมรเป็นประเทศที่อยู่ในความคุ้มครองของฝรั่งเศสและยอมยกเลิกสัญญาลับที่ทำไว้กับเขมรในเดือน ธันวาคม พ.ศ. 2407
2. จักรพรรดิฝรั่งเศสตกลงให้เขมรเป็นอิสระไม่ขึ้นกับใคร และสัญญาว่าจะไม่ผนวกเขมรไปเพิ่มให้กับดินแดนญวน
3. ฝรั่งเศสยอมรับรองอาณาเขตเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และท่าเมืองลาว
4. เมืองเขมรเป็นอิสระไม่ขึ้นกับใคร เป็นแผ่นดินกลางระหว่างฝรั่งเศสกับไทย และสิทธิส่งบรรณาการและศีกค่อไปมากับไทยได้เหมือนเดิม

¹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ล.ก. หน้า 410

² ก.

5. เจ้านายเขมรมีสัญญาที่จะเข้ามาอยู่ในไทยหรือจะไปอยู่ในดินแดนที่ปกครอง
ของฝรั่งเศสก็ได้ ¹

เมื่อโอบาเรกทำสนธิสัญญานับนี้เสร็จแล้วได้ส่งสนธิสัญญานับนี้ไปให้รัฐบาลฝรั่งเศส
ที่กรุงปารีสให้สัตยาบัน (Ratification) แต่ทางรัฐบาลฝรั่งเศสลงความเห็นว่าเป็นว่าโอบาเรก เอา
ใจฝ่ายไทยมากเกินไป จึงไม่ยอมให้สัตยาบัน ความวิปฏิบัติทางการทูตและกฎหมายระหว่างประเทศ
ว่าด้วยเรื่องสนธิสัญญานั้น เมื่อเจรจาลงนามในสัญญาแล้ว สัญญา ยังไม่มีผลบังคับใช้อย่างสมบูรณ์จะ
ผลบังคับใช้สมบูรณ์ก็ต่อเมื่อประเทศคู่สัญญาให้สัตยาบันกันแล้ว ² โอบาเรก ได้รับคำสั่งจากปารีส
ให้มาเจรจาสัญญาใหม่ โดยเฉพาะข้อ 4 แห่งสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2408 ที่บ่งว่า ฝรั่งเศสรับ
รู้ความเป็นเจ้าอธิราชของไทยเหนือลาวอันเป็นอินแดนที่ฝรั่งเศสหมายตาไว้ในอนาคต ฝรั่งเศส
เรียกร้องให้แก้ข้อความที่เกี่ยวกับลาวออก แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ทรงยินยอมรับข้อ
แก้ไข โอบาเรกจึงเริ่มหมิ่นพระบรมเดชานุภาพท้าวอาการหยามคายต่างๆและประพฤติกการอันเป็น
ที่ชัศเคืองพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง ³

ในที่สุดเพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงปัญหาโต้แย้งต่างๆทางราชสำนักไทยจึงจักส่ง คณะทูตไทย
ไปเฝ้าพระเจ้าันโปเลียนที่ 3 เพื่อไปเจรจาทำสัญญาเรื่องเขมร การส่งทูตไปฝรั่งเศสครั้งนี้เป็น
ไปตามคำแนะนำของกงสุลอังกฤษ ในระยะแรก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงดำริที่จะแต่ง
ทั้ง เซอร์ จอห์น เบาริง เป็นทูตพิเศษไปเจรจา เพราะ เซอร์ จอห์น เบาริง มีหนังสือทราบ
ทูตอาสา และนายเอกส์ กงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯก็ทราบทูตสนับสนุนอย่างหนักแน่น แต่ในระยะ
หลัง พระองค์ทรงใคร่ครวญแล้วเห็นว่า ไม่ควรไว้วางใจอังกฤษ และฝรั่งเศส ควรจะฝากความไว้
วางใจไว้กับคนไทยด้วยกันเองจะดีกว่า พระองค์จึงเลิกล้มความคิดแรกลง แล้วโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมแต่งตั้งพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เป็นราชทูต พระราชเสนาเป็นอุปทูต ออกจากกรุงเทพฯ
เพื่อไปเจรจาสัญญากับฝรั่งเศสและคณะทูตไทยลงนามในสัญญากับฝรั่งเศส ฉบับแก้ไขเพิ่ม เมื่อ
วันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

¹ ภากรตี มหาพันธ์ ล.ก. หน้า 4

² เฉลิม อยู่เวียงชัย ล.ก. หน้า 129-130

³ เฟรค คับบลิว. ริกส์ ล.ก. หน้า 31

1. พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ยอมความป้องกันซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
เอมเปอเรอไค้โองกันเมืองเขมร
2. ว่าด้วยหนังสือสัญญา ซึ่งไทยและเขมรทำไว้ในเดือน ธันวาคม พ.ศ. -
2406 ใจไม่ได้ไปเบื้องหน้าผู้ครองฝ่ายสยามจะอ้างหนังสือข้อใดในสัญญาไม่ได้
3. ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามและพระเจ้าแผ่นดินที่สืบราชอิสริยยศจะขอส่วน
อากรหรือเครื่องบรรณาการ หรือขออื่น ๆ ซึ่งเป็นสำคัญเมืองขึ้น ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าเอมเปอเรอ
ฝรั่งเศสจะไม่เอาดินแดนเขมร ไปผนวกกับหัวเมืองญวน
4. เมื่อพระตะบอง และเมืองเสียมราฐคงอยู่เป็นของไทยเขตแดนของเมือง
นี้ และเขตแดนของเมืองอื่นๆของไทย ซึ่งติดต่อกับเขตแดนเขมรคงอยู่ตามสังเกตกาล บัดนี้จะต้อง
กำหนดโดยเร็วผู้ครองฝ่ายสยามและผู้ครองฝ่ายเขมร จะให้ขุนนางไปปักแดนเป็นสำคัญต่อหน้าพร้อม
กับขุนนางฝรั่งเศส ซึ่งท้าวเวอร์เนอร์ผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อน จะให้ไม้ปักเขตแดนกันแล้ว
ขุนนางฝรั่งเศสทำแผนที่เป็นสำคัญโดยชื่อทรง
5. ไทยจะไม่ล่วงเข้าไปในดินแดนเขมร เขมรจะไม่ล่วงเข้าไปในดินแดนไทย
คนฝ่ายไทยคนฝ่ายเขมร จะได้ไปมาค้าขายและไปอาศัยไปมาหากันโดยคึกคัก ถ้าคนในบังคับไทยทำ
ผิดกฎหมายในเมืองเขมร เจ้าพนักงานจะทำโทษโดยความยุติธรรมตามกฎหมายฝรั่งเศส ถ้าคนใน
บังคับเขมรทำผิดกฎหมายไทย เจ้าพนักงานไทยจะทำโทษตามกฎหมายไทยโดยยุติธรรม
6. เรือฝรั่งเศสจะขึ้นลงตามลำน้ำโขงและในทะเลสาบเขมรโดยสะดวก
รัฐบาลจะทำเบ็ดล่องสำหรับตัวผู้ไป สุกแก่เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะกำหนดค่าน้ำที่ไว้แก่เจ้าพนักงาน
ฝรั่งเศสเมืองไซ่ง่อน เจ้าพนักงานเมืองไซ่ง่อนลงชื่อประทับตรา ฝรั่งเศสจะให้ผู้ที่เข้าไปในดิน
แดนของไทยจะต้องถือตามหนังสือสัญญาใน พ.ศ. 2399 และผู้ถือหนังสือเบ็ดล่องนั้นจะใช้อย่างเดียวกับ
เบ็ดล่องที่ว่าในข้อ 7 หนังสือสัญญา พ.ศ. 2399
7. รัฐบาลฝรั่งเศส จะบังคับให้เขมรถือตามสัญญา
8. หนังสือสัญญานี้เขียนเป็นอักษรไทย อังกฤษ ฝรั่งเศส ถูกต้องกันเข้าได้ -

เหมือนกัน

9. หนังสือสัญญาที่กองเรือไปแลกเปลี่ยนสัตยาบัน ที่กรุงเทพฯ ภายใน 5 เดือน หรือเกินกว่าตามแต่จะได¹

สนธิสัญญาฉบับวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เป็นผลทำให้ไทยต้องเสียดินแดนเขมร และเกาะ 6 เกาะ คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 124,000 ตารางกิโลเมตร ให้กับฝรั่งเศสเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน การที่ฝรั่งเศสยอมรับว่าไทยมีสิทธิเหนือเมืองพระตะบอง และเสียมราฐอย่างไรก็ตามไทยคาดว่า การยอมเงินนามในสนธิสัญญาปีพ.ศ. 2410 คงจะเปิดศักราชใหม่ ของความสัมพันธ์ทางการทูตอันดีกับฝรั่งเศส แต่ไทยก็ต้องผิดหวัง เพราะนอกจากไทยจะต้องมีปัญหากับฝรั่งเศส เรื่องการค้าสุรา ซึ่งต้องใช้เวลาเจรจากันหลายปีแล้วไทยยังต้องมีการตีพิพาทกับฝรั่งเศส เกี่ยวกับแคว้นสิบสองจุไทยและแคว้นลาวอีกด้วยสิ้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.3 ความสัมพันธ์ทางการค้าและธุรกิจ

นับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นต้นมาการค้าขายกับต่างประเทศของไทยจะเป็นการค้าระบบผูกขาด กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ทรงตั้งหน่วยงานที่เรียกว่า พระคลังสินค้า ขึ้นมาเพื่อควบคุมทางการค้าและประกาศว่าสินค้าบางอย่างเป็นสินค้าต้องห้ามจะทำการซื้อขายกันเองไม่ได้ พวกพ่อค้าชาวต่างประเทศจะทำการค้าโดยตรงกับคนไทยก็ไม่ได้เช่นกัน² สำหรับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นลักษณะการค้าก็ยังคงเป็นแบบการค้าผูกขาด แต่การค้าในสมัยนี้ก็มีลักษณะเป็นตลาดเสรีบางส่วนไม่เหมือนกับการค้าแบบผูกขาดสมัยอยุธยา กล่าวคือสินค้าผูกขาดขาออกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาทิ ฝรั่ง กัญชา พริกไทย สินค้าผูกขาดขาเข้า อาทิ กินปิ่น และปิ่น³

รายได้ของไทยที่ได้รับจากการค้าขายกับต่างประเทศ กล่าวโดยสรุปมี 5 ประการ คือ

1. รายได้จากภาษีเบิกร่อง หรือ ค่าปากเรือ
2. รายได้จากภาษีสินค้าขาเข้า
3. รายได้จากภาษีสินค้าขาออก
4. รายได้จากพระคลังสินค้าหลวง

¹ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 35 สัญญาเรื่องเมืองไทยกับสัญญา

เรื่องสุรา

² นกร พันธุ์รงค์ , ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ หน้า 336

³ สนั่น กาญจนาคพันธ์ , ประวัติการค้าไทย หน้า 274

5. อำนาจการเลือกซื้อสินค้าของรัฐบาลไว้สำหรับใช้ในทางราชการ¹

การค้าระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มมีเป็นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ การค้าในสมัยนั้นเจริญรุ่งเรืองมาก ทั้งนี้เนื่องจาก สมเด็จพระนารายณ์ให้การสนับสนุนตัวเองแก่พ่อค้าปลายสมัยนี้ให้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายระหว่างไทยกับฝรั่งเศสขึ้นอันเป็นเหตุให้ ฝรั่งเศสไม่ได้รับความเป็นการนิยมนจากไทยต่อไป ซึ่งมีผลให้การค้าระหว่างไทยกับฝรั่งเศสยุติลงไปด้วย

การค้าของทั้งสองประเภทนี้เริ่มฟื้นฟูลขึ้นอีกครั้งเมื่อฝรั่งเศสส่งคณะทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมัยนั้นนับว่าเป็นการเริ่มยุคใหม่ของประเทศไทย² กล่าวคือ มีการทำสนธิสัญญาเบาริงกับประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 สนธิสัญญาดังนั้นเป็นที่ทราบกันดีว่าไทยเสียเปรียบทั้งการเมือง เศรษฐกิจ การศาล ภายหลังจากทำสนธิสัญญาเบาริงแล้ว ก่อให้เกิดเปลี่ยนแปลงในระบบการเก็บภาษีอากรทำให้เกิดการค้าเสรี พระคลังสินค้าที่มีมาตั้งแต่ครั้งเดิมถูกยกเลิกไป นอกจากนั้นยังทำให้เกิดการขยายตัวในการปลูกข้าว - เพราะข้าวถือว่าเป็นสินค้าส่งออกต่างประเทศ ชาวนาจึงเพิ่มการผลิตข้าวเพื่อการค้าขึ้น อาจจะถูกกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ ของไทยแบบเลี้ยงตัวเองไปเป็นแบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ก็คงจะเห็นจากพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 ความว่า "...พระนครก็อุดมสมบูรณ์มั่งคั่งด้วยสมบัติ ผลักตกคามถูกลูกค้าวาณิชเข้ามาคั่งห้างค้าขายสิ่งของต่างๆ ที่ไม่เคยเห็นก็ให้เห็น ของที่ไม่เคยมีขึ้นก็มีและลูกค้านานาประเทศเข้ามาค้าขายซื้อข้าวออกไปปีหนึ่งถึง 300 ลำ บางปีถึง 400 ลำ ราษฎรขายข้าวไปให้แก่ลูกค้านานาประเทศเป็นจำนวนข้าวออกไปปีหนึ่งก็ถึง 80,000 เกวียน - บ้าง 80,000 เกวียนเศษบ้าง ราษฎรได้มีเงินทองขึ้นทุกหนทุกแห่ง..."³

ภายหลังจากทำสัญญาเบาริงในปีพ.ศ. 2399 รัฐบาลฝรั่งเศสแต่งตั้งมองซิเออร์ มองคิญูเป็นราชทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยและในการเข้ามามีครั้งนี้ฝรั่งเศสถือโอกาสทำสัญญากับไทยเหมือนกับที่อังกฤษทำไว้เมื่อ พ.ศ. 2398 ในสัญญาดังนั้นระหว่างไทยกับฝรั่งเศสถือโอกาส

¹ กรมศิลปากร , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 55 หน้า 7

² ชจร สุขพานิช , ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก หน้า 175

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4

ทำสัญญากับไทย เหมือนกับที่อังกฤษทำไว้เมื่อ พ.ศ. 2398 ในสัญญาฉบับนี้ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสมี
การระบุถึงพิศภักดิ์มิใช่เข้า ภาษีสมาออกกันที่จะเรียกเก็บเอาความหนังสือสัญญาครั้งนี้ 1

สินค้า	ราคา	สินค้า	ราคา
งาช้างหยาบละ	10 บาท	เปลือกหางไกล หยาบละ	2 สลึง
รง หยาบละ	6 บาท	เนื้อไม้ หยาบละ	2 บาท
หอบะปาก หยาบละ	50 บาท	หนังกระเบน หยาบละ	3 บาท
กระวาน หยาบละ	15 บาท	เขากวางแก่ หยาบละ	1 สลึง
เรือ หยาบละ	6 บาท	เขากวางอ่อน 10 เอหา	
หอยแมลงภู หยาบละ	1 บาท	หนังกวายร้อยละ	8 บาท
ขนหางนกกระทา หยาบละ	10 สลึง	หนังทรายร้อยละ	3 บาท
หมากแห้ง หยาบละ	1 บาท	เอ็นเนื้อ หยาบละ	4 บาท
หูลาขาว หยาบละ	6 บาท	กระดูกข้าง หยาบละ	1 บาท
หูลาคำ หยาบละ	3 บาท	หนังคอก กระบือ หยาบละ	1 บาท
ผลกระต๊อ หยาบละ	2 สลึง	กระดูกเสือ หยาบละ	5 บาท
หางนกกุ้ง หยาบละ	10 บาท	เขากกระบือ หยาบละ	1 สลึง
กระดูกโค กระบือหยาบละ	3 บาท	หนังข้างหยาบละ	1 สลึง
หนังแรด หยาบละ	2 สลึง	หนังเสือ หยาบละ	1 สลึง
หนังเน่า หยาบละ	1 สลึง	เกล็ดคลุ้ม หยาบละ	4 บาท
อกเต่า หยาบละ	1 บาท	ครั่ง หยาบละ	5 สลึง
กระดองตะพาน้ำหยาบละ	1 บาท	บ้านไซ หยาบละ	6 สลึง
ปลิงทะเล หยาบละ	3 บาท	ปลาแห้ง หยาบละ	6 สลึง
กระเพาะปลา หยาบละ	3 บาท	ปลาใบไม้ หยาบละ	1 บาท
ปีกนกกกระแต ร้อยละ	6 บาท	ฝาง หยาบละ	2 สลึง

1 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ณ 19/7 ที่ 248/2655 พระยาสุริยานุวัตร ถึง
กรมหลวงเทเวศร์โรโปการ ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ.122

สินค้า	ราคา	สินค้า	ราคา
สีเสียด ทาบละ	2 สลึง	เนื้อเค็มแห้ง ทาบละ	2 บาท
เบจี้ ทาบละ	2 สลึง	เปลือกปะโลง ทาบละ	1 สลึง
พุงหลาย ทาบละ	2 สลึง	ไม้ค้ำ ทาบละ	5 สลึง
กำยาน ทาบละ	4 บาท	ข้าวสาร เกวียนละ	4 บาท
น้ำตาลทรายขาว	2 สลึง	ข้าวเปลือก เกวียนละ	2 บาท
น้ำตาลทรายแดง ทาบละ	1 สลึง	งาเมล็ด 12 เอา 1	
พริกไทย ทาบละ	1 บาท	ขม 15 เอา 1	
ปลาหู หมิ่นละ	1 บาท	ไขเนื้อ ทาบละ	1 บาท
ถั่วทุกอย่าง 12 เอา 1		เกลือ เกวียนละ	6 บาท
ถั่วแห้ง 12 เอา 1		ยาสูบบันละ	6 สลึง

นอกจากการระบุดำเนินการแล้วในตอนท้ายของสนธิสัญญาปี 2399 ก็ยังมีสัญญาเรื่องสุราคืออยู่ด้วย ก็มีสาระสำคัญดังนี้

1. ว่าคนอยู่ในสเปนยกต์ฝรั่งเศส ต้องเสียค่าธรรมเนียมร้อยชักสามแล้วจึงจะเอาสุรากำลังประเทศซึ่งเป็นของกัณฑ์ก็ ไม่ใช่ของกัณฑ์ บรรทุกด้วยกำปั่นประเทศใดๆ เข้ามาในแผ่นดินสยามก็ได้ สุรานั้นมีผู้จะไปเที่ยวขายตามหัวเมืองก็ได้โดยสะดวก ไม่ห้ามไม่ต้องเสียภาษีอีก
2. ว่าผู้ซึ่งจะเอาสุรากำลังประเทศซึ่งเป็นของกัณฑ์ก็ไม่ใช่ของกัณฑ์ไปขายปลีก ต้องขอหนังสือลายเซ็นสำหรับตัว แต่เจ้าพนักงานฝ่ายข้างไทยจะให้ชักขวางไม่ได้
3. ว่าถ้าจะขอลายเซ็นไปขายสุรา ซึ่งเป็นของกัณฑ์มีราคากว่าลิตรหนึ่ง คิดเป็นเงินแฟรงค์หนึ่ง เจ็ดสิบบ้าเซ็นต์ เป็นเงินตราสองสลึงหนังสือลายเซ็นนั้นใช้ได้ห้าสำหรับโรงเคี้ยว หรือเรือลำเคี้ยวและในเขตกำหนดเมืองเคี้ยว
4. ว่าผู้จะเอาหนังสือลายเซ็น ไม่ต้องเสียค่าเสมียนค่าตรา ถ้าผู้เอาลายเซ็นเอาสุรามีราคากว่าลิตรหนึ่งคิดเป็นเงินแฟรงค์หนึ่งทศสิบบ้าเซ็นต์ เจ้าพนักงานเรียกเอาค่าธรรมเนียมได้ปีหนึ่งไม่ให้เกินเงินแปดสิบบาท

5. ว่าผู้ทำผิดไม่ถือหนังสือสัญญา จะเอาตัวทำโทษปรับใหม่ไม่เกินเงินสองร้อยบาท
ถ้าผู้ทำผิดนั้นเป็นคนในร่วมของฝรั่งเศส คงสุดฝรั่งเศสจะเรียกตัวมาชำระปรับเหมือนกัน

6. ว่าถ้าหนังสือสัญญานี้ได้ชัทธิไฟ * เปลี่ยนกันแล้ว จึงจะมีผลบังคับใช้ ¹

ใน พ.ศ. 2410 รัฐบาลไทยแต่งตั้งไปพระยาสุรวงษ์วิวัฒน์เป็นราชทูตไปกรุงปารีสเพื่อ
เจรจากันในเรื่องภาษีสุราที่กำลังมีความขัดแย้งกันอยู่ ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสเห็นว่า การจะนำเอา-
เหล้าไวน์เข้ามาขายในเมืองไทยคงจะสู้เหล้าโรงของไทยไม่ได้ ฝรั่งเศสจึงเอาเหล้าโรงที่ทำ
ในชวาเข้ามาขาย เพราะเหล้าโรงของชวาแรงกว่าและถูกกว่า รัฐบาลไทยทำการคัดค้านโดยการ
ไม่ยอมอนุญาตให้กับร้านเก่าที่จำหน่ายเหล้าเหล่านั้น ฝรั่งเศสจึงใช้คนของกันค้า เสียเองพร้อมกับออก
ใบอนุญาตเอาควย ² สำหรับการเจรจาเรื่องภาษีสุราระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในครั้งนั้นไม่มีผลของ
การเจรจาเนื่องจากเอกสารขาดหายไป ³

1.4 ความสัมพันธ์ทางศาสนาศาสนา

ศาสนาคริสต์ แดงแพร่เข้าสู่ประเทศไทยครั้งแรกในสมัยรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2
ซึ่งนำโดยพ่อค้าโปรตุเกส ซึ่งรัฐบาลไทยให้การสนับสนุนเป็นอย่างดี เพราะนอกจากจะเข้ามาค้า
ขายและเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ยังเข้ามารับราชการในกรมปืนไฟ และประกอบความ
ดีความชอบโดยการช่วยสู้รบกับพม่า ในสมัยของสมเด็จพระชัยราชาธิราชทรงพระราชทานที่ดินที่คำ
บลบ้านกิน ซึ่งตั้งอยู่ทางคานตะวันตกเหนือปากคลองตะเคียนเป็นที่ตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย พร้อม
กับทรงอนุญาตให้ทรงตั้งโบสถ์และเผยแพร่ศาสนาคริสต์ พวกบาทหลวงคริสเตียนจึงตั้งหลักฐานอยู่
ในกรุงศรีอยุธยาสืบต่อเรื่อยมา ⁴

จนกระทั่งสมัยสมเด็จพระนารายณ์ บาทหลวงฝรั่งเศสจึงเคียดทางเข้ามาเผยแพร่ศาสนา
นิกายคาทอลิกอีกชาติหนึ่ง การเผยแพร่ศาสนาคริสต์สมัยนี้คึกคักเป็นอย่างมากจนสามารถชักนำคนไทย

* รัทธิไฟ (Ratify) หมายถึงการแลกเปลี่ยนสัตยาบัน

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี , ไทยสถาปนากษัตริย์เขมร หน้า 134-135

² พันโทพระยาวิเศษสุรการ , ชุมนุมบทความไทยกับต่างประเทศ หน้า 132

³ จดหมายเหตู รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 84 ประกาศเรื่องแก้ไขสัญญา

ระหว่างสยามกับฝรั่งเศส

⁴ เฉลิม พงศ์อาจารย์ , พื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 301

เข้ารีตได้มากพอสมควร พอสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ บาทหลวงฝรั่งเศสถูกขับไล่ออกจากประเทศไทย การเผยแพร่ศาสนาคริสต์จึงชะงักลงไปได้เลย พอถึงสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระทรงมีพระบรมราชโองการสั่งห้ามบาทหลวงเขียนหนังสือสอนศาสนาคริสต์เป็นภาษาไทย และห้ามเผยแพร่ชักชวนชาวไทย มอญ ลาว ในประเทศไทยเข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์¹

ภายหลังการจลาจลทางการเมืองสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาคริสต์กับสังคมไทยจึงเริ่มฟื้นฟูขึ้นอีกครั้ง² โดยการบุกเบิกของพวกบาทหลวงชาวโปรตุเกสที่มาจากมาเก๊า สำหรับบาทหลวงฝรั่งเศสยังไม่เข้ามามีบทบาทในประเทศไทยเนื่องจากรัฐบาลฝรั่งเศสยังไม่มีความสัมพันธ์กับรัฐบาลไทยแก่ประการใด

ในพ.ศ. 2373 บาทหลวงฝรั่งเศสคณะมิสซังต่างประเทศจากกรุงปารีส 4 คนจึงเดินทางเข้ามาในประเทศไทย หนึ่งในจำนวนนั้นมีสังฆราชบิลเลอกัวส์* อยู่ด้วย การที่กล่าวถึงสังฆราชบิลเลอกัวส์ เป็นพิเศษนี้ไม่ใช่เพียงเพราะว่าบาทหลวงฝรั่งเศสท่านนี้มีผลงานที่เป็นที่รู้จักของคนไทยมากกว่าคนอื่น ๆ คือหนังสือเล่าเรื่องกรุงสยาม แต่เพราะว่าท่านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการนำศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกเข้าสู่ยุคที่เริ่มเจริญเติบโต ทั้งทางด้านปริมาณของชาวคริสต์ วัดหรือโบสถ์ ตลอดจนผลงานต่างๆ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านมีความสัมพันธ์กับฝ่ายปกครองของไทยโดยที่ท่านเป็นที่รู้จักในฐานะพระสหายคนหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทั้งแต่ที่พระองค์ทรงผนวชที่วัดราชาธิวาส³

จากการที่สังฆราชบิลเลอกัวส์มีความสัมพันธ์อันดีกับพระจอมเกล้าฯ ทำให้พระองค์ทรงสนิทสนมกับบาทหลวงฝรั่งเศสตลอดจนบาทหลวงอเมริกันอีกด้วย และทรงเขียนรู้วิชาต่างๆ จากพวกบาทหลวงเหล่านั้นจึงทำให้บรรยากาศการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ไปทั่วพระราชอาณาจักรมีเสรีภาพมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2405 สังฆราชบิลเลอกัวส์และบาทหลวงฝรั่งเศสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระองค์ก็ทรงต้อนรับอย่างเป็นกันเองระหว่างการสนทนา พระองค์ทรงรับสั่งว่า "...

* สังฆราชบิลเลอกัวส์ แต่เดิมมีตำแหน่งเป็นบาทหลวง ต่อมาไทยรับการแต่งตั้งเป็นสังฆราช ผู้ช่วยสังฆราชดูเวอร์ซี

¹ กรมศิลปากร , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 27 เล่ม 7 หน้า 11

² เสรี พงศ์พิศ , คาทอลิกกับสังคมไทยสี่ศตวรรษแห่งคุณค่าและบทเรียน หน้า 123

³ เสรี พงศ์พิศ , ล.ก. หน้า 141

"...การเบียดเบียนศาสนาเป็นวิธีการไม่ดี เราเห็นว่าควรปล่อยให้ทุกคนมีเสรีภาพที่จะนับถือศาสนาใดๆที่ตนสมัครใจ เมื่อพวกท่านสอนให้คนเข้าศาสนาที่ใดมีจำนวนมากพอควรก็ควรบอกให้เราทราบ เราจะจัดให้มีหัวหน้าคริสตัง มีให้พวกเจ้าเมืองรับแก่เขาได้..."¹

ในปี พ.ศ. 2399 ซึ่งเป็นปีที่ฝรั่งเศสเริ่มเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย รัฐบาลฝรั่งเศสเข้ามาทำสัญญากับประเทศไทย ซึ่งมีข้อที่ว่าค้ำยศาสนา ดังมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. คนในบังคับฝรั่งเศสมีสิทธิที่จะถือศาสนาของเขาอย่างเปิดเผย และโดยอิสระเต็มที่ที่หัวพระราชอาณาจักรสยามและมีสิทธิสร้างวัดในที่ซึ่งเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นจะได้อำนาจกำหนดว่า เป็นสถานที่ปลูกสร้างวัดได้
 2. मिชนนารีฝรั่งเศสมีสิทธิที่จะเทศนา สอน สร้างวัด สามเณรวัดหรือโรงเรียน โรงพยาบาลหรืออาคาร สตรีทอื่นๆ ณ ที่ใดที่หนึ่งของราชอาณาจักรสยาม โดยปฏิบัติตามกฎหมายของประเทศ
 3. मिชนนารีฝรั่งเศส เดินทางไปหัวพระราชอาณาจักรได้โดยอิสระเต็มที่ แต่ต้องมีหนังสือจากกงสุลฝรั่งเศส หรืออัครราชทูตฝรั่งเศสไม่อยู่ที่ให้มีหนังสือของสังฆราช หนังสือนั้นต้องประทับตราของเสนาบดีนครบาลที่กรุงเทพฯและมีอำนาจปกครองจังหวัดต่างๆที่มีมิชนนารีต้องการไปนั้น²
- จากสัญญาข้อที่ว่าค้ำยศาสนานี้เองทำให้มีการขยายงานเผยแผ่ศาสนาคริสต์จึงเริ่มขึ้นอย่างจริงจัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องมีการแบ่งเขตมิชชันออกเป็น 2 เขตคือ เขตตะวันออก หมายถึงประเทศไทยและลาว เขตตะวันตก หมายถึง เกาะสุมาตรา และมาลายูตลอดจนภาคใต้ของพม่า ท่านบิชอปเลอแกวส์รับผิดชอบทางเขตตะวันออก ท่านบิชอปเวอริช รับผิดชอบเขตตะวันตก ซึ่งมีชาวคริสต์อยู่ประมาณ 5000 คน กระจายอยู่ในเขตวัด 25 แห่ง แต่ที่สำคัญคือ ปีนัง มะละกา สิงคโปร์ และมะนิลา³ จำนวนชาวคริสต์ในเขตดูแลของท่านบิชอปเลอแกวส์มีประมาณ 3000 คนส่วนใหญ่อยู่ในเขตกรุงเทพฯมีประมาณ 4000 คน อาทิ วัดเซนต์ฟรังซิสเวียร์-สามเสน(วัดญวน) วัดคอกเข้บขัน(วัดเขมร) วัดกัลว่าห์(วัดจีน) วัดข้างศาลฎีก และวัดอัสสัมชัญ

1. สำนักงานสารสาสน์ , ประวัติศาสตร์อาณาจักรสากลและพระศาสนาจักรในประเทศไทย หน้า 420

2 เสรี พงศ์พิศ , ล.ก. หน้า 161

3 สำนักงานสารสาสน์ , ล.ก. หน้า 394

นอกนั้นอยู่ที่สระบุรี อโยธยา แปรริ้ว บางปลาสร้อย นครชัยศรี จันทบุรี ภูเก็ต รวมทั้งชาวคริสต์ที่เป็นทาสรับใช้อยู่ตามบ้านชาวพุทธอีกจำนวนหนึ่ง ท่าพล เลอแก้วส์มีฝรั่งเสสร่วมงานด้วยอยู่ -8 องค์อีก 5 องค์เป็นบาทหลวงพื้นเมือง ซึ่งก็คงหมายถึงคริสต์จีน ยูเวน เขมร ¹

การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในระยะยังคงมุ่งที่คนต่างประเทศโดยเฉพาะคนจีนและคนยูเวน เพราะคนจีนนั้นหากคนหนึ่งในครอบครัวโดยเฉพาะหัวหน้าครอบครัวเข้ารีตลูกหลานญาติพี่น้องจะเข้ารีตด้วยกันทั้งหมด แต่สำหรับการเข้ารีตของคนไทยนั้นมีอุปสรรคมาก คือการหันไปนับถือศาสนาคริสต์นั้นคล้ายกับเป็นการทรยศต่อประเพณีดั้งเดิมของคนและญาติพี่น้องด้วย คนไทยที่เข้ารีตต้องย้ายที่อยู่ไปเข้าค่ายคริสตัง ญาติสนิทมิตรสหายก็จะโจมตีเขาอย่างดุเดือด... ครั้นเห็นว่าผู้เข้ารีตใหม่ไม่หวั่นไหวในการตกลงใจของคน เขาก็พากันตำหนิ-บริภาษ... นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาพวกญาติกับสหายก็พากันหาเหตุต่างๆ เพื่อให้เขาได้รับความชอกช้ำใจมากที่สุดเท่าที่จะทำได้... บางทีกล่าวหาเรื่องเรียนขึ้นไปถึงผู้บังคับบัญชาเรียกตัวผู้เข้ารีตไปพบท้าวคำสาบแข็ง ชูเชื้อ จนกระทั่งให้เขียนตีเพื่อให้ละทิ้งพระคริสต์ศาสนา... ฉะนั้นนอกจากพวกจีนที่เราไม่ขอเป็นห่วงแล้ว ทุกคนที่เข้ารีตไม่มีทางอื่นที่จะทำดีกว่า อพยพย้ายเข้าไปอยู่ในแควงของพวกคริสตังด้วยกัน ที่นั่นเขาจะได้รับความคุ้มครองจากขุนนางที่เป็นคริสตังและไม่มีญาติพี่น้องคนใดกล้าเข้าไปรบกวนได้..." ²

¹ สำนักงานสารสาสน์ , ล.ค. หน้า 420

² มงเซญูร์ ปาลเลกัวส์ , เล่าเรื่องกรุงสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร

บทที่ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภายหลังจากการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กรมขุนพินิจประสานาด ซึ่งเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีได้เสด็จขึ้นเถลิงราชสมบัติสืบสันตติวงศ์เป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 และทรงเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 นับเป็นเวลาที่ยาวนานกว่าประเทศไทยให้ร่มเย็นเป็นสุขมาเป็นเวลา 42 ปี ซึ่งนับว่านานกว่าพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ที่ทรงปกครองประเทศไทยมา ¹

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2411-2453)ประเทศไทยมีการปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง เพื่อยกฐานะของประเทศขึ้นให้ทัดเทียมกับนานาประเทศในขณะเดียวกันนั้นภัยจากลัทธิจักรวรรดินิยมของมหาอำนาจตะวันตกกำลังคุกคามประเทศไทยในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างหนักการแผ่อิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมในระบอบราชสมัญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นรุนแรงยิ่งเสียกว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตนัก เพื่อนบ้านประเทศใกล้เคียงประเทศไทยต้องตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกไปหลายประเทศ ² อาทิ ในคอนตันพุทธศักราชที่ 25 ฝรั่งเศสขยายอิทธิเข้าไปในอินโดจีนโดยการผนวกญวนใต้และเมืองไซ่งอน เมื่อปี พ.ศ. 2406 และผนวกกัมพูชาเมื่อ พ.ศ. 2407 และไต้หวันสัญญากับไทยให้รับรองลัทธิของฝรั่งเศสในกัมพูชา เมื่อปี พ.ศ. 2410 หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2428 ฝรั่งเศสก็ผนวกประเทศญวนทั้งหมด ³ จึงเป็นอันว่าญวนนั้นตกเป็นอาณานิคม หรือรัฐอารักขาของฝรั่งเศสตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา สำหรับทางก้านอังกฤษก็เข้าผนวกประเทศพม่าเมื่อปี พ.ศ. 2429 ซึ่งมีผลทำให้เขตแดนทั้งสองก้านของไทยในขณะนั้นติดต่อกับดินแดนของประเทศมหาอำนาจทั้งสอง

¹ องค์การตำราสุภา , เรียงความขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 278

² ทรงศรี อาริอรุณ , ลัทธิสภาพนอกอาณาเขต หน้า 103

³ อรรถพร นพการ , การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมหตลอุกร ระหว่างปี พ.ศ. 2436-2453 หน้า 75

จากการที่ฝรั่งเศสสามารถผนวกประเทศญวนได้นั้นทำให้บริเวณอาณาเขตของไทยทาง ตะวันออกมีเขตชนคติดต่อกับเขตแดนฝรั่งเศส กล่าวคือ ญวนและเขมรนั่นเอง ซึ่งต่อมาจะก่อให้เกิด ปัญหาเกี่ยวกับพรมแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสกันขึ้น และเป็นปัญหาที่หนักใจสำหรับรัฐบาลไทยใน- สมัยนั้นมาก ¹ ทั้งนี้เนื่องมาจากเขตชนคของเมืองเหล่านั้นไม่ได้มีการกำหนดแน่นอนลงไป และเหตุ อื่นประการหนึ่ง คือ เมืองเหล่านั้นอยู่ภายใต้อิทธิพลการปกครองของไทยและญวนกำลังกันลักษณะ เช่น นี้ไทยเรียกว่า " เมืองสองฝ่ายเข้า " เจ้าเมืองยอมรับอำนาจของการปกครองทั้ง ไทยและญวน จากสาเหตุที่กล่าวมาข้างต้นนั้นจะเป็นช่องทางที่ทำให้ฝรั่งเศสอ้างสิทธิเหนือดินแดนบริเวณหัวเมือง ลาวในฐานะผู้สืบสิทธิต่อญวน ² ซึ่งต่อมาจะกลายเป็นชนวนการพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในเวลา ต่อมาจนนำไปสู่เหตุการณ์วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เหตุการณ์ดังกล่าวนี้มีผลกระทบกระเทือนต่ออธิปไตย และเอกราชของไทยเป็นอย่างยิ่ง เกือบทำให้ประเทศไทยต้องเสียเอกราชไปเป็นเมืองขึ้น- ของฝรั่งเศส แต่ด้วยพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงนำสยาม รัฐบาลาผ่านมรสุมทางการเมืองอันเลวร้ายครั้ง ร.ศ. 112 ไปได้โดยสวัสดิภาพ แม้จะต้องเสีย ดินแดนบางส่วนจากราชอาณาจักรไทย และเอกราชบางประการไปบ้างในกาลต่อมา แต่ก็นับได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมจึงสามารถรักษาผล ประโยชน์ส่วนใหญ่ของประเทศไว้ได้ตลอดจนกระทั่งปัจจุบันนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสวางค่านการเมือง

1.1 ปัญหาสิบสองจุไทย

ภายหลัง วิกฤตการณ์ไทยกับฝรั่งเศสในเรื่องเขมร ส่วนนอกในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ผ่านพ้นไป ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสก็ไม่มีปัญหาสำคัญที่จะทำให้ สัมพันธภาพของทั้งสองประเทศจะซบมัวลง ในตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายยังคงเป็นปรกติเหมือนเดิม จากการที่ฝรั่งเศสยังไม่เข้ามามีกรณีพิพาท

¹ ไทฑูรย์ มีตุศล , การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 80-81

² จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ , วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.112 หน้า 359

ในช่วงระยะเวลาอันมีชื่อว่าฝรั่งเศสจะเลือนนโยบายจักรวรรดินิยมแก่ประการใดก็ตาม แต่ เป็น เพราะฝรั่งเศสยังมีอยู่กับการขยายอำนาจเข้าไปในทั้ง เกียและอันนั้นตลอดจนขณะนั้นฝรั่งเศส ยังคงต้องทกลงครามกับ ญี่ปุ่น จีน และ รัสเซีย¹

ต่อมาเมื่อหมกการะกิจทั้งกล่าวแล้วฝรั่งเศสก็ไ้ค้ำเนินการนโยบายจักรวรรดินิยมต่อไป โดยฝรั่งเศสปรารถนาที่จะขยายอิทธิพลของตนเข้าไปยังลาว (สิบสองจุไทย) และดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง) ถ้าหากพิจารณาตามความเป็นจริงแล้ว ลาวมีอิทธิพลที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ทั้งทางตรงและทางอ้อมที่จะรุ่งโรจน์ให้ฝรั่งเศสเข้ามาครองแก่ประการใด ทั้งนี้เพราะลาวไม่มีแหล่ง วัตถุดิบหรือตลาดที่จะรองรับสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรมจากยุโรปในปริมาณสูงพอ - และแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านลาวก็มีอิทธิพลเส้นทางที่จะนำเรือสินค้าของฝรั่งเศสไปสู่ยูนานไ้² สำหรับ - ปัจจุบันที่ทำให้ฝรั่งเศสในอิทธิพลลาวก็คือ

1. ปัญหาการเมืองภายในประเทศฝรั่งเศส กล่าวคือ การทำแพ้ในสงคราม ฝรั่งเศส - ปรุสเซีย (Franco - Prussian War) ในปี พ.ศ. 2413 ทำให้ฝรั่งเศสสูญเสียอิทธิพลและ และชื่อเสียงทางการเมืองในทวีปยุโรปอย่างหนัก³ อีกทั้งประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจจากค่าและ ความปั่นป่วนทางการเมืองภายในคือระบบกษัตริย์ไ้สิ้นสุดลง มีการสถาปนาระบบสาธารณรัฐขึ้นมา แทน ** บรรดานักการเมืองที่สับสนุนระบบสาธารณรัฐทำการ โฆษณานโยบายแสวงหาอาณานิคม ว่าเป็นวิถีทางที่จะฟื้นฟูเกียรติยศและอำนาจของประเทศให้กลับคืนมา ประกอบกับเพื่อชักจูงความสนใจของประชาชนให้หันเหไปจากปัญหาภายในประเทศ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2423 เป็นต้นมาปัญหา ความวุ่นวายภายในของฝรั่งเศสสงบลงบ้างแล้ว รัฐบาลฝรั่งเศสก็ไ้หันมาค้ำเนินนโยบายแสวงหา อาณานิคมอย่างจริงจัง⁴ นอกจากนี้ก็ยังไ้ได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากองค์การทางศาสนาและสมาคม

* เสียมณฑล อัสซีสและมณฑลลอเรนส์ให้แก่เยอรมัน

√** พระเจ้าโนโปเลียนที่ 3 ทรงสูญเสียราชบัลลังก์ มองสิเออร์ดิเยร์สไ้ขึ้นเป็นประธานาธิบดีแทน

1/ สุวิทย์ ชีรสาควัต ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส รศ. 112-126 หน้า 13

2/ กาวดี มหาจันทร์ "การค้ำเนินนโยบายต่างประเทศโดยอาศัยการด่วงดุลย์ของ อำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว" วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 4 (มิถุนายน-กันยายน 2521) หน้า 6

3/ สุจริต ภาวรสุต วรรณกรรมไทยคดีพระยอกเมืองขวางเจ้าเมืองคำมวณ หน้า 8

4/ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ 112 หน้า 3-4

ภูมิศาสตร์ฝรั่งเศสให้คำเนนนโยบายแสวงหาอาณานิคมอีกด้วย

2. สภาพภูมิศาสตร์ เนื่องมาจากการที่ฝรั่งเศสได้กึ่งเกี่ยทำให้ฝรั่งเศสมีดินแดนติดต่อกับสิบสองจุไทยหัวพันทั้งห้าทั้งหก ทำให้ฝรั่งเศสหันมาสนใจลาวอย่างจริงจัง โดยเฉพาะลักษณะทางคานภูมิรัฐศาสตร์ (Geo-Politics) เพราะลาวมีความสำคัญต่อความปลอดภัยต่ออาณานิคมของทำให้ฝรั่งเศสไม่สบายใจเนื่องจากระแวงว่าอังกฤษอาจจะถือโอกาสเข้าไปมีอิทธิพลเหนือลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ทั้งนี้เนื่องจากเขตแดนของประเทศไทยใหญ่ที่อยู่ภายใต้อารักขาของอังกฤษนั้นมีบริเวณครอบคลุมไปถึงฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ถ้าอังกฤษกับไทยตกลงในเรื่องเขตแดนส่วนนี้กันได้ จะมีผลให้ฝรั่งเศสไม่มีโอกาสได้ไปใช้แม่น้ำโขง

3. การแข่งขันกันระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสในการขยายอำนาจแสวงหาอาณานิคมในเอเชียและแอฟริกาซึ่งต่างฝ่ายต่างระแวงซึ่งกันและกันอยู่ เมื่อฝรั่งเศสผนวกญวนทั้งหมดในปี พ.ศ. -2428 อังกฤษก็ระแวงว่าฝรั่งเศสจะขยายอิทธิพลเข้ามาในพม่าตอนบน และจะมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของอังกฤษ ทำให้อังกฤษขยายอิทธิพลขึ้นไปทางตอนบนของพม่าและสามารถประสบผลสำเร็จในปีพ.ศ. 2429 ซึ่งทำให้ฝรั่งเศสหวาดกลัวว่าอังกฤษจะขยายอิทธิพลฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและบริเวณหลวงพระบาง และถ้าหากอังกฤษสามารถทำการผนวกไทยเข้าไปเป็นรัฐในอารักขาได้อังกฤษอาจจะส่งกำลังเข้าไปในทะเลสาบเขมร ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงเริ่มดำเนินการเข้าครอบครองดินแดนลาว

4. จุดอ่อนของฝ่ายไทยในค่านการปกครองและพรมแดน กล่าวคือ ในทางค่านการปกครองของไทยไม่รัดกุมเพียงพอ การปกครองของไทยเป็นแบบกระจายอำนาจโดยให้หัวเมืองใหญ่ปกครองเมืองเล็ก ๆ สืบต่อกันมานาน แม้ว่าในต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 5 การปกครองแบบนี้ขาดการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและยังเป็นการไม่ปลอดภัย ถ้าหากหัวเมืองใหญ่ไม่เข้มแข็งพอ เช่น เมืองหลวงพระบางในฐานะหัวเมืองใหญ่ที่ปกครองเมืองเล็ก ๆ อย่างสิบสองจุไทยหัวพันทั้งห้าทั้งหก เมือง

เมืองพานิในนามของรัฐบาลที่กรุงเทพฯแต่เมืองหลวงพระบางไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร จึงเห็นจาก
คราวถูกข้อมติ พ.ศ. 2429 จนเป็นเหตุให้ต้องเสียเมืองแก่อไป ส่วนทางค่านพรมแดนนั้นไทย
ไม่เคยมีการปักปันและทำแผนที่ให้ถูกต้องเลยจึงเป็นเหตุให้ไม่สามารถรู้ว่าพรมแดนไทยอยู่บริเวณใด
ฝรั่งเศสจึงมีข้ออ้างในการขยายอิทธิพลเข้าไปในลาวในเวลาต่อมา

การขยายอิทธิพลไปสู่หัวเมืองลาวของฝรั่งเศสนั้น เริ่มต้นเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2425
โดยนาย ฮาร์มางค์ (Hormanol) กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯในขณะนั้นได้มีหนังสือแจ้งมายัง
รัฐบาลไทยว่ารัฐบาลฝรั่งเศสมีความประสงค์จะส่งนักวิทยาศาสตร์คือ ด็อกเตอร์ เนอส์ (Dr. Neis)
เข้าไปทำการสำรวจทางวิทยาศาสตร์ที่เมืองหลวงพระบางขอให้ฝ่ายไทยอนุญาตและอำนวยความสะดวก
คววให้ด้วย ¹ ต่อมารัฐบาลไทยก็อนุญาตให้ทำการสำรวจได้ สำหรับจุดประสงค์ที่แท้จริงของการ
สำรวจในเมืองหลวงพระบางของ ด็อกเตอร์ เนอส์ ก็คือการเข้าไปสำรวจหาเส้นทางของฝรั่งเศส
ก่อนที่จะเข้าไปมีกิจกรรมในแถบนั้น

ในปีพ.ศ. 2426 นายฮาร์มางค์ ขออนุญาตรัฐบาลไทยตั้งกงสุล ณ เมืองหลวงพระ
บาง ซึ่งรัฐบาลไทยรู้ว่าฝรั่งเศสจะใช้เมืองหลวงพระบางเป็นศูนย์กลางการสำรวจและขยายอิทธิ
พลในลาว ² ไทยจึงปฏิบัติคำขอของฝรั่งเศสโดยอ้างว่าฝรั่งเศสจะไม่ได้รับผลประโยชน์ที่คุ้มค่าสำ
หรับการจะไปตั้งกงสุลที่หลวงพระบาง เรื่องการขอกตั้งกงสุลจึงได้เงียบไปในระยะหนึ่ง ต่อมา
นายการาเกิดไคมา เจรจากับกรมหลวงเทเววงศ์โรปการในเรื่องขอกตั้งกงสุลประจำหลวงพระบาง
อีกครั้งหนึ่ง รัฐบาลทนต่อการรบเร้าของฝรั่งเศสไม่ไหวจึงได้ตกลงให้ฝรั่งเศสเข้าไปตั้งกงสุลได้
แต่ฝรั่งเศสจะต้องลงนามในอนุสัญญาหลวงพระบาง * เสียก่อน อนุสัญญานี้มีผลบังคับใช้เมื่อ
ไรก็ตามแต่ที่ว่าฝรั่งเศสรับรองหลวงพระบางเป็นของไทย ทางฝ่ายฝรั่งเศสจึงเลื่อยนานในที่สุก
นาย การาเกิดอุปทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯจึงยินยอมลงนามในอนุสัญญาหลวงพระบางในวันที่
7 พฤษภาคม พ.ศ. 2429 เมื่อลงนามแล้วเขาก็ขอหนังสืออนุมัติบัตร (Exequater) รับรอง

* ดูรายละเอียดอนุสัญญาหลวงพระบางใน สมพงษ์ เกียงไกรเพชร , บันทึกเรื่อง
เมืองสยาม หน้า 98-100

¹ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสารเขียนเล่ม สมุทพิเศษ เล่ม 2 หนังสือนายฮาร์มางค์
ถึงเจ้าพระยาภาณุมหาโกษาธิบดี ลงวันที่ 4⁹ 10 ค่ำ ปีมะเมีย จักรวศก ศักราช หน้า 257

² D.G.E Hall , A History of South East Asia . p. 598

การแต่งตั้ง นายปาวีเป็นกงสุลประจำหลวงพระบางทันที แต่รัฐบาลไทยไม่ยอมออกหนังสือตั้งกล่าวให้ ทั้งนี้เพราะรัฐสภาฝรั่งเศสยังไม่ได้ให้สัตยาบันอนุสัญญาหลวงพระบาง แต่ในที่สุดไทยก็ทนการรุมเร้าของนายการาเค็คไม่ไหวจึงยอมออก พาสปอร์ตสำหรับคนธรรมดาให้นายปาวี นับว่าเป็นความผิดพลาดของรัฐบาลไทยอย่างมาก คือการที่นายปาวีได้ทำตัวเป็นกงสุลของฝรั่งเศสอย่างเต็มที่ ไม่มีหนังสืออนุมัติและนามปาวี ใช้สถานะกงสุลที่เฝ้าสร้างขึ้นโดยพลการ เช่น ทำการสำรวจสภาพต่างๆ ของลาวโดยละเอียดอย่างที่ไม่เคยมีใครทำมาก่อน นอกจากนี้การที่รัฐสภาฝรั่งเศสไม่ยอมอนุญาติการให้สัตยาบันจึงเป็นอันว่าฝรั่งเศสไม่รับข้ออธิปไตยของไทยเหนือเมืองหลวงพระบางแก่ประการใด รัฐสภาฝรั่งเศสไม่ยอมให้สัตยาบันอนุสัญญาตั้งกล่าวนี้ จะกลายเป็นประโยชน์ต่อฝรั่งเศสในการฉวยโอกาสเรียกร่องสิบสองจุไทย หัวพันทั้งห้าทั้งหกและเมืองพวน โดยอ้างว่าคนเป็นผู้รับผิดชอบสัญญาของญวนอีกทอดหนึ่ง ¹

สำหรับเหตุการณ์ที่เปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสใช้เป็นข้ออ้างในการเข้าแทรกแซงและรุกรานหัวเมืองลาวของไทย เช่น เมืองพวน สิบสองจุไทย และหัวพันทั้งห้าทั้งหก ก็คือการรุกรานของพวกฮ่อ** ในระหว่างปี 2418-2428 พวกฮ่อได้ยกทัพมาปล้นสะดมเมืองพวนและหลวงพระบาง หลายครั้ง เจ้าเมืองหลวงพระบางซึ่งเวลานั้นมีอายุมากแล้วได้กราบทูลขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลไทยในกรุงเทพฯ รัฐบาลไทยก็ส่งกำลังเข้าไปปราบปราม ² ต่อมาฝรั่งเศสก็ถือโอกาสส่งกองทัพของตนเข้าไปสิบสองจุไทยและหัวพันทั้งห้าทั้งหกโดยอ้างว่าเป็นการช่วยญวนปราบฮ่อด้วยท่าทีที่รัฐบาลไทยคิดวางระเบียบการปกครองดินแดนเหล่านี้ ให้รัดกุมยิ่งขึ้นเพื่อแสดงสิทธิของไทยโดยรัฐบาลไทยให้ เจมส์ แมคคาร์ธี (James Macarthy) ในเวลาต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นพระวิภาค-ภูวคัล วิศวกรชาวอังกฤษเดินทางไปกับกองทัพไทยเพื่อสำรวจและทำแผนที่บริเวณลาวตอนเหนือ ภายหลังได้มีการส่งของกองแผนที่ซึ่งมีวิศวกรอังกฤษชื่อ คอลลินส์ (Collins) ตามไปด้วย

* * ฮ่อคือ จีนขาวเขาพวกหนึ่ง นับถือศาสนาอิสลามและเป็นพวกเดียวกับกบฏไต้เผง ซึ่งต่อต้านราชวงศ์แมนจูต่อมาถูกรัฐบาลจีนปราบปรามจึงหนีเข้ามาอยู่บริเวณต่งเก๋ย สิบสองจุไทย หัวพันทั้งห้าทั้งหกในปี พ.ศ. 2307

¹ สุวิทย์ ชีรสาควัต ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112-116 หน้า 18

² พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 515

ในปี พ.ศ. 2428 พวกฮ่อทำการปล้นหลวงพระบาง สิบสองจุไทย หัวพันทั้งห้าทั้งหก
อีกครั้งทางรัฐบาลไทยจึงได้ส่ง เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสงสุโขท) เป็นแม่ทัพขึ้นไปปราบฮ่อ การ
ปราบครั้งนี้ นายปาวีตกอยู่ในอันตราย แต่ถูกรอคมาได้รับการช่วยเหลือจากฝ่ายไทย¹ ก่อนจะยก
ทัพกับกรุงเพทเจ้าหมื่นไวยวรนาถสั่งให้ทหารทำการสำรวจและรวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับสิบสอง
จุไทย หัวพันทั้งห้าทั้งหกและมอญแคว้นที่แสดงเขตแดนไทยในบริเวณสิบสองจุไทย หัวพันทั้งห้าทั้งหก
และหลวงพระบางให้แก่ นายปาวีหนึ่งฉบับ เพื่อให้ทราบว่าพระราชอาณาเขตไทยมีขอบเขตเพียงใด²
แต่การยังคงยึดครองสิบสองจุไทยอยู่นั้นฝรั่งเศสแสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสไม่ยอมรับสิทธิของไทยตาม
ที่ปรากฏในแผนที่

ในปี พ.ศ. 2430 พวกฮ่อได้ยกทัพมาโจมตีหลวงพระบางอีก ฝ่ายไทยแค้นจึงให้เจ้า
พระยาสุรศักดิ์มนตรี * เป็นแม่ทัพยกไปปราบ ทางฝ่ายฝรั่งเศสโดยนายการาเค็คกงสุลฝรั่งเศส -
ประจำกรุงเพทเจ้าก็กราบทูลพระยาสมเด็จพระเจ้าจุลจอมเกล้าฯ ว่า ฝรั่งเศสจะส่งกองทัพจากตั้งเกียไป
ปราบฮ่อเช่นเดียวกัน จากปัญหาพวกฮ่อตั้งที่กลางมาต่างต้นนั้นจะเป็นเหตุให้ไทยต้องร่วมมือกับฝรั่งเศส
ในการปราบปรามฮ่อใน พ.ศ. 2431 เพราะว่าการที่ต่างฝ่ายต่างปราบฮ่อกันเองไม่อาจทำ
ให้การปราบประสบผลสำเร็จได้³ ในการปราบฮ่อครั้งนี้ทั้งสองฝ่ายตกลงให้มีตัวแทนของฝ่ายหนึ่ง
ฝ่ายใดประจำอยู่ในกองทัพอีกฝ่ายหนึ่งและตกลงนัดกองทัพทั้งสองฝ่ายปราบฮ่อไปบรรจบกันที่เมือง
แกง ปัจจุบันคือเมืองเคียนเบียนฟู⁴ ในค่านการรบฝรั่งเศสสามารถปราบฮ่อได้สำเร็จรวดเร็ว
กว่ากองทัพไทย* ฝรั่งเศสจึงไปรอกองทัพไทยถึงสามลี้ค่าที่เมืองแกง เมื่อเห็นว่ากองทัพไทยยัง
ไม่ยกมาก็ดอนกำลังกลับฮ่อฮวย ส่วนกองทัพไทยไปถึงเมืองแกงในปลายปี พ.ศ. 2431 กองทัพ-
ฝรั่งเศสจึงยกทัพกลับมาอีกครั้งหนึ่ง

* คือ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ ซึ่งได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายพลตรี เจ้าพระยาสุ
รศักดิ์ หลังจากการปราบฮ่อเป็นผลสำเร็จในปี 2428

** การปราบพวกฮ่อของฝรั่งเศสเป็นไปอย่างรวดเร็วเพราะฝรั่งเศสมีอาวุธดีกว่าและ
รู้จุดทางในดินแดนบริเวณนี้เนื่องจากนายปสวี เครยมาสำรวจไว้ก่อนบ้างแล้ว

¹ สุจิต ภาวรสุน ล.ค. หน้า 19

² เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี , ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 3 หน้า 216

³ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี , ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 4

⁴ นคร พันธมรงค์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ หน้า 90

การปรึกษาหารือระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่เมืองแกลงครั้งนี้เป็นการเจรจาเรื่องเขตแดน โดยนายปาวี เสนอให้มีการแบ่งเป็นเขตแดน เขาคิดขุ่นว่า หัวพันทั้งห้าทั้งหกซึ่งไทยยึดครองอยู่แล้ว ฝรั่งเศสจะไม่เข้าไปยุ่ง สำหรับสืบสองจุไทยที่ทหารฝรั่งเศสตั้งกองทหาร อยู่ที่ถือว่าเป็นของฝรั่งเศส เพื่อป้องกันสิทธิของไทยโดยการอ้างประวัติศาสตร์และความเป็นจริงที่ไทยเคยมีอำนาจหัวเมืองเหล่านั้นมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ก็ไซ้ผล ในที่สุดเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงเสนอว่า เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงการใช้กำลังในเมื่อไทยก็เข้าไปอยู่ในหัวพันทั้งห้าทั้งหกแล้วฝรั่งเศสก็เข้าไปสืบสองจุไทยเช่นกัน ก็ให้ต่างฝ่ายรักษาเขตแดนของตนไป ส่วนเมืองแกลงให้ทหารไทยและฝรั่งเศสร่วมกันรักษาความสงบจนกว่ารัฐบาลทั้งสองประเทศจะตกลงกัน นายปาวี ก็เห็นด้วยและยอมทำข้อเสนอที่ตกลงที่เรียกว่าหนังสือสัญญา 9 ข้อ ลงนามในวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2431 ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. จะรักษาการณ์ในระหว่างซึ่งเกาเออร์แมนต์ยังมีตกลงกันนั้นฝ่ายฝรั่งเศสจะตั้งอยู่ในตำบลสืบสองจุไทย ฝ่ายไทยจะตั้งอยู่เมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกและเมืองพวน ทั้งรักษาราชการอยู่จนกว่าเกาเออร์แมนต์ทั้งสองฝ่ายจะตกลงแบ่งเขตแดนกัน ทหารไทยจะไม่ล่วงล้ำเข้าไปในเขตที่ทหารฝรั่งเศสตั้งอยู่ ฝ่ายทหารฝรั่งเศสก็ไม่ล่วงล้ำเข้าไปในเขตที่ทหารไทยตั้งอยู่เหมือนกัน
2. เมืองแกลงนั้นทหารไทยและทหารฝรั่งเศสจะพร้อมกันตั้งรักษาการณ์อยู่ในเมืองแกลงทั้งสองฝ่ายจนกว่าเกาเออร์แมนต์จะแบ่งเขตแดนกัน กองทหารไทยและทหารฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่เมืองแกลงทั้งสองฝ่ายนั้นจะรักษาการณ์โดยภาพเรียบร้อยทั้งสองฝ่าย เมื่อทหารไทยจะมีการงานหรือจะใช้คนเข้าไปในตำบลของฝรั่งเศสก็ให้มีการบอกกล่าวให้ฝรั่งเศสทราบก่อนจะได้ช่วยการงานนั้นสำเร็จตามสมควร เมื่อฝรั่งเศสมีการงานหรือจะใช้คนเข้ามาในตำบลที่ไทยตั้งอยู่ก็ควรบอกกล่าวให้ไทยทราบก่อนเช่นกัน
3. ฝ่ายเมืองไลนั้นฝรั่งเศสที่ตั้งรักษาอยู่แล้ว บัดนี้ คำเหิน คำดุย บุกรท้าวไทเข้ายอมกับฝรั่งเศส แต่คำลาย คำซุย ท้าวม่วย ซึ่งอยู่ในกองทัพไทยนั้น ขอให้ฝรั่งเศสช่วยส่งไปหาบิดาและให้กลับถึงเมืองค้วยจะได้เป็นการเรียบร้อยต่อไป แต่คนเมืองหลวงพระบาง ซึ่งออกวากก่อนไปนั้นฝ่ายฝรั่งเศสจะช่วยส่งคืนมาให้ยังเมืองแกลงยังกองทัพไทยตั้งอยู่
4. ฝ่ายเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหก และ เมืองพวนนั้น กองทหารไทยที่ตั้งอยู่หลายตำบล

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี , ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2475

ฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงนอกจากเขตหัวพันทั้งห้าทั้งหกและเมืองพวนออกไปนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะไม่ล่วงเข้ามาในเขตล้าบดนั้นเหมือนกัน

5. พวกข้อเป็นโจรผู้ร้ายยังตั้งอยู่หลายตำบลตามเขตชววน เขตสิบสองจุไทย เขตพันทั้งห้าทั้งหกและเขตพวนนั้น ทั้งสองฝ่ายจะช่วยจัดการให้เป็นทีเรียบร้อย

6. เจ้าพนักงานกองเซอร์เวย์ไทยจะไ้ไปเซอร์เวย์ไปในที่ของฝรั่งเศสตั้งอยู่ ฝ่ายฝรั่งเศสจะให้หนังสือมาให้ทำการไปโดยสะดวกและจะจัดทหารฝรั่งเศสรักษาไปไม่ให้มีอันตราย - เหมือนกับฝ่ายไทยจัดการรักษาอันตรายให้กับกองเซอร์เวย์ของฝรั่งเศส

7. ราษฎรในเมืองแฉง ซึ่งถูกโจรผู้ร้ายรบกวนแตกกระจายอยู่ในป่าคองหลายตำบลนั้น ฝ่ายไทยจะประกาศให้กลับชานอยู่ภูมิลำเนาเดิม ตามความสมัครของราษฎรไม่เป็นการชักขวางตามความสมัครใจของคนเหล่านั้น

8. จะไ้เรียกกรมการท้าวซุน ซึ่งเป็นหัวหน้ามีอยู่ในเมืองแฉงเวลานั้นมาพร้อมกัน ทั้งสองฝ่ายผูกขึ้นใจไม่ให้ท้าวซุนและราษฎรเป็นที่หวาดหวั่นที่กองทหารตั้งอยู่ทั้งสองฝ่าย เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย

9. ส่วนหนังสือราชการฝ่ายฝรั่งเศสที่จะส่งไปยังเมืองหลวงพระบางหรือฝ่ายเมืองหลวงพระบางจะส่งขึ้นมายังเมืองแฉง ฝ่ายไทยจะช่วยเป็นธุระรับหนังสือราชการนั้นส่งมาให้โดยสะดวกด้วย ¹

สัญญาทั้ง 9 ข้อเป็นข้อตกลงชั่วคราวที่ให้ทั้งสองฝ่ายปฏิบัติตามนโยบายเกี่ยวกับเขตแดนที่ไ้กำหนดไว้โดยที่ฝ่ายไทยยังไม่ยอมรับว่าสิบสองจุไทยเป็นของฝรั่งเศส แต่ในทางปฏิบัติแล้วฝรั่งเศสเข้าครอบครองพื้นที่จำนวน 87,000 ตารางกิโลเมตรของสิบสองจุไทยเป็นการถาวรแล้ว ก่อนมาฝรั่งเศสก็ถือโอกาสเข้าครอบครองเมืองแฉง ด้วย ทั้งนี้เพราะทหารไทยถอนตัวออกมาหลังจากมีการตกลงไ้ 5 เดือน สาเหตุที่ไทยถอนกำลังออกจากเมืองแฉงเพราะไทยทนต่อการยั่วยุของทหารฝรั่งเศสไม่ไ้ ประกอบกับ ค็อกเตอร์ (Dr. Massie) กงสุลฝรั่งเศสประจำหลวงพระบางรบเร้าให้ไทยถอนออกจากเมืองแฉง เพื่อเป็นการแก้ปัญหา เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงไ้ให้ทหาร

¹ เสวกา ภาวะพฤติ , ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว ระหว่างปี พ.ศ. 2431-2446 หน้า 474-476

ไทยออกมาตั้งที่เมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกจึงเป็นการยอมรับว่าดินแดนสิบสองจุไทยฝรั่งเศสเป็นเจ้าของ โดยสมบูรณ์ทุกประการ

สำหรับผลสัญญา 9 ข้อมีผลต่อกับไทย 2 ประการ ประการแรก ไทยสามารถจับปัญหา การปล้นสะดมของพวกอ๋อไค้ ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสลงมือปราบอ๋อจริงจัง ทำให้อ๋อถูกจับขับออกไปอยู่ในจีน และอีกบางส่วนถูกส่งเข้ามาทำมาหากินในหัวเมืองชั้นในบริเวณเมืองตราด ประการที่สอง - สัญญานี้ได้คุ้มครองบริเวณหัวพันทั้งห้าทั้งหกให้พ้นจากการอ้างสิทธิของฝรั่งเศสเหนือฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง แต่ก็สามารถคุ้มครองเพียงในระยะแรกเท่านั้นในเวลา ภายหลังฝรั่งเศสก็มีค่านิ่งถึงสัญญา ถึงจะปรากฏในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

การละสิทธิในดินแดนสิบสองจุไทยซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 87,000 ตารางกิโลเมตรให้แก่ฝรั่งเศสนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2431 นับว่าเป็นการสูญเสียดินแดนลาวในครอบครองของไทยเป็นครั้งแรก เป็นการเริ่มต้นที่เป็นประโยชน์ต่อฝรั่งเศสนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2432 เป็นต้นมา ความขัดแย้งในเรื่องดินแดนลาวในเรื่องดินแดนลาวได้ปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัด จนกระทั่งเกิดวิกฤตการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศไทยกับฝรั่งเศสใน ร.ศ. 112 ซึ่งมีความสำคัญต่อเสถียรภาพและสมบูรณ์ภาพของไทยเป็นอย่างยิ่ง

1.2 ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

ตลอดในระยะ 42 ปีของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีระยะเวลาใดที่ประเทศจะต้องเสี่ยงกับการเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตกเท่ากับเหตุการณ์ที่เรียกว่า วิกฤตการณ์ไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 ซึ่งเป็นปัญหาที่สร้างความตมขึ้นให้แก่ประเทศไทยเป็นอย่างยิ่ง สำหรับสาเหตุที่นำไปสู่วิกฤตการณ์ดังกล่าวคือ ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง¹

ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนั้นมีหลักฐานหลายอย่างระบุอย่างชัดเจนว่าเป็นของไทย อาทิ การที่ไทยมีข้าหลวงประจำอยู่ ณ หลวงพระบาง การที่ฝรั่งเศสอนุญาตรัฐบาลไทยขอตั้งกงสุลที่เมืองหลวงพระบาง นอกจากนี้ฝรั่งเศสเคยอนุญาตรัฐบาลไทยสำรวจฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและเจ้าเมืองหลวงพระบางจะต้องเข้ามาถือน้ำพิพัฒน์สัตยาทุกปี สำหรับปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเกิดขึ้นมาจากการที่ฝรั่งเศสมีนโยบายขยายอาณาเขตออกไปจนถึงแม่น้ำโขงกล่าวคือ ทั้งหมดบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง

¹ สุวิทย์ ชีรสาคัด , ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112-116 หน้า 23-24

ทั้งแต่ภาคเหนือของลาวถึงเขตแคนเขมร แต่เนื่องจากฝรั่งเศสมีความต้องการดินแดนบริเวณดังกล่าว เป็นอย่างมาจึงได้อ้างสิทธิเหนือดินแดนลาวกลางและลาวตอนใต้ ได้แก่ เมืองคำเกิด เมืองพวน จำปาศักดิ์ เมื่อเห็นว่าวิธีดังกล่าวไม่ได้ผลฝรั่งเศสเปลี่ยนวิธีการใหม่ โดยการขอเข้ามาสำรวจ ดินแดนตั้งแต่สิบสองจุไทยถึงสคิงเครงโดยอ้างว่าเพื่อเอาผลของการสำรวจไปใช้ทำแผนที่ในการปัก บันเขตแดนไทยกับญวน คณะสำรวจนี้มีนายปาวีเป็นหัวหน้า

ในขณะที่มีการสำรวจกันอยู่นั้น นายปาวีได้พยายามแสวงหาทางเพื่ออิทธิพลของฝรั่งเศสในหมู่ชาวลาวอีกด้วยโดยการเกลี้ยกล่อมและผูกมิตรกับชาวลาวด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การแลก ของเล็กๆน้อยๆพร้อมกับชักชวนให้เข้ากับฝรั่งเศส นอกจากนี้ยังสัญญาว่าจะให้ความคุ้มครองไม่ให้รับ รัับอันตรายจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย ซึ่งปรากฏว่าได้ผลดีมาก ทำให้รัฐบาลไทยวิตกเป็นอย่างมากใน การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสครั้งนี้ ต่อมารัฐบาลไทยก็ประกาศไม่เก็บเงินส่วยจากชาวพื้นเมืองชาย แคนทีฝรั่งเศส เข้ามาสร้างอิทธิพล เพื่อเป็นการจูงใจให้ประชาชนบริเวณนั้นหันไปนิยมฝรั่งเศส

ในระหว่างที่มีการสำรวจของเจ้าพนักงานทั้งสองฝ่ายในเรื่องเขตแดนกันอยู่นั้น ทั้งสอง ฝ่ายเกิดความขัดแย้งกันในหลายเรื่อง เช่น ทั้งสองฝ่ายต่างก็กล่าวหาว่าฝ่ายหนึ่งส่งกำลังบุกรุกเข้า ไปในเขตแดนของตน และฝรั่งเศสก็กล่าวหาว่ารัฐบาลไทยข่มเหงและจับกุมคนในบังคับฝรั่งเศส

ขณะที่ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสทวีขึ้น เรื่องารรัฐบาลไทยเริ่มไม่ไว้ใจสถานการณ์ชายแดนค่านนี้ เนื่องจากฝรั่งเศสแสดงท่าทีที่จะยึดครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด สิ่งที่รัฐ บาลกระทำคือ การจัดรูปการปกครองแบบใหม่ขึ้นในปี พ.ศ. 2433 แบ่งหัวเมืองลาวออกเป็น 4 กองใหญ่ มีข้าหลวงกำกับการปกครองกองละ 1 คนนี้ข้าหลวงใหญ่ประจำ ณ. เมืองนครจำปาศักดิ์ การจัดการปกครองลักษณะนี้แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่ขยายอำนาจการปกครองจากกรุงเทพฯ ไปยังหัวเมืองลาวให้กระชับยิ่งขึ้น

การจัดข้าหลวงไปประจำหัวเมืองลาวนี้ รัฐบาลหวังว่าข้าหลวงจะคอยสอดส่องดูแล ทุกขุสสุรราชฎและแก้ไขปัญหอันเกิดจากการกระทำของฝรั่งเศส แต่ปรากฏว่าข้าหลวงเหล่านี้

1 กจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.59/9 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระ ยารัตนธิเบศร์ ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109

2 สมภพ จันทระประภา , สมเด็จพระศรีสวรินทิรา หน้า 105

ปฏิบัติงานไม่เป็นที่พอใจของรัฐบาลไทยโดยเฉพาะเมื่อเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสแต่ละครั้ง ต้องรอ
 พึงคำสั่งจากกรุงเทพฯ ฝ่ายเดียว ความบกพร่องของข้าหลวงชุดเก่าทำให้รัฐบาลวิตกมาก⁽¹⁾ จึง
 นั้นจึงมีการปรึกษาหารือที่จะส่งข้าหลวงต่างพระองค์ขึ้นไปประจำหัวเมืองลาว เพื่อกำชับราชการ
 ให้เข้มแข็ง ตลอดจนแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากฝ่ายฝรั่งเศส ราชานามข้าหลวงต่างพระองค์ที่
 ได้รับการแต่งตั้งมีดังนี้

1. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทางเป็นข้าหลวงนครเมืองจำปาศ
 ศักดิ์ เรียกว่า ข้าหลวงหัวเมืองลาวกาว บังคับบัญชาเมืองใหญ่ 23 เมือง เมืองขึ้น 55 เมือง

2. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ทางเป็นข้าหลวงเมืองหนอง
 คาย เรียกว่า ข้าหลวงหัวเมืองลาวพวน บังคับบัญชาเมืองใหญ่ 16 เมือง เมืองขึ้น 36 เมือง

3. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ทรงเป็นข้าหลวงเมืองหลวง
 พระบางราชธานี เรียกว่า ข้าหลวงลาวพุงขาว บังคับบัญชาสิบสองปันนา สิบสองจุไทย หัวพัน
 ทั้งห้าทั้งหก และหัวเมืองอื่นๆ

การส่งข้าหลวงต่างพระองค์ไปกำกับราชการ ณ หัวเมืองลาวนั้นถือว่าเป็นนโยบายของ
 รัฐบาลไทยที่จะรักษาดินแดนในพระราชาอาณาจักร มีอิทธิพลพ้นไปจากอำนาจสำคัญเฉพาะหน้า
 ของข้าหลวงต่างพระองค์ คือ การเตรียมกำลังป้องกันชายแดน เพื่อมิให้ฝรั่งเศสส่งกำลังทหาร
 เข้ายึดครอง

ในปี พ.ศ. 2435 รัฐบาลฝรั่งเศสแต่งตั้งนายปาวี มาเป็นกงสุลประจำกรุงเทพฯ การ
 แต่งตั้งนายปาวีในครั้งนี้สร้างความวิตกให้กับกรมหลวง เทวะวงศ์วโรปการ และวงกรมรัฐบาลไทย
 เป็นอย่างมาก เนื่องจากนายปาวี เป็นผู้ที่มีความรู้กว้างขวางเกี่ยวกับเขมรและลาวในทุกด้านๆ เพราะ
 เคยได้รับการว่าจ้างจากรัฐบาลฝรั่งเศสให้เป็นผู้เคื้อสายโทรเลขระหว่างกรุงเทพฯ - พระตะบอง
 นอกจากนี้ยังเคยเป็นหัวหน้าคณะสำรวจในประเศลาวมาก่อน ทั้งนี้ที่เดินทางไปรับตำแหน่งกงสุล
 ฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ เขาเปิดการเจรจากับกรมหลวง เทวะวงศ์วโรปการทันที⁽²⁾ ในเดือน-
 กรกฎาคม พ.ศ. 2435 ถึง กรกฎาคม พ.ศ. 2436 เป็นระยะที่ไทยพยายามจะเปิดการเจรจากับ

¹ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ "การเสียดินแดนในปี ร.ศ. 112" วารสารศรี
นครินทร์ พิษณุโลก ปีที่ 3, ฉบับที่ 3, (ธันวาคม 2520-มีนาคม 2521) หน้า 21-22

² สำนักนายกรัฐมนตรี , ล.ก. หน้า 110

ฝรั่งเศสอย่างจริงจัง แต่นายปาวีกลับพยายามตีเรื่องมาชักการเจรจา เช่น นำเอากรณีบางเบียนมาชัก บางเบียนเคยเป็นกรรมกรของเมืองพวนมาก่อน แต่สนิทสนมกับญวนมาก ต่อมาเข้ามารับราชการกับข้าหลวงเมืองเชียงใหม่ทางการค้าโดยรับสินค้าไปขายในญวนและสืบราชการให้แก่ฝ่ายไทยด้วย ต่อมาก็เป็นที่ข้าหลวงอย่างมากจึงหนีไปอยู่กับญวนและถูกแต่งตั้งให้เป็นบางเบียนแห่งทุ่งเชียงคำ จากนั้นก็เข้ามาตั้งค่านักของฝรั่งเศสขึ้นที่ทุ่งเชียงคำ ซึ่งเป็นดินแดนของไทย รัฐบาลไทยจึงจับกุมบางเบียนในฐานะทรยศต่อชาติ นายปาวีขอให้ไทยปล่อยตัวบางเบียนเสียก่อนจึงจะยอมเจรจากับไทย ฝ่ายไทยจึงทอบปฏิเสธไปเพราะว่าจะเป็นผลเสียต่อการปกครองของไทยเป็นอย่างมาก กล่าวคือ คนจะไปค้าหาและนิยมฝรั่งเศสมากขึ้น จึงไม่ยอมปล่อยบางเบียนเพื่อแต่คืนธงชาติฝรั่งเศสกับอาวุธให้เท่านั้น ทำให้การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสหยุดชะงักไปจนถึงเดือนกันยายน นายปาวีทำที่เจรจากับไทยเพื่อเดือนตุลาคมก็ยกเอากรณีนายของเปอนิวส์ นายเอสสิลาห์ นายบาราคอง ขึ้นมาประท้วงรัฐบาลไทยโดยกล่าวหาว่าไทยข่มเหงบุคคลทั้งสามและเรียกร้องให้ไทยจ่ายค่าทำขวัญให้แก่บุคคลทั้งสาม มิฉะนั้นจะไม่ยอมเจรจากับไทยปฏิเสธโดยอ้างว่าเป็นคนละเรื่องกับปัญหาเขตแดนเมื่อปีก่อนแล้วจึงจะจัดการให้ การเจรจาก็หยุดชะงักลงอีกครั้งหนึ่ง

จนกระทั่งเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2436 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ เสนอขอเสนอที่เรียกว่าวิธีรักษาชีพ (Modus Vieimdi) ที่นายปาวี กล่าวคือ เสนอให้มีเขตปลอดทหารขึ้นซึ่งมีขนาดกว้าง 50 กิโลเมตร ยาว 650 กิโลเมตร ตั้งแต่เมืองคำมวน ลงมาถึงที่หนึ่งแห่งแห่งใดในละติจูดที่ 23 องศาเหนือ บริเวณดังกล่าวนี้อยู่ในดินแดนบ้านน้ำช้างฝ่ายไทยซึ่งติดต่อกับญวน และทั้งสองฝ่ายจะทอดถอนกันทั้งหมดที่มีอยู่ในบริเวณนี้ออกไป นายปาวีไม่ปฏิเสธขอเสนอทั้งหมด แต่เขาต้องการให้ขยายเขตแดนปลอดทหารไปยังเมืองพวน เมืองคำเกิด เมืองคำมวน ฝ่ายไทยปฏิเสธ เพราะบริเวณดังกล่าวเป็นสิทธิของไทย

ในที่สุดไทยได้เสนอขอเสนอที่มีเหตุผลและเหมาะสมต่อฝรั่งเศสมากที่สุด ทำที่เคยมีการเจรจาในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2436 ² คือเสนอว่า

* พ่อค้าชาวฝรั่งเศสทั้งสามคนได้ทำความผิดหลายประการ เช่น ในหนังสือดินทางมิใช่ของตนและไม่ยอมเสียภาษีศุลกากรสำหรับสินค้าที่นำเข้ามาในประเทศไทยอีกด้วย

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี, ล.ก. หน้า 112

² กจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ.18.1/1 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ถึงปาวี

ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 111

1. บริเวณตั้งแต่เมืองคำมวน ลงมาถึงเชียงตุงเป็นดินแดนที่กำลังตกเตียงกันในเรื่องกรรมสิทธิ์ขอให้ดินแดนดังกล่าวนี้เป็นกลางตามหลักการ "วิธีรักษาสันติ" จนกว่าจะมีการปักปันเขตแดนกัน
2. รัฐบาลไทยยินดีที่จะสละดินแดนที่มีพยานหลักฐานประจักษ์ว่าเป็นดินแดนของญวนมาก่อน
3. ในการปักปันเขตแดน ถ้าเกิดปัญหาใดๆ ที่เห็นว่าจะตกลงกันเองไม่ได้แล้ว รัฐบาลไทยของ สอนให้อนุญาตตุลาการเป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาด

นายปาวีไม่ตอบข้อเสนอของไทยในครั้งก่อนต่อมา นายปาวีกลับยื่นข้อเสนอที่รุนแรงที่สุดเท่าที่มีการเจรจากันคือ

1. รัฐบาลฝรั่งเศสขออภัยสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นดินแดนในอารักขาของญวน
 2. ให้รัฐบาลไทยถอนกองทหารที่ประจำอยู่ในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงออกไปให้หมด
 3. ให้รัฐบาลไทยชดเชยค่าทำขวัญให้แก่ชาวฝรั่งเศสที่ถูกข่มเหงจากพนักงานคนไทย ณ เมืองท่าอุเทน และเมืองหนองคาย อีกทั้งให้ปล่อยตัวบางเบียนที่ถูกจับกุมตัวไปจากที่ทุ่งเชียงคำ
- จากข้อเสนอของฝรั่งเศสดังกล่าวนี้ รัฐบาลไทย-ทอมปฏิสถิการอ้างสิทธิของฝรั่งเศสพร้อมกับเสนอว่าการปักปันเขตแดนให้ถือเอาดินแดนที่แต่ละฝ่ายยึดครองอยู่ในขณะนั้นเป็นเกณฑ์ไทยจึงจะยินดีพิจารณาสิทธิอันชอบธรรมของฝรั่งเศส สำหรับผู้ตัดสินนั้นไทยต้องการให้อนุญาตตุลาการเป็นผู้ตัดสิน ข้อเสนอฝ่ายฝรั่งเศสไม่ตอบ

ในวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2436 นายปาวีจึงส่งคำเตือนมายังรัฐบาลไทยว่า "... รัฐบาลฝรั่งเศสแม้ไม่มีความคิดอันร้ายแรงต่อรัฐบาลไทย แต่ได้ตกลงมันแล้วจะไม่ขอทิ้งอำนาจซึ่งเป็นของเมืองของญวนและเขมร... รัฐบาลฝรั่งเศสได้นำความเรื่องนี้เสนอต่อที่ประชุมสภาผู้แทน ในขณะที่เสนอพระราชบัญญัติงบประมาณประจำปีสำหรับเมืองขึ้นแล้ว รัฐบาลฝรั่งเศสปฏิเสธที่จะยอมรับข้อเสนอ "วิธีรักษาสันติ" ของรัฐบาลไทยจนกว่าไทยจะยอมถอนทหารออกจากดินแดนของญวนฝรั่งเศสได้ทั้งใจที่ไม่หวังสิทธิของเขมร..."

ในขณะที่ฝรั่งเศสส่งคำเตือนไปยังรัฐบาลไทย ฝรั่งเศสก็ส่งเรือรบชื่อ ลูแต็ง (Lutin) เข้ามายังกรุงเทพฯ โดยมีผู้บัญชาการทหารเรือประจำไซ่ง่อนร่วมเดินทางมาด้วย การส่งเรือรบเข้า

* ไทยได้ทบทวนสนธิสัญญอเมริการับอนุญาตตุลาการ

เข้ามาในครั้งนี้เป็นกรณีบังคับให้ไทยตกลงตามข้อเสนอฝรั่งเศส จะเห็นว่าฝรั่งเศสนำวิธีการส่งเรือรบมาสู่ไทยที่เคยใช้สำเร็จมาแล้วในเรื่องเขมรและสิบสองจุไทยกลับมาใช้อีก แต่ครั้งนี้ไทยไม่ยอม เช่นครั้งก่อนๆ ถึงกระนั้นก็ไทยก็ไม่ปฏิเสธโดยเค็ดขาคแต่ประการใด กลับเสนอให้มีการตกลงกันอย่างมีเหตุผล แต่ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมรับฟังแต่ประการใด

จากสถานการณ์ในเวลานั้น ทั้งสองฝ่ายเลือกใช้วิธีการดำเนินงานทางการทูต จักข้อขัดแย้งค้างๆแก้ในขณะเดียวกันไทยกับฝรั่งเศสก็ไม่สามารถใช้การทูตเป็นเครื่องมือ จักข้อขัดแย้งสำหรับฝรั่งเศสเมื่อเห็นว่าการทูตของกอนไซไม่ได้ผล เนื่องจากไม่อาจทำให้ปฏิบัติตามข้อเสนอของตน จึงหันไปใช้นโยบายเรือปืนและใช้กำลังเข้ามาบีบบังคับไทย โดยการส่งกำลังทหารบกเรือเดิน-แคนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในต้นเดือน เมษายน พ.ศ. 2436 ทำให้เกิดการปะทะกันระหว่างกองทัพไทยกับฝรั่งเศสตามจุดต่างอันเป็นชนวนนำไปสู่วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ¹⁾

1.2.1 วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

จากปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งดำเนินมาอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2431 จนมาถึงในปี พ.ศ. 2436 นั้นก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสอย่างรุนแรงมาก ทั้งนี้เนื่องจากทั้งสองฝ่ายไม่สามารถที่จะตกลงกันในปัญหาเขตแดนและปัญหาปลักย่อยต่าง ๆ กันได้ ในที่สุดปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไม่สามารถยุติกรรมด้วยวิธีทางการทูต เหมือนกับปัญหาสิบสองจุไทย ประกอบมีเหตุการณ์การขยายอิทธิพลทางการค้าของฝรั่งเศส การระเบิดแก่งในทางลำน้ำโขง ซึ่งในเวลาต่อมาได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นระเบิดเวลาที่สำคัญที่สุดที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางการเจรจาเป็นการใช้กำลัง ดังจะปรากฏในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ²⁾ วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 นี้ ไวส์เคานท์ เกรย์ (Vis count Gery) เรียกว่าวิกฤตการณ์สยาม ส่วนสมเด็จพระยาจักรพรรดิราชานาถพรงเรียกว่า ความยุ่งยากกับฝรั่งเศส เป็นเหตุการณ์กระทบกระทั่งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสบริเวณปากน้ำไทย ซึ่งมีผลทำให้ไทยต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง นับว่าเป็นการเสียดินแดนมากที่สุดของไทย ³⁾

¹⁾ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ , ล.ก. หน้า 147-148

²⁾ เสาวภา ภาวะพฤติ , ล.ก. หน้า 514

³⁾ สรรค์ สุวรรณโชติ , ประเทศไทยกับปัญหาเมืองจันทบุรีและเมืองตราดที่ฝรั่งเศสยึดครองระหว่างปี พ.ศ. 2436-2449 หน้า 18

1.2.2 มูลเหตุของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

ภายหลังจากการที่มีการหมิ่นยักปองหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงขึ้นพุกในรัฐสภาฝรั่งเศส สมาชิกสภาพวกนิยมอาณานิคม เช่น นายค็อลองด์ * นายวีโปลต์ พยายามผูกชกฐองใจรัฐสภาฝรั่งเศสสนับสนุนให้รัฐบาลเข้ามาดำเนินการให้ไ้โดยซึ่งสิทธิ์ของอาณ โภยให้วิธีที่สูญเสียเลือดรักกันน้อยที่สุดและให้ไ้ภัยมากที่สุด ในที่สุดรัฐสภาฝรั่งเศสอนุมัติเรื่องนี้ในเดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2436¹ ต่อมาในวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2436 นายเลเนสซัง ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนได้จัดกองทัพเข้าขั้ไปโจมตี กำนันรักภรรการ์ณ ของขั้ไทยเป็น 3 จุดในเวลาเดียวกัน

จากจุดแรกในเดือนเมษายน พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสส่งกองทหารอาณและ เขมร เข้าโจมตีกำนันขงขลาและกำนันเสียมโบกของไ้ไทยและสามารถยึดกำนันทั้งสองได้ ต่อมาก็ล่องเรือมาตามลำน้ำโขงเข้าไปในหัวเมืองลาวนำโดยนาย บัสตาร์ด (Bastard) ซึ่งมีกำลังทหารประมาณ 3000 คน² เข้ายึดเมืองดึ่งเตง จากนั้นก็เข้าตีเมืองโขงหรือสิทันครซึ่งเป็นเกาะพลาใหญ่ในแม่น้ำโขงในวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2436 ไ้ไ้ไ้ตามลำคั้ในเวลาต่อมาไ้เข้ายึดเมืองอัคปือ และเมืองแสนปาง ซึ่งเป็นเมืองหน้ากำนันของไทย เพื่อบังคับเอาเสียมขงขลา³ สำหรับผู้รับผิดชอบฝ่ายไทยใน บริเวณนี้ คือ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลลาวกาวในราวปลายเดือนเมษายน กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงแจ้งมายังกรุงเทพฯว่าจะส่งกำลังทหารบุกเข้าขั้ไปในเขตแดนของฝรั่งเศสทางกำนันที่ติดต่อกับอาณและ เขมร เพื่อเป็นการตอบไ้ให้ฝรั่งเศสไ้โดยกรมหลวงพิชิตปรีชากรจะไปบัญชาการรบที่เมืองจำปาศักดิ์ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าไม่ทรงอนุญาต เนื่องจากพระองค์ทรงเห็นว่ากำลังของฝ่ายกรมหลวงพิชิตปรีชากรยังไม่มั่นคงอาจจะเสียที่แก่ข้าศึก ถ้าหากไทยพยายามระมัดระวังตัวในขอบเขตของการต่อสู้ให้เป็นที่ไปในลักษณะของการต่อสู้เพื่อป้องกันตัว ก็จะทำให้ไทยไ้เปรียบในการเจรจากับฝรั่งเศสในทางตรงกันข้ามหากไทยขยายขอบเขตการสู้รบจะทำให้ฝรั่งเศสไ้โอกาสเป็นข้ออ้างในการประกาศสงคราม

* นายค็อลองด์ ผู้นี้เคยเป็นผู้สำเร็จราชการอินโดจีน ในปี พ.ศ. 2425 และเคยเข้ามาขอสัมปทานขุดคลองคอกกระไนปี พ.ศ. 2425 แต่รัชกาลที่ 5 ไม่ทรงมีพระบรมราชานุญาต

¹ พลเรือตรีเชน บัจจุสานนท์ , นาวาเอก สวัสดิ์ จันทน์, กรณีพิพาทไทยกับฝรั่งเศส และการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. 112 หน้า 32

² อีช บุญยานนท์ ฝรั่งเศส-สยาม ร.ศ. 112 หน้า 252

³ สำนักนายกรัชมุนตรี , ล.ก. หน้า 112

กับไทย¹

ถึงแม้ว่าฝ่ายไทยจะไม่ทำการตอบโต้ฝรั่งเศสก็ตาม ในระยะตอนต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2436 กำลังทหารของไทยก็ปะทะกับฝรั่งเศสเข้าจนได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากกองทัพฝรั่งเศสที่ตั้งอยู่คอนสารขาดเสบียงอาหาร ร้อยเอกโทเรอซ์ จึงนำกำลังส่วนหนึ่งไปเอาเสบียงและรับกำลังสนับสนุนที่เมืองเชียงแตง กรุงเสวีจ ภารกิจจึงเกิน ทางกับมาตามลำน้ำโขง แต่กระแสน้ำพัดเร็วของร้อยเอกโทเรอซ์ล้าช้ามาลงน้ำโขง เรือลากตะแวงไทยพบเข้าจึงสั่งให้หยุด แต่เรือฝรั่งเศสก็ไม่ยอมหยุดพร้อมกับยิงเรือลากตะแวงไทย ยังผลให้เกิดการต่อสู้กันขึ้น ผลของการปะทะทหารฝรั่งเศสตายสามคน ทหารยูวาทายหลายคน ทหารลาวในกองทัพไทยตายหนึ่งคน และสามารถจับตัวร้อยเอกโทเรอซ์ได้ จากนั้นก็นำส่งให้พระยาประชาธิบดีกักต้อนไป²

การโจมตีจุดที่สองของฝรั่งเศสก็อยู่ในเขตแดนความรับผิดชอบของกรมหลวงพิชิตปรีชากร เช่นกัน กองกำลังส่วนนี้โดยภายใต้การบัญชาของนาย ดูเฟรนิล (Dufrenil) และนาย การ์นิเออร์ (Garnier) ยกกำลังมาโจมตีเมืองตะโปน เมืองหน้าด่านของไทยในวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2436 จากนั้นก็เข้ายึดเมืองพิน เมืองพงเมืองสองคนคองลง และตำบลนาพระสุร ซึ่งอยู่ตรงกันข้ามเมืองเขมราฐ ไทยส่งกำลัง 1000 คนจากคุบลไปตั้งรับที่เมืองเขมราฐและทางตลิ่งใต้แม่น้ำ เขม้างเหียน ผลของการรบครั้งนี้ไม่มีรายงาน³

ระหว่างที่หัวเมืองลาวการกำลังเผชิญการบุกรุกของฝรั่งเศสอยู่นั้น ฝรั่งเศสก็กำลังส่งทหารลาวประมาณ 4000 คนมายังบริเซนต์หัวเมืองลาวพวน * อีกส่วนหนึ่ง กองทหารส่วนนี้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของนาย ลูซ (Luce) และนาย โกรสกุแรง (Groskurin) เข้ายึดเมืองคำมวนมีระยอกเมืองขวางแม่น้ำในบุรีรัมย์ การแทนอยู่ ภายหลังกองนายลูซให้นายโกรสกุแรง พร้อมทหารยูวาท 25 คน คู่มือระยอกเมืองขวางและพรรคพวก 60 คนไปส่งยังปากชีมูตย์ ซึ่งอยู่ที่ใกล้ท่าคุดเหนินขณะที่เดินทางถึงแก่งเข็กเกิดการปะทะกับทหารไทย ซึ่งเดินทางไประยอเหล็กพระยอก จากการปะทะครั้งนี้ทำให้นาย โกรสกุแรงและทหารยูวาทเสียชีวิตในการสู้รบ เหตุการณ์ ในครั้งนี้อต่อมาฝรั่งเศสกล่าวหาว่าระยอกเมืองขวางเป็นต้นเหตุทำให้นายโกรสกุแรงเสียชีวิต

* หัวเมืองลาวพวนอยู่ในความรับผิดชอบของ กรมที่มีประจักษ์ศิลปาคม

¹ กจท. เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 18.1/2 สำเนาที่ 2/621 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงกรมหลวงพิชิตปรีชากร ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ. 112

² สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, บันทึกเรื่องเมืองสยาม หน้า 108

³ สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, ล.ก. หน้า 48

ฝรั่งเศสจึงเรียกร้องให้รัฐบาลไทยจัดการลงโทษพระยอลเมืองขวาง ** ซึ่งรัฐบาลไทยยอมรับว่าจะจัดการ
ไต่สวนให้

ผลสะท้อนของการปะทะหว่างไทยกับฝรั่งเศสในขณะที่มีความขัดแย้งในเรื่องฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ไทยพยายามติดต่อทางการทูตกับอังกฤษอย่างใกล้ชิด โดยหวังว่าอังกฤษจะช่วยเหลือไทยในกรณีที่เกิดความยุ่งยากกับฝรั่งเศส แต่สิ่งที่ไทยได้รับจากอังกฤษ คือ คำแนะนำจาก ลอร์ด โรสเบอรี รัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษ และที่อื่นๆ เพราะจะทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสที่กรุงปารีสสาเหตุประกาศสงครามกับไทย โดยอ้างว่าเพื่อทำการกำจัดเครื่องศาสตราวุธที่อาจจะเป็นอันตรายต่อฝรั่งเศส ไทยควรหาทางตกลงกับฝรั่งเศสโดยสันติวิธีอาจใช้วิธีส่งทูตพิเศษเข้าไปตกลงที่ปารีส หรือให้ประเทศอื่นๆ ช่วยไกล่เกลี่ย วิธีพิพาทที่มีต่อกัน¹ จากคำแนะนำดังกล่าว ของอังกฤษ แสดงให้เห็นว่าอังกฤษ แม้จะรักษามผลประโยชน์ของตัวเองเป็นสำคัญ และระมัดระวังมิให้ไปผูกพันกับประเทศไทยในกรณีที่ไทยต้องการความช่วยเหลือ และผลสะท้อนของการปะทะกันยังทำให้ทหารฝรั่งเศสบุกเข้าไปยึดครองพื้นที่ของไทยมากขึ้นเรื่อยๆ และนำเอากรณีการจับร้อยเอกโทเรอต์ กับ การเสียชีวิตของโอรสบุญแรงไปโฆษณาในประเทศฝรั่งเศสให้ประชาชนเกลียดแค้นการกระทำของไทย และจะอาศัยความเกลียดนั้นไปเป็นประโยชน์ในการดำเนินการเข้ายึดฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงต่อไป และผลสะท้อนอีกประการหนึ่งที่สำคัญ คือ ฝรั่งเศสได้เปลี่ยนยุทธวิธีใหม่จากการใช้กำลังทางภาคพื้นดิน มาเป็นการใช้กำลังทางเรือ หรือนโยบายเรือปืนกับไทย หลังจากที่ฝรั่งเศสเสียเวลากับการใช้กำลังทางภาคพื้นดิน ประมาณ 6 เดือนเศษ แต่ก็ไม่สามารถขับทหารไทยออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้หมด²

จากท่าทีการคุกคามของฝรั่งเศสทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นเหตุให้รัฐบาลทางกรุงเทพฯ เริ่มวิตกกังวลว่าฝรั่งเศสอาจจะส่งกำลังทางเรือบุกรุกเข้ามายังกรุงเทพฯ เพื่อดำเนินการข่มขู่ไทย พระบาทสมเด็จพระ

** การพิพาทภาคคีของพระยอลเมืองขวางในครั้งแรกไทยชำระกันเอง โดยมีกรมหลวงพิชิตปรีชา กรมหมื่นผู้พิพาทฯ กับคู่กลาง 6 คน ได้ตัดสินว่าพระยอลเมืองขวางไม่ไถ่กระทำผิดให้ปล่อยตัวไป รัฐบาลฝรั่งเศสไม่พอใจขอให้ชำระความใหม่โดยการตั้งศาลผสมมีผู้พิพาทไทย 3 นายและผู้พิพาทฝ่ายฝรั่งเศส 3 นาย ผลของภาคคีตัดสินคดีครั้งนี้พระยอลเมืองขวางกลายเป็นผู้ผิดและถูกจำคุก 20 ปี ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าก็ทรงพระราชทานอภัยโทษให้แก่พระยอลเมืองขวาง

¹ ภาวดี มหาชัย ล.ก. หน้า 12

² สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์ ล.ก. หน้า 52-53

พระจุลจอมเกล้าฯโปรดเกล้าฯแต่งตั้ง พระยาชลยุทธโยธินทร์ * รองผู้บังคับบัญชาการทหารเรือเป็นผู้ว่า
นวยการป้องกันรักษาพระนครและหัวเมืองชายแดนด้านตะวันตก พระยาชลยุทธโยธินทร์กราบบังคมทูลแผนการ
ป้องกันหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันตกดังนี้ ¹

1. บริเวณเกาะกงจัดทหารไว้ 50 คน มีทหารเรือจากกรุงเทพฯ 14 นาย ทหารจากเมืองตราด
24 นาย ทหารเมืองแกลง 12 นาย รวมกันเป็น 50 นาย

2. บริเวณแหลมฉบัง จัดทหารไว้ 20 นาย เพื่อเตรียมไปสนับสนุนทางเกาะกง

3. บริเวณแหลมสิงห์ จัดทหารไว้ 600 นาย เพื่อรักษาการปากน้ำเมืองจันทบุรี

สำหรับเมืองสมุทรปราการซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านชั้นในสุดของกรุงเทพฯ รัฐบาลไทยได้ไม่มีการ
สร้างป้อมบริเวณแหลมไผ่ป่า หรือที่เรียกว่า ป้อมพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ป้อมนี้พระสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ
มีพระราชประสงค์ให้ป้อมนี้เป็นปราการสกัดกันเรือรบของฝรั่งเศสที่จะล่วงล้ำเข้ามายังกรุงเทพฯ

ส่วนทางด้านเขตพระนครก็จัดให้มีการป้องกันอย่างเข้มแข็ง ด้วยการจมเรือที่ปากน้ำ เพื่อมิให้
เรือรบฝรั่งเศสเข้ามาได้สะดวก นอกจากนั้นกรมยุทธนาธิการมีการจัดกองทัพอากาศทหารบกในการป้องกัน
พระนครไว้อีกชั้นหนึ่งโดยกำหนดว่า

1. ให้กำลังทหาร 600 คนอยู่ที่ป้อมเสด็จมณฑล ที่จังหวัดสมุทรปราการ
2. ให้กำลังทหาร 200 คน อยู่ที่วังมณฑลของเจ้าโอรส
3. เตรียมปืนใหญ่ 16 กระบอก ตั้งไว้ที่บางนา บางจาก คลองพระโขนง

ในระหว่างนั้นอังกฤษกังวลใจมิใช่น้อย เมื่อฝรั่งเศสแสดงท่าทีอันแข็งท้าวต่อไทยโดยการส่งเรือ
รบเข้ามาปิดอ่าวไทย อ่าวฝรั่งเศส มีกัลม่อวไทยตามคำขู่ไว้ ผลประโยชน์ของอังกฤษในประเทศไทยก็
พลอยได้รับความกระทบกระเทือนไปด้วย เพราะอังกฤษมีผลประโยชน์ทางด้านการค้าถึง 87 เปอร์เซ็นต์ ไม่
ว่าจะเป็นทางด้านกระหว่าป่าไม้ และเหมืองแร่ เพื่อเป็นการคุ้มครองการค้ากัลม่อวไทย ซึ่งอาจจะเกิดขึ้น
และมีให้ฝรั่งเศสกระทำรุนแรงกับไทยจนแก่ นซอบเขต อังกฤษจึงตั้งเรือรบมา 3 ลำ มดบังสันดอนปากน้ำเจ้า
พระยา คือ เรือ เอ็ม เอ็ม เอส สวีฟต์ และเรือ เอช เอส ปาลาดาส และเรือลินเนต ในวันที่ 13 กรกฎาคม

* พระยาชลยุทธโยธินทร์ เป็นชาวเคมมารที่เข้ามารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 ชื่อว่า Richelieu

¹ กจร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ.17/2 พระยาชลยุทธโยธินทร์กราบบังคมทูล กรมทูลวง เหวะวงศัว
โรปการ ลงวันที่ 25 เมษายน จ.ศ. 112

พ.ศ. 2436 โดยอ้างว่า เพื่อคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของคนในบังคับอังกฤษ อย่างเดียว

1.2.3 การขึ้นนโยบายเรือปืนของฝรั่งเศส

ก่อนหน้าที่ฝรั่งเศสจะขึ้นนโยบายเรือปืนกับไทยในวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2436 มีการเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสครั้งสำคัญ คือในเกือบ มิถุนายน พ.ศ. 2436 นายโกรสตูแรงถูกฆ่าตายที่แก่งเจ๊กพอข่าวนี้แพร่ออกไป ทำให้ฝรั่งเศสโกรธอย่างมาก ผู้บัญชาการทหารเรือฝรั่งเศสสั่งให้ พลเรือตรี ฮูมานน์ (Humann) และเรือทุกลำในบังคับบัญชาไปรวมกันที่ไซ่ง่อน เพื่อเตรียมการใช้กำลังทางเรือต่อประเทศไทยในวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2436 ส่งเรือรบเข้ายึด เกาะเสม็ด วันที่ 17-18 มิถุนายน พ.ศ. 2436 ทำการยึดเกาะรงสามแหลม¹

วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. รัฐบาลฝรั่งเศสแต่งตั้ง นาย เลอมีร์ เกอวิลล์ (Le Myr-de Viler) หลอดจนาการไปปล่อยตัวร้อยเอกโทเรอซ์ และให้ลงโทษพระยาศรีเมืองขวางด้วย² และในวันเดียวกันนั้นเอง นายปาวี ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งกงสุลประจำกรุงเทพฯ มีหนังสือแจ้งมาว่าจะขอเรือสองลำ คือ โคเมต (Comete) และอิงคงส์ตั้ง (Inconstant) เข้ามาจอดยังกรุงเทพฯ และขอเรือนำร่องอีกด้วย การขอเอาเรือมาจากอังกฤษครั้งนี้เป็นเพราะฝรั่งเศสทราบว่าอังกฤษส่งเรือรบมายังสันดอนปากน้ำเจ้าพระยา รัฐบาลคอมมิวนิสต์ของฝรั่งเศสไปพร้อมกับชี้แจงว่า ฝรั่งเศสไม่มีผลประโยชน์ทางการค้ามากมายพอที่จะขอเอาเรือรบเข้ามาป้องกันรักษาผลประโยชน์³

วันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 นายปาวี มีหนังสือถึงรัฐบาลไทยว่าเรือรบทั้งสองลำดังกล่าวจะเดินทางมาถึงสันดอนปากน้ำ ในวันที่ 15 กรกฎาคม ขอให้ฝ่ายไทยจัดการส่งเรือนำร่องไปรับด้วย แต่เวลาต่อมา นายปาวีก็แจ้งให้รัฐบาลไทยทราบอีกครั้งว่า เรือทั้งสองเลื่อนกำหนดเวลาเข้ามาสันดอนปากน้ำมาเป็นวันที่ 13 กรกฎาคม รัฐบาลไทยจึงตอบปฏิเสธไปอีกครั้งโดยให้เหตุผลว่า ถ้าไทยยอมให้ต่างประเทศนำเอาเรือรบมาตามชอบใจแล้วเท่ากับเป็นการทำลายอธิปไตยจากการที่ฝรั่งเศสตัดสินใจนำเรือเข้ามาในกรุงเทพฯ การยิงต่อสู้กันเป็น

¹ พลเรือตรี แชน บัจจสานนท์, นาวาเอกสวัสดิ์ จันทน์ ล.ก. หน้า 210

² สำนักนายกรัฐมนตรีกี, ล.ก. หน้า 114

³ สนั่น เมืองวงษ์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรี - รัตนโกสินทร์ หน้า 259

รัฐบาลไทยจึงตอบปฏิเสธไปอีกครั้งโดยให้เหตุผลว่า ถ้าไทยยอมให้ทางประเทศนำเอาเรือรบเข้ามาตามขอขบิ จนแล้วก็เท่ากับเป็นการทำลายอธิปไตยของไทย จากการที่ฝรั่งเศสก็กลืนใจนำเรือเข้ามาในกรุงเทพฯ การยิงต่อสู้กันเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากมีพระบรมราชโองการตั้งแต่วันที่ 11 กรกฎาคม ร.ศ. 2436 ความว่า " ถ้าเรือรบฝรั่งเศสไม่ได้รับอนุญาตให้ข้ามสันดอนและขึ้นแล่นเข้ามาประการใดๆก็ดี ให้กรมทหารเรือห้ามปรามตามธรรมเนียมที่นักหมายกัน ด้วยการยิงปืนไม่มีกระสุนนัดหนึ่ง แล้วถ้าไม่ฟังก็ให้ยิงเตือนักหน้าเรือหนึ่งถ้าขึ้นยังไม่ฟังคำห้ามก็ให้ยิงปืนหมายให้ถูกได้ จะให้ยิงปืนก่อน ถ้าใช้ทอร์ปิโดยิงระเบิดอย่างไรให้ใช้ตามที่ชอบใจ " 1

ในวันที่มีการออกพระบรมราชโองการ รัฐบาลไทยมิโทรเลขไปถึง พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ให้แจ้งก่อนนาย เคอเวลล์ (Develle) รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสว่าการขอให้เรือรบฝรั่งเศสไปจอดยังกรุงเทพฯ เป็นการบีบบังคับไทยอย่างมาก 2 ในวันที่ 12 กรกฎาคม พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ทรงเข้าขานนาย เคอเวลล์ และแจ้งผลการเจรจาว่า "นายเคอเวลล์ ยินยอมยกเลิกคำสั่งที่เรือรบฝรั่งเศสเข้าไปยังกรุงเทพฯ และแจ้งให้ทราบว่า รัฐบาลฝรั่งเศสมิได้มีความมุ่งหมายจะให้ทหารเข้ามาต่อสู้รบพุ่งอย่างใดอย่างหนึ่งแท้จริงมีความปรารถนาจะส่งผู้ไปคนหนึ่งเข้ามาในกรุงเทพฯ เพื่อจะจัดการให้มีการตกลงกันฉันมิตร " 3

จากเหตุการณ์ซึ่งมีท่าทีว่าจะคลี่คลายไปในทางที่ดี แต่เหตุการณ์กลับเลวอย่างคาดไม่ถึง คือ ในเย็นวันที่ 13 กรกฎาคม นายปาวีใช้นายทหารติดต่อกับราชการเรือสุทร นำคำสั่งยกเลิกจากรัฐบาลฝรั่งเศสไปยังเรือรบฝรั่งเศสที่จอดทอดสมออยู่นอกสันดอน โดยนำคำสั่งใส่ในถุงเมล็ดร่วมกับจดหมายอื่นๆ ซึ่งมีจำนวนมากจนเป็นเหตุทำให้ผู้บังคับบัญชาเรือรบทั้งสองจึงไม่ทราบถึงคำสั่งยกเลิก การกระทำของนายปาวี แสดงให้เห็นว่า เขามีเจตนาที่จะให้เรือรบฝรั่งเศส เดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ เขาจึงไม่กระตือรือร้นที่จะมีคำสั่งไปด้วยตนเอง แต่เขากลับส่งไปเป็นแบบจดหมายแบบธรรมดาเท่านั้น

* สุทร เป็นเรือที่ไทยได้มอบให้นายปาวี ใช้สำหรับติดต่อกับราชการระหว่างสถานกงสุลฝรั่งเศสกับกองเรือรบของฝรั่งเศสนอกสันดอนปากน้ำ

1 กจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 18/7 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึงพระองค์เจ้าจรลัดวงศ์ ลงวันที่ 11 กรกฎาคม ร.ศ. 112

2 สุวิทย์ ชีรสาควัต ล.ค. หน้า 56

3 จิราภรณ์ สถาปนฉววรรษนะ ล.ค. หน้า 210

ปรากฏว่า เวลา 18.30 น. เรือ เจ บี แซย์ (J.B. Say) ซึ่งเป็นเรือนำร่องของฝรั่งเศสก็แล่นนำเรือโคเซต และเรืออังกองสกัง เข้ามาใกล้ป้อมพระจุลจอมเกล้า ทางป้อมจึงส่งสัญญาณให้เรือรบหยุด ภัยการยิงกระสุนเปล่า เพื่อเป็นการตักเตือนเรือรบฝรั่งเศสสองลำ แต่เรือทั้งสามก็มิได้หยุดยั้ง แต่เรือทั้งหมดกลับแล่นตรงเข้ามาเต็มฝีจักร จึงเกิดการปะทะกันขึ้นระหว่างเรือรบฝรั่งเศสกับกำลังทหาร โดยที่รักษาป้อมพระจุลจอมเกล้า เรือนำร่องของฝรั่งเศสถูกกระสุนปืนใหญ่จมลง ความหลักฐานของ นาวาเอกโจนส์ เกลอัครวาททูตอังกฤษประจำไทยที่รายงานไปยังรัฐบาลของตน ความว่าการปะทะกันระหว่างทั้งสองฝ่ายเป็นไปอยู่ประมาณครึ่งชั่วโมง ผลของการปะทะทหารฝรั่งเศสเสียชีวิต 3 คน บาดเจ็บ 3 คน ฝ่ายไทยเสียชีวิต 15 คน บาดเจ็บ 26 คน ซึ่งส่วนใหญ่จะถูกกระสุนปืนกล 1 ส่วนเรือรบฝรั่งเศสทั้งสองลำก็สามารถตีฝ่าแนวป้องกันของไทยเข้ามาได้แล้วมาจอดอยู่ที่หน้ากองเรือฝรั่งเศสในเวลาประมาณ สามทุ่ม

ในวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 นายปาวี เข้าเผ่ากรมหลวงเทวะวงศัวโรปการ พร้อมกับกราบทูลว่า ตนเองได้รับคำสั่งจากรัฐบาลฝรั่งเศสให้มายื่นคำขาด (Ultimatum) แก่ไทยมีสารสำคัญดังนี้ ²

1. ให้เคารพสิทธิของญวนและเขมร ในดินแดนเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและเกาะต่างๆ ในลำน้ำนี้ "
2. ให้รัฐบาลไทยถอนทหารที่ตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเสียให้สิ้น สรีรกายในเวลาไม่เกิน 1 เดือน
3. ให้รัฐบาลไทยเสียค่าปรับใหม่ให้แก่ฝรั่งเศส สำหรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ทุ่งเชียงคำ และค่ามวนทั้งในการที่ได้ทำอันตรายและความเสียหายแก่เรือตลอดจนพวกกลาสีเรือฝรั่งเศสในลำแม่น้ำแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย
4. ให้ลงโทษผู้กระทำความผิดและเสียค่าทำขวัญแก่ครอบครัวผู้ที่เสียชีวิตไป

¹ เดลิม อยู่เวียงชัย , ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์ หน้า 164

² เกิม สิงห์รัฐก , ฝั่งขวาแม่น้ำโขง เล่ม 2 หน้า 14-15

5. ให้รัฐบาลไทยจ่ายเงิน 2 ล้านฟรังค์ * สำหรับชกใช้แก่คนฝรั่งเศสที่เสียหาย
กึ่งกล่าว

6. รัฐบาลไทยต้องจ่ายเงินจำนวน 3 ล้านฟรังค์ ** ทั้งนี้ เพื่อมีค่าที่ระชกใช้ค่าเสียหายต่างๆถ้าไม่ให้ฝรั่งเศสจะเก็บภาษีเมืองพระตะบอง เสียมราฐเอง ค่าชกนี้จะต้องคิดตามภายใน 48 ชั่วโมง ถ้าไม่ตอบหรือตอบปฏิเสธ ราชทูตฝรั่งเศสจะออกจากกรุงเทพฯและทำการประกาศปิดอ่าวไทย

รัฐบาลไทยตอบคำขาดฝรั่งเศสในวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 รัฐบาลไทยยอมรับคำขาดทุกข้อ ยกเว้นข้อ 1 และข้อ 4 สำหรับข้อ 1 ซึ่งเกี่ยวกับปัญหาพรมแดนไทยไม่สามารถจะสละสิทธิดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมดตั้งแต่ภาคเหนือลาวไปจนถึงพรมแดนเขมรได้ ไทยยอมสละสิทธิเฉพาะบริเวณใต้เมืองคำม่วนมาจนถึงเมืองสียงตรงเท่านั้น ดินแดนฝรั่งเศสเรียกร้องในครั้งนี้เป็นดินแดนในราชอาณาจักรมานานแล้ว ก่อนหน้านั้นฝรั่งเศสก็รับสิทธิของไทยเหนือลาวรวมทั้งหลวงพระบาง ก็เห็นจากรายงานสำรวจของนาย การ์เน กล่าวไว้ว่า ทั่วดินแดนนี้ ราชอาณาจักรไทยมีอำนาจเคิดชกอย่างไม่มีทางโต้แย้ง สำหรับข้อ 4 รัฐบาลไทยปฏิเสธที่จะให้มีการลงโทษ ราชอาณาจักรกึ่งกล่าวทั้งนี้เพราะว่าราชอาณาจักรไทยทำไปตามหน้าที่ จากคำตอบของรัฐบาลในครั้งนั้นฝรั่งเศสคือว่ารัฐบาลไทยปฏิเสธคำขาด และแจ้งเรื่องให้รัฐบาลไทยทราบว่า นายปาวีจะเดินทางออกจากกรุงเทพฯและมอบให้กงสุลเขนาราดฮอสันคาตูแลตลประโยชน์ของฝรั่งเศสแทน

1.2.3 สนธิสัญญาและอนุสัญญาไทยกับฝรั่งเศส 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

ภายหลังนายปาวีเคิดชกทางออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 พยออกมาถึงนอกด่านคอนปากน้ำ นายปาวี ส่งให้นายพลเรือ ตูมานัน ส่งเรือรบไปยึดเกาะสี่ช้างเพื่อเอาไว้เป็นฐานทัพเรือ¹ จากนั้นสั่งให้นาวาเอก เรอคูลูซ (Recoulouse) ผู้บังคับบัญชาเรือฟอแพ้ต์ (Forfait) ประกาศปิดอ่าวไทยทันทีตั้งแต่แหลมเจ้าลาย ถึงแหลมชะบั้ง ตั้งแต่เวลา 17:00 น. ของวันที่ 26 กรกฎาคม เป็นต้นไป โดยให้เวลา 3 วัน เพื่อให้เรือต่างๆอพย

* คิดตามอัตราแลกเปลี่ยนเงินไทยในเวลานั้นราว หนึ่งล้านบาท

** เงินรายนี้ ม.จ. หลุย พูนพิสมัย ฯ ทรงเล่าว่าเป็นเงินดงแก่งข้างที่ส่วนหนึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงค้าขาย สมัยค้าสำเภาไปเมืองจีนได้กำไร โปรดให้เก็บไว้ข้างพระที่ค่ายทรงมีพระคำรัสว่า " จะเก็บไว้ภูบ้านถ้ำเมือง" นอกจากนี้เจ้านายหลายพระองค์ช่วยกันเพิ่มเติมจนครบ

ออกไปก็ประกาศปิดอ่าวไทยเป็นครั้งที่ 2 โดยขยายบริเวณอาณาเขตเพิ่มเป็นอีกแห่งหนึ่งระหว่าง เกาะเสม็ดถึงแหลมสิงห์ ให้เรือออกจากบริเวณดังกล่าวภายใน 3 วัน นับตั้งแต่วันประกาศ

ในวันเดียวกันนี้ (29 กรกฎาคม) รัฐบาลไทยจึงยอมรับคำขาดของฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 การยอมรับคำขาดของฝรั่งเศสครั้งนี้ทำโดยยึดความมุ่งหมายแก่ ประการใดไม่รัฐบาลฝรั่งเศสกลับมีความเห็นว่ารัฐบาลไทยกักตุนใจล่าช้าสมควรที่ฝรั่งเศสจะเรียกร้องยิ่งขึ้น นายเคอเวลล์ จึงยื่น " บันทึกลปารีส " (Paris Note) ลงวันที่ 30 กรกฎาคมให้แก่ เอกอัครราชทูตไทย มีสาระดังนี้ ²

1. ทหารไทยจะต้องไม่มีค่ายทหารภายในเขต 25 กิโลเมตร ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง
2. ท่าเรือและแม่น้ำจันทบุรีตลอดจนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไทยต้องถอนออกไปทั้งหมด
3. ห้ามไทยมีเรือติดอาวุธในทะเลสาบเขมร
4. ฝรั่งเศสสงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะตั้งกบฏที่นั่นและโคราช

ภายหลังที่ไทยยอมรับว่าจะปฏิบัติตามบันทึกลปารีสทุกประการ ฝรั่งเศสก็ประกาศยกเลิกการปิดอ่าวไทยในวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2436 จากนั้นกรมหลวงเทเวศร์วงศ์วิโรภการได้เสด็จไปยังเกาะสีชังเพื่อแลกเปลี่ยนหนังสือสัญญา กับนายปาวิวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2436 เป็นอันว่าไทยยินยอมปฏิบัติตามคำขาด ฉบับวันที่ 20 กรกฎาคม และบันทึกลปารีส ฉบับวันที่ 30 กรกฎาคม อีกด้วย

วันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2436 นายเลอ มีร์ เคอวิลล์ ทูตพิเศษผู้มีอำนาจเต็มซึ่งเป็นตัวแทนของฝรั่งเศสในการเจรจาทำสนธิสัญญา เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ โดยเรือรบ ปาแปง (Papin) เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เพื่อถวายหนังสือสำคัญแสดงว่าตัวเขาได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลฝรั่งเศสมาเจรจากับรัฐบาลไทย วันที่ 20 สิงหาคม ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ก่อนที่จะมีการเจรจากันนั้น นาย วิแตร์ ได้ตั้งเงื่อนไขไทย สองประการ คือ

² กจข. เอกสาร รัชกาลที่ 5 ผ. 18:1/1 Paris Note ซึ่งจิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ แปลไว้ ในหนังสือ วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 หน้า 245-246

1. ห้ามนาย โรดิง ยัคมิณส์ ที่ปรึกษาราชการทั่วไปของไทย เข้าร่วมเป็นผู้แทนฝ่ายไทยในการเจรจา โดยอ้างว่า นาย เคอแวลด์ มีคำสั่งห้ามที่ปรึกษาราชการชาวต่างประเทศเข้ามาเกี่ยวข้องกับในการเจรจา¹ กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ทรงเกรงว่า ถ้าหากไทยชักขึ้นจะให้นายโรดิง ยัคมิณส์ เข้าร่วมการเจรจา ฝรั่งเศสอาจจะล้มการเจรจายินยอมทำตามคำของฝรั่งเศสในที่สุด

2. ให้ไทยถอนทหารจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไปอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้เรียบร้อย ตลอดจนเรื่องเงินมัดจำจำนวน 3 ล้านฟรังค์ ซึ่งไทยต้องจ่ายให้กับฝรั่งเศสวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2436 จึงจะยอมเจรจาฝ่ายไทยตอบว่าไทยถอนทหารทั้งแก่ไทยยอมรับคำจากฝรั่งเศสแล้ว และไทยจะนำเงินมัดจำ 3 ล้านฟรังค์ ไปมอบให้กับกงสุลฝรั่งเศสในวันที่ 22 สิงหาคม ด้วย

เมื่อขจัดปัญหาต่างๆจนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทั้งสองฝ่ายจึงตกลงที่จะเปิดการเจรจาเพื่อขจัดปัญหาข้อขัดแย้งและฟื้นฟูสัมพันธไมตรีต่อไป การเจรจาเริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2436 โดยมีผู้แทนฝ่ายไทย คือ กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ หลวงจางนงศิษฐการ (เทพ บุนนาค) และหม่อมราชวงศ์กลาง ทำหน้าที่ล่ามและจับบันทึกข้อความตามลำดับ ทางฝรั่งเศสมีนายวิแลร์ เป็นหัวหน้าคณะร่วมด้วยณ ปลายี่ เสนอยื่นร่างสัญญาให้ไทยพิจารณา ก็มีสาระสำคัญ คือ

1. ไทยยอมรับว่าญวนและเขมรเป็นเจ้าของดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
2. ในทะเลสาบและลำน้ำโขงมีได้แต่ไปลิสฝรั่งเศสไทยจะไม่ใช้เรือรบเรือปืนในที่นั้น
3. ไทยจะไม่สร้างป้อมค่ายขึ้นในพระตะบอง เสียมราฐ และในที่ห้ามทร้อยห้าสิบ เส้นตั้งแต่ฝั่งโขงขึ้นมาตลอด
4. ในที่ห้ามที่ว่ามานี้ ไทยจะไม่จัดการเปลี่ยนแปลงวิถีการปกครองของเจ้าเมืองกรมการ ใดๆ การไปลิสให้อยู่ในกรมการ และไม่ให้มีทหารไทยในที่นั้นเลย
5. ในที่ห้ามที่ว่ามานี้ ไทยจะไม่ตั้งด่านเก็บภาษีเข้าขาออก ฝรั่งเศสจะยอมรับเหมือน

¹ กจร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ 18.2/1 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ กราบ
ทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 19 สิงหาคม ร.ศ. 112

ไทยเช่นเดียวกัน

6. ฝรั่งเศสมีอำนาจทำท่าเรือ ทำโรงสินค้าและซุกคลองไว้ในฝั่งขวา
7. คนชาติฝรั่งเศสและคนในบังคับ จะไปมาในที่ห้ามมีแค่หนังสือของฝรั่งเศสก็ใช้ได้
- ข้างฝรั่งเศสจะยอมแก่ฝ่ายไทยเหมือนกัน
8. ฝรั่งเศสจะตั้งเอเยนซีในที่ห้ามทรงไหนก็ได้ ไทยต้องให้ที่เปล่า
9. ฝรั่งเศสมีอำนาจจะตั้งกงสุลที่นั่น และโคราช
10. คนฝรั่งเศสและคนในบังคับฝรั่งเศสที่ไต่ลงชื่อในสถานกงสุลแล้วถ้าเป็นด้อยความ
กับไทยจะต้องชำระในศาลผสมซึ่งได้ปรึกษากันทั้งสิ้น
11. ผู้แทนทั้งสองฝ่ายจะช่วยกันจัดการให้สำเร็จตามสัญญา
12. สัญญาทำเป็นภาษาฝรั่งเศสและภาษาไทยไว้ความตรงกัน
13. สัญญาจะให้สัตยาบันภายใน 4 เดือน¹

หลังจากพิจารณาว่าร่างสัญญาที่ฝรั่งเศสเสนอแล้ว กรมหลวงเทเวศร์วงศ์วิโรภการทรงเห็นว่า ร่างสัญญาวันที่ 22 สิงหาคม มีข้อเรียกร้องเกินกว่าค่าชาดฉบับที่ 20 กรกฎาคม และบันทึกปารีส ถึง 4 เรื่องด้วยกัน คือ เขตปลอดภาษี สิทธิการก่อสร้างท่าเรือโกดังสินค้าและการซุกคลอง สิทธิในการตั้งเอเยนซี ตลอดจนเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสทั้งหมด ไทยจึงปฏิเสธข้อเรียกร้องหรือเงื่อนไข 4 ข้อนี้ เพราะเป็นเงื่อนไขที่เกินกว่าข้อตกลงฉบับที่ปารีส เป็นเหตุทำให้การเจรจาหยุดชะงักลง ไปชั่วคราวระยะหนึ่ง

ในระหว่างที่การเจรจาหยุดชะงักนั้นฝรั่งเศสมีปล่อยให้เปล่าประโยชน์ โดยจะเห็นจากการที่นาย วิแลร์ มีหนังสือเตือนฝ่ายไทยยังมีได้ปฏิบัติตามค่าชาด ฉบับวันที่ 20 กรกฎาคม หลายประการ เช่น ไทยยังเพิกเฉยต่อสิทธิสัญญาของญวนและเขมรในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และรัฐบาลไทยยังคงทหารไว้ในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กรมหลวงเทเวศร์วงศ์วิโรภการ ทรงถือโอกาสนี้เป็น การขอล่าอาชญาของฝรั่งเศส และทรงเสนอร่างสัญญา ซึ่งฝ่ายไทยร่างขึ้นเองต่อฝรั่งเศสในวันที่ -
-10 กันยายน พ.ศ. 2436 นี้ใจความดังนี้

¹ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ ล.ก หน้า 264-266

1. ยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และ เกาะในแม่น้ำให้ฝรั่งเศส
2. ให้ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีเป็นหลักประกัน เมื่อฝ่ายไทยถอนทหารออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงหมดแล้ว ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี
3. ให้มีเขตปลอดทหาร ในพระตะบอง เสียมราฐ และบริเวณ 25 กิโลเมตร ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง มีไม้แค้ไปลิสเท่าที่จำเป็น ทั้งยังห้ามเรือคิกอวูชไทยแล่นเข้าไปในแม่น้ำโขง และทะเลสาบเขมร
4. ฝรั่งเศสได้สิทธิในการตั้งกงสุลที่ น่าน และ โคราช
5. ไทยยินดีจะจัดการกับกรณี หุ่นเชียงคำ คำม่วน ปากน้ำ ความกฎหมายระหว่างประเทศเมื่อผู้ใดคิดจะลงโทษตามกฎหมาย จะส่งเงินค่าทำขวัญที่ไทยให้แก่ญาติผู้เสียหาย ถ้าเหลือฝ่ายไทยขอคืน ¹

ร่างสัญญาฉบับนี้ไทยรู้ล่วงหน้าอยู่แล้วว่าฝรั่งเศสคงจะไม่ยอมรับอย่างแน่นอน แต่ทางฝ่ายไทยทราบว่ามีความคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับสัญญาฉบับนี้ จนกระทั่งวันที่ 24 กันยายน จึงตอบปฏิเสธร่างสัญญาของไทยอย่างเป็นทางการ ในระหว่างการเจรจา นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงร้องข่าวด้วยความกระวนกระวายพระทัย ถึงทรงปรารถนากับกรมหลวงเทเวศร์วศโรปกรณ์ "เวลานี้ตกลงเป็นกบอยู่ในกะลาครอบอีกอึด... เป็นอย่างเดียวกับคนที่ถูกค้อนสินโทษว่าจะประหารชีวิตแล้วกำหนดไว้ให้ช้า ต้องเสวยความทุกข์เวทนามากขึ้นกว่าที่ลากเอาไปขึ้นเสียทันที " ²

การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส - เริ่มขึ้นอีกครั้ง หลังจากเกิดชะงักไปชั่วขณะหนึ่ง ในวันที่ 27 กันยายน นาย วิลเล่ เสนอร่างสัญญาฉบับที่ 2 มีจำนวน 12 ข้อ ซึ่งใจความส่วนใหญ่เหมือนกับร่างสัญญาฉบับที่ 1 ลงวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2436 แต่มีข้อความเพิ่มเติมขึ้นมา 2 ประการ คือ ข้อที่ห้ามเรือคิกอวูชแล่นเข้าไปในแม่น้ำโขงและทะเลสาบเขมร ขยายออกไปเป็นสาขาของแม่น้ำโขงที่อยู่ภายในเขต 25 กิโลเมตร สำหรับประการที่สอง เพิ่มเติมว่าคนในบังคับฝรั่งเศสที่ลงชื่อบัญชีสถานกงสุลฝรั่งเศสอยู่ใตักฎหมาย ความสาระสำคัญของสัญญานี้ฝ่ายไทยยอมรับแต่ขอแก้ไขถ้อยคำบางคำในร่างสัญญาฉบับนี้ * ทั้งสองฝ่ายจึงตกลงเจรจาทันทีในวันที่ 29

* ฎายละเอียด จาก จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ ล.ก. หน้า 293-294

¹ ส่วนนักนายกรัฐมนตรี , ล.ก. หน้า 117

พ.ศ. 2436

ในการเจรจาวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2436 ปรากฏว่าฝ่ายไทยมีโอกาสนำข้อ
ความที่ไทยได้แก้ไขร่างสัญญาเลย เนื่องจากวิแลร์เสนอร่างสัญญามันมี 3 ข้อตอน ซึ่งแบ่ง
เป็นสนธิสัญญา 10 ข้อและอนุสัญญา 6 ข้อ จึงมีใจความดังนี้ *

1. ไทยยอมสละกรรมสิทธิ์ในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และ บรรดาเกาะทั้งหมดใน
แม่น้ำโขงด้วย
 2. ห้ามมิให้ไทยมีเรือรบไว้ในทะเลสาบ หรือในแม่น้ำโขง ตลอดจนสาขาของแม่น้ำ
โขง ก็มีให้มิเรือรบอีกด้วย
 3. ห้ามมิให้ไทยสร้างป้อมค่าย หรือที่ตั้งกองทหารในเมืองพระตะบอง เมืองเสียม
ราฐในระยะ 25 กิโลเมตร บนฝั่งขวาแม่น้ำโขง
 4. ในเขตดังกล่าวในข้อ 3 นั้น ไทยจะมีได้แก่กำลังตำรวจเพียงเท่าที่จำเป็นเท่านั้น
 5. ในเขตดังกล่าวในข้อ 3 นั้น ไทยจะเก็บภาษีสินค้าเข้าออกโดยฝรั่งเศสไม่ยินยอม
ไม่ได้
 6. เพื่ออุกหนุนช่วยเหลือ การเดินเรือของฝรั่งเศสในลำน้ำโขง อาจมีความจำเป็น
ที่ก่อสร้างท่าเรือสร้างทั้งท่าเรือ ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ถ้าฝรั่งเศสขอร้องไทยจะก่อสร้างให้ฝรั่งเศส
ได้รับความสะดวกทุกอย่าง
 7. ให้มีการไปมาค้าขายกันโดยสะดวก
 8. ฝรั่งเศสจะตั้งกงสุลในที่ใดๆก็ตั้งได้
 9. ถ้าเกิดปัญหาเรื่องความหมายในหนังสือสัญญาให้ถือภาษาฝรั่งเศสเป็นหลัก
 10. สัญญามันนี้จะต้องได้รับสัตยาบันภายในเวลา 4 เดือน นับตั้งแต่วันที่ได้ลงนาม¹
ร่างอนุสัญญา 6 ข้อ มีใจความดังนี้
1. การถอนทหารไทยจากเขตปลอดทหารนั้นจะต้องทำให้เสร็จสิ้นภายใน 1 เดือน
 2. ฝ่ายไทยต้องรื้อถอนป้อมค่ายทั้งหมด

¹ สมพงษ์ เกียรียงไกรเพชร , ล.ก หน้า 118-119

3. จะต้องตั้งศาลชำระผู้ที่ต่อสู้ฝรั่งเศส ซึ่งฝ่ายฝรั่งเศสจะส่งผู้แทนมากำการพิจารณาพิพากษาถ้ายังเห็นว่าลงโทษน้อยไป ฝรั่งเศสมีอำนาจจะให้ตัดสินใหม่

4. คนฝรั่งเศส หรือ คนในบังคับของฝรั่งเศสที่ไทยรับและกักขังไว้ จะต้องส่งคืนให้ฝรั่งเศส

5. ไทยจะต้องปล่อยตัว บางเบียง และธง เครื่องอาวุธของฝรั่งเศสที่ไทยยึดไว้นั้นให้ฝรั่งเศสทั้งหมด

6. ฝรั่งเศสจะยึดเมืองจันทบุรีไว้จนกว่าไทยจะปฏิบัติครบถ้วนตามสัญญา²

* เมื่อนายวิแตร เสนอร่างสัญญา พร้อมกับทูตซึ่งแจ้งว่าสัญญาฉบับนี้ร่างมาจากอารีสจะทำการแก้ไขไม่ได้และกำหนดให้ฝ่ายไทยลงนามและสัตยาบันฉบับนี้ในวันที่ 1 ตุลาคม แต่ฝ่ายไทยไม่เห็นด้วยกับร่างสัญญาฉบับนี้ เนื่องจากใจความส่วนใหญ่เหมือนกับสัญญาฉบับที่ 2 ไทยพยายามจะขอแก้ไขสัญญาฉบับนี้ แต่ทางฝรั่งเศสไม่ยอม ในที่สุดกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ทรงเห็นว่าถ้าไม่ยอมรับข้อเสนอของฝรั่งเศส นายวิแตรจะเดินทางกลับออกไปจากรุงเทพฯ ทำให้การทำสัญญาคั่งค้างอยู่อีก อันอาจจะทำให้เหตุการณ์ยุ่งยากขึ้น จึงยินยอมลงนามในร่างสัญญาวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ส่วนการลงนามอย่างเป็นทางการนั้นกระทำในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

กล่าวโดยสรุปวิกฤตการณ์ พ.ศ. 112 ทำให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนครั้งที่สำคัญที่สุด กล่าวคือ ท้องเสียพระราชอาณาจักรลาวทั้งหมดทั้งประเทศ รวมทั้งสิบสองจุไทย ซึ่งตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสอยู่แล้วรวมทั้งพื้นที่ของเสียให้ฝรั่งเศสครั้งนี้ประมาณ 143,800 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นพลเมืองประมาณ 6 แสนคน อย่างไรก็ตามการทำสัญญาและอนุสัญญาครั้งนี้ เป็นเพียงการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า มิใช่จะเป็นการยุติความยุ่งยากทั้งหลายให้หมดสิ้นไป

1.3 ปัญหาเมืองจันทบุรี

1.3.1 ความสำคัญของเมืองจันทบุรี

การที่ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรี ตามอนุสัญญาข้อที่ 6 น่าจะมีสาเหตุอื่นที่ลึกซึ้งกว่าการที่ฝรั่งเศสต้องการยึดจันทบุรีตามอนุสัญญาเท่านั้น จากพิจารณาภูมิศาสตร์และทำเล

² หลวงวิจิตรวาทการ , ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 5 หน้า 542

สภาพของเมืองจันทบุรีในสมัยนั้นจะเห็นว่า จันทบุรีตั้งอยู่บนชัยภูมิที่เหมาะสม และสำคัญต่อประเทศไทยอย่างมาก กล่าวคือ เมืองจันทบุรีมีท่าเรือที่ปากน้ำจันทบุรี ท่าเรือนี้มีภูเขายื่นออกมาทางทะเลโค้งเป็นวงแขน ประกอบกับเมืองจันทบุรีมีโค้งอ้อมทะเล แต่อยู่ลึกเข้ามาจากทะเลประมาณ 10 ไมล์ จึงเหมาะเป็นท่าเรือมากที่สุด¹ นอกจากนี้ยังมีคู่อ้อมเรือของหลวงนาย สิทธิบุตรเจ้าพระยาพระคลัง สามารถต่อเรือได้ เช่น เรืออาเรียล นับว่าเช่นเรือลำแรกของไทย ซึ่งทำได้ดีเท่ากับเรือของฝรั่ง คู่อ้อมเรือนี้สามารถต่อเรืออื่นๆเป็นจำนวนมากโดยมีระวางชั้นน้ำ ตั้งแต่ 300-400 ตัน² การที่ฝรั่งเศษยึดจันทบุรีจึงเท่ากับยึดท่าเรือคู่อ้อมเรือ ซึ่งเป็นการตัดกำลังของไทยทางอ้อมอีกด้วย นอกจากนั้นยังเป็นการควบคุมอ่าวไทย ที่ติดต่อกับแหลมมลายูของอังกฤษ และจันทบุรียังเป็นทางผ่านไปสู่อสามจังหวัดภาคตะวันออกของไทยซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น บ่อพลอยไพไลนอหนึ่งในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 รัฐบาลไทยจัดการป้องกันเมืองจันทบุรีไว้เข้มแข็งกว่าตำบลอื่นๆ และเตรียมการสกัดกั้นป้อมปราการปากน้ำจันทบุรี พร้อมกับจัดให้นายทหารฝรั่งเศษมาประจำอยู่ด้วย จึงแสดงว่าเมื่อจันทบุรีเป็นเมืองสำคัญทางยุทธศาสตร์ อาจจะเรียกได้ว่า "ยิบรอลต้าแห่งสยาม"³

1.3.2 เหตุที่ฝรั่งเศษยึดเมืองจันทบุรี

การที่ฝรั่งเศษยึดเมืองจันทบุรีนั้นเป็นการปฏิบัติคามอนุสัญญาข้อที่ 6 ซึ่งก่อทำยหนังสือสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศษเมื่อ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ระบุว่า "คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศษจะได้ตั้งอยู่ที่เมืองจันทบุรี จนกว่ารัฐบาลไทยจะกระทำการสำเร็จตามข้อความในหนังสือสัญญานี้แลเป็นอันไปว่าจนถึงเวลาที่เลิกถอนออกจากที่เสร็จ และเป็นการสงบเรียบร้อยทั้งฝ่ายชายปากตะวันออกและฝั่งขวาปากตะวันตกเพียงจังหวัดที่กล่าวไว้ในหนังสือสัญญานี้ฉบับใหม่"¹

สรุปแล้วการยึดจันทบุรีก็เพื่อเป็นหลักประกันให้ไทยปฏิบัติคามหลักสำคัญ 2 ประการ คือ การสละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และปลดคาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำโขงด้วย ประการสุดท้าย

¹ กรมศิลปากร , ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 18 หน้า 53-54

² ก. หน้า 46-48

³ พลเรือตรี แชน บัจจุสานนท์ และนาวาเอก สวัสดิ์ จันทน์ , ล.ก. หน้า 215

⁴ สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร , ล.ก. หน้า 120

รัฐบาลไทยจะต้องไม่สร้างค่าน้ำในเมืองระตะบอง เสียมารู และในเขต 25 กิโลเมตรบนฝั่งขวาแม่น้ำโขง

1.3.3 การดำเนินการเข้ายึดครองเมืองจันทบุรี

ก่อนที่กองเรือฝรั่งเศสจะเข้ามาที่ปากน้ำเมืองจันทบุรีนั้น ย่อมสับสนความโกลาหลขึ้นทันทีกับชาวจันทบุรีอยู่บ้าง ทั้งนี้เพราะทางจันทบุรีทราบว่าไทยกับฝรั่งเศสมีเหตุการณ์พิพาทกันจนกระทั่งมีการต่อสู้กันบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา ฉะนั้นทางเมืองจันทบุรีมีหนึ่งอันใจมีการระดมกำลังประชาชนและกำลังทหารเท่าที่มีอยู่ในขณะนั้น ประจำการที่ป้อมที่ปากน้ำแหลมสิงห์ นอกจากนั้นยังมีการจมเรือขนาดใหญ่ ไว้ที่ร่องน้ำที่ปากน้ำแหลมสิงห์หลายลำ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการชักขวางมิให้ฝรั่งเศสนำเรือรบเข้ามาถึงเมืองจันทบุรีได้สะดวกภายหลังทางเมืองจันทบุรีทราบเรื่องจากคำสั่งของกระทรวงการต่างประเทศว่า รัฐบาลไทยยินยอมให้ฝรั่งเศสเข้ามาอยู่ในเมืองจันทบุรีได้¹ ดังนั้นทางฝ่ายเมืองจันทบุรีจึงให้ฝรั่งเศสนำทหารเข้ามาจันทบุรีโดยมิได้รับการชักขวางแต่ประการใด

เมื่อทางการไทยตกลงให้ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรีแล้ว ฝ่ายทหารไทยที่ประจำการอยู่ที่ค่ายทหารเรือเมืองจันทบุรี และปากน้ำแหลมสิงห์ได้รับคำสั่งให้รับทำการขนย้ายบรรดาสรรพาวุธ และสัมภาระเครื่องใช้ต่างๆออกจากค่ายทั้งสองแห่งโดยย้ายไปอยู่ที่อำเภอขลุงแทน สำหรับทหารฝรั่งเศสประจำอยู่เมืองจันทบุรีมีอยู่ทุกเหล่า ไม่ว่า ทหารราบ ทหารช่าง ทหารปืนใหญ่และทหารม้า จำนวนทหารฝรั่งเศสที่มีอยู่ในสมัยนั้นทั้งนายทหารและพลทหารมีประมาณ 60 - 70 นาย นอกนั้นเป็นทหารภูวีนประมาณ 600 คน

การปกครองของไทยในขณะที่ยึดเมืองจันทบุรีก็ยังคงดำเนินต่อไป เฉพาะส่วนนอกเขตที่ยึดครอง มีพระยาวิชายาธิบดี เป็นผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี ฝ่ายฝรั่งเศสและไทยต่างก็ปกครองกันคนละสามส่วน คือ ฝรั่งเศสปกครองในส่วนกองทหารฝรั่งเศสและบุคคลที่อยู่ในความ

¹ หลวงสาครดชเชตต์ , จดหมายเหตุความทรงจำสมัยฝรั่งเศสยึดจันทบุรี ตั้งแต่

คุ้มครองของฝรั่งเศส ไม่ใกล้เคียงกับการปกครองของไทย¹

1.5.4 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในปัญหาเมืองจันทบุรี

ฝรั่งเศสเข้ายึดเมืองจันทบุรีได้ตั้งแต่วันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2436 แต่ตามหลักฐานของ นายปาวี กล่าวว่า เรือรบ ลูกเตเข้ายึดเมืองจันทบุรี ตั้งแต่วันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. - 2436² และฝรั่งเศสยึดจันทบุรีอยู่ต่อมาถึง 10 ปี แม้ว่ารัฐบาลไทยจะปฏิบัติตามสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 จนครบถ้วนทุกประการก็ตามโดยอ้างว่าไทยปฏิบัติไม่ครบถ้วนตามสัญญา

ฝ่ายไทยและฝรั่งเศสเริ่มมีการเจรจาย่างเป็นทหารในเรื่องเมืองจันทบุรีเป็นครั้งแรกในเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2442 ถึงธันวาคม พ.ศ. 2443 และมีการนำเอาปัญหาคนในบังคับ* และปัญหาเขต 25 กิโลเมตร** และ ปัญหาเมืองหลวงพระบาง จากความพยายามของไทยในการแก้ปัญหาทั้งกล่าวและความต้องการให้ฝรั่งเศสถอนตัวออกจากเมืองจันทบุรี เพราะเมืองจันทบุรี เป็นเมืองที่คุมอ่าวไทยและเกี่ยวกับความปลอดภัยของกรุงเทพฯ อีกด้วย แต่การเจรจาในระยะนั้นอุปสรรคอย่างมาก เนื่องมาจากทั้งสองฝ่ายพยายามจะรักษาสปประโยชน์ของตนไม่มีการลดหย่อนให้กันเลย การเจรจาจึงเนิ่นนานและฝรั่งเศสก็เพิ่มข้อต่อรองมากขึ้น อย่างไรก็ตามในระยะต่อมา

* ปัญหาคนในบังคับ มีสาเหตุมาจากการที่ฝรั่งเศสต้องการให้คนที่มาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ไม่ว่าตั้งแต่เมื่อใดก็ตามและยังคงอยู่ในเมืองไทยมีสิทธิลงทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้ แต่รัฐบาลไทยถือว่ากรณีที่ความสนธิสัญญาฉบับ พ.ศ. 2436 ทานองนี้เป็นกรณีที่ความที่กว้างขวางเกิน และเป็น การจำกัดอำนาจอธิปไตยทางการศาลไทย

** ปัญหา 25 กิโลเมตร ตามสัญญาฉบับ พ.ศ. 2436 กำหนดให้ไทยถอนทหารออกจากเขตดังกล่าวทำให้กลายเป็นเขตปลอดทหารโดยปริยาย แต่รัฐบาลไทยกลับจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบในการรักษาความสงบในบริเวณนี้ และในเขตนี้มีเหตุวุ่นวายประจำ เช่น คนในบังคับฝรั่งเศสทำผิดในเขตดังกล่าว แล้วหลบหนีไป โดยที่รัฐบาลไทยไม่มีสิทธิจะจับกุมหรือลงโทษผู้กระทำผิด หรือไม่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสก็ร้องเรียนว่า เจ้าหน้าที่ไทยกระทำผิดต่างๆ นานาในบริเวณเขต 25 กิโลเมตร เหตุการณ์เหล่านี้สร้างความหนักใจแก่รัฐบาลมาก

¹ สวัสดิ์ สุวรรณโชติ ล.๓. หน้า 53

² กษ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ. 19/4 พจนานุกรมศัพท์ ถึง กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์

และปัญหาเมืองหลวงพระบาง * จากความพยายามของไทยในการแก้ปัญหาดังกล่าวและความต้องการให้ฝรั่งเศสถอนตัวออกจากเมืองจันทบุรี เพราะเมืองจันทบุรีเป็นเมืองที่คุมอ่าวไทยและเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยของกรุงเทพฯอีกด้วยแต่การเจรจาในระยะนั้นอุปสรรคอย่างมากเนื่องมาจากทั้งสองฝ่ายพยายามจะรักษาผลประโยชน์ของตนเองไม่มีการลดหย่อนให้กันเลย การเจรจาจึงเนิ่นนานและฝรั่งเศสก็เพิ่มข้อต่อรองมากขึ้น อย่างไรก็ตามในระยะต่อมาการเจรจาของทั้งสองก็ยุติลงได้โดยการทำสัญญาลงนามวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 ฝ่ายฝรั่งเศสมีนาย เคลดาสเซ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เป็นผู้ลงนามและพระยาสุรียานุวัตร เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสเป็นผู้ลงนามฝ่ายไทย มีใจความดังนี้

1. กำหนดพรมแดนระหว่างไทยกับเขมร และ รวบเอาดินแดนฝั่งขวาหลวงพระบางเป็นของฝรั่งเศส
2. ไทยยกเมืองยโนไพร และ จำปาศักดิ์ให้แก่ฝรั่งเศส ถ้ายกให้แล้วฝรั่งเศสจะไปจากจันทบุรี
3. ว่าด้วยกรยกเลิกสัญญาข้อ 3 และข้อ 4 ในหนังสือสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436
4. การสร้างท่าเรือ คลอง และทางรถไฟในดินแดนไทยภาคอีสานจะทำได้แต่ด้วยทุนของไทยและโดยคนไทย
5. ว่าด้วยคนชนิโคที่ควร จะได้รับการป้องกันของฝรั่งเศส
6. ว่าด้วยเรื่องบัญชีจดทะเบียนและเรื่องเงินที่เป็นคนจีนบังคับกับฝรั่งเศส
7. ว่าด้วยการภายหลังว่าถ้าไทยให้ประโยชน์พิเศษแก่ชาติใดจะต้องให้ชาติอื่นๆ ได้รับผลประโยชน์
8. ว่าด้วยขอมชายของสัญญา
9. ให้ใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นหลักในการตีความ

* ปัญหาเมืองหลวงพระบาง ตามสนธิสัญญาฉบับ พ.ศ. 2436 แล้วฝรั่งเศสจะได้รับเฉพาะเมืองหลวงพระบางส่วนที่อยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเท่านั้น แต่รัฐบาลฝรั่งเศสก็เรียกร้องให้ไทยยกส่วนของหลวงพระบางที่ตั้งอยู่บนฝั่งขวาให้ด้วย โดยอ้างว่าเป็นเมืองเดียวกัน ปัญหานี้นำไปสู่การโต้แย้งอย่างยืดเยื้อระหว่างไทยกับฝรั่งเศส

10. สัญญาฉบับนี้จะต้องมีกาให้สัตยาบันภายใน 4 เดือน¹

แต่ปรากฏว่าในขณะนั้นมีเหตุการณ์หลายอย่างที่ทำให้สัญญา 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 ไม่ได้ถูกนำเสนอรัฐสภา กล่าวคือ พรรคฝ่ายค้านรัฐบาลลงบนหนังสือพิมพ์ ฉบับที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. - 2445 มีใจความว่า หนังสือสัญญาปี พ.ศ. 2436 เป็นสัญญาที่อยู่แล้วเพราะในสัญญานี้ ทำให้ฝรั่งเศสมีรัฐบาลไทยไถ่ถอนมาก มาตราที่ใช้บังคับเป็นอย่งใด คือ การยึดจับทพรีประกอบเวลานั้น หนังสือพิมพ์ในกรุงปารีสก็โจมตีหนังสือสัญญานี้ไม่เว้นแต่ละวัน ทำให้ท่าทีของรัฐบาลฝรั่งเศสเปลี่ยนไป นายเคลาดาสเซ ทักสินใจไม่นำสัญญาฉบับวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 เข้าสู่รัฐสภาเพื่อให้สัตยาบัน สัญญาดังกล่าวจึงหมดสภาพไปโดยปริยาย

ในวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2446 ไทยนำเอาปัญหาเมืองจันทบุรีขึ้นมาเจรจากับฝรั่งเศสอีกครั้ง และเป็นผลสำเร็จอย่างรวดเร็วโดยมีการลงนามในสัญญาวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 การที่การเจรจาสงบผลสำเร็จอย่างรวดเร็ว ก็เนื่องมาจากเป็นการเจรจาสืบต่อมาจากสัญญาฉบับที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 และรัฐบาลไทยมีที่ปรึกษาชาวสหรัฐอเมริกา นายเอ็ดเวิร์ด เฮนรี สโตรเบล ซึ่งมาแทนนายโรลิ่ง ยัคมิสส์ ที่ปรึกษาราชการทั่วไปชาวเบลเยียมซึ่งลาออกไปมาช่วยทางค่านกฎหมายต่างประเทศ ประกอบกับในขณะนั้นมีเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้นในตะวันออกไกล คือสงครามระหว่างรัสเซีย กับญี่ปุ่น ซึ่งฝรั่งเศสนั้นเป็นพันธมิตรกับรัสเซีย ส่วนญี่ปุ่นก็เป็นพันธมิตรของอังกฤษ ฝรั่งเศสจึงตกลงอย่างรวดเร็วในการเจรจาสืบต่อกับไทย สัญญาฉบับที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

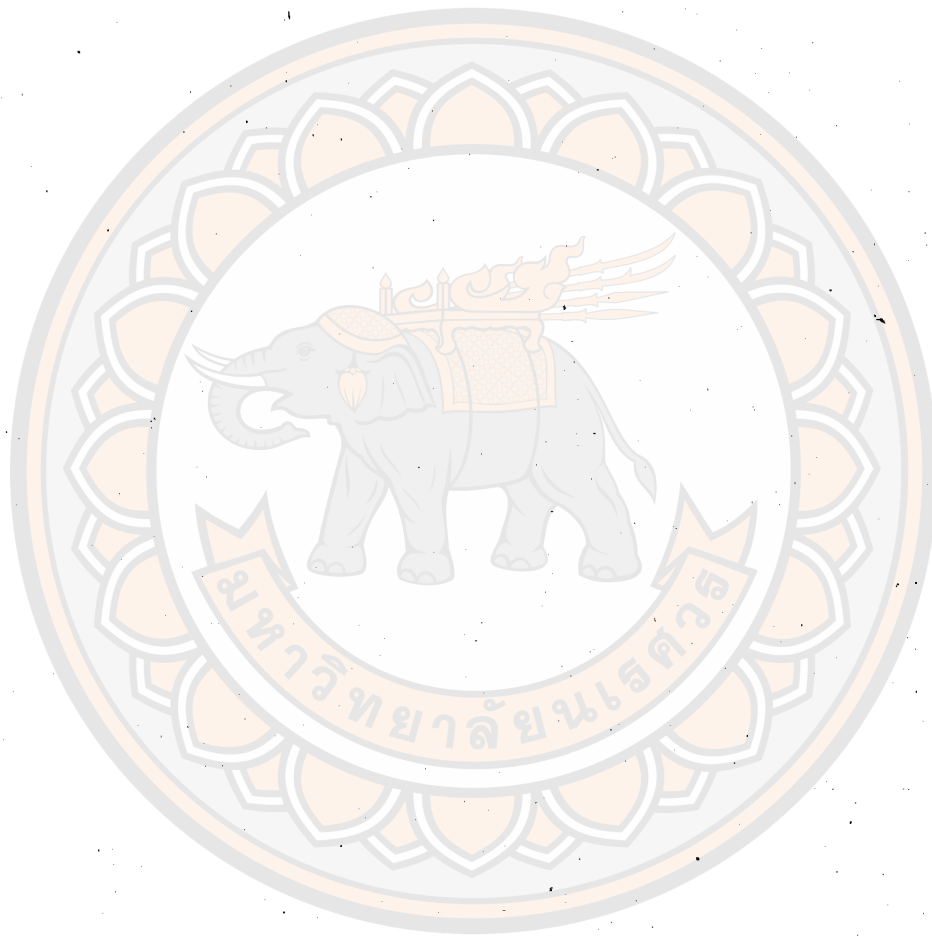
1. กำหนดเขตแดนไทยกับเขมร โดยถือภูเขาบันทึคเป็นหลัก และวกกินดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงปากเซ
2. กำหนดเขตแดนทางหลวงพระบางโดยไทยต้องยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตรงหน้าหลวงพระบางให้แก่ฝรั่งเศส
3. บัญญัติให้ตั้งข้าหลวงผสม ทำการปักปันเขตแดนตามข้อความในข้อ 1-2 นั้นให้เสร็จใน 4 เดือน

¹ หลวงจิจิกรวาทการ , ล.ก. หน้า 545-544

4. ให้รัฐบาลไทยยอมสละอำนาจอที่จะเป็น เจ้าของแผ่นดินแม่หลวงพระบางทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง แก่อนุชาติให้คนไทยขึ้นครองในแม่น้ำโขง ตอนที่ตกเป็นของฝรั่งเศสตอนนั้นได้สะดวก
 5. เมื่อได้ทำการปักปัน และตกลงกันความข้างกัน นั้น โดยเสร็จสิ้นแล้ว ฝรั่งเศสรับว่าจะออกจากฉันทวีร์ทันที
 6. ทหารไทยที่จะต้องประจำกินแดนภาคอีสาน ต้องเป็นชาติไทยทั้งหมด ส่วนตำรวจนั้นยอมให้มีนายตำรวจชาติเกนมาร์ก แต่ถ้าจะเปลี่ยนเป็นชาติอื่นต้อง ให้ฝรั่งเศสตกลงก่อน ส่วนตำรวจเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ นั้นต้องเป็นคนพื้นเมืองเท่านั้น
 7. การที่ทำท่าเรือ คลอง ทางรถไฟในกินแดนภาคอีสาน ต้องทำด้วยทุนและแรงงานของไทย
 8. ไทยจะต้องให้ฝรั่งเศสเช่าที่ ทำท่าเรือที่เชียงคาน หนองคาย ไชยบุรี เขมราฐ และปากน้ำมูล
 9. ไทยกับฝรั่งเศส จะร่วมมือกันสร้างทางรถไฟ จากพนมเปญ ถึงพระตะบอง
 - 10.-11. บัญญัติวิธีการจดทะเบียนคนในบังคับหรืออารักขาฝรั่งเศส
 - 12-13. ว่าด้วยอำนาจศาล
 - 14-15-16. เป็นเรื่องพิธีการเกี่ยวกับสัญญา ¹
- ผลของสัญญานับนี้ทำให้ไทยต้องยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส เช่น หลวงพระบาง มโนไพร และจำปาศักดิ์ รวมพื้นที่ประมาณ 65,200 ตารางกิโลเมตร เพื่อแลกกับอธิปไตยของเมืองฉันทวีร์ สัญญานับนี้มี ช่วยถกปัญหาความยุ่งยากระหว่างไทยกับฝรั่งเศสให้หมดสิ้นไป เช่น ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส ท่อออกจนการปักปันเขตแดนที่ยังคงค้างอยู่ และการยึดเมืองตราดสำหรับปัญหาเมืองตราดในเวลาต่อมาสามารถยุติลง ด้วยการทำสัญญาในวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. -2449 ระบุให้ยกเมือง พระตะบอง เสียมราฐและศรีโสภณ ให้ฝรั่งเศส เพื่อแลกกับเมืองตราดและค่าชดเชย ฝรั่งเศสมอบคืนเมืองตราดให้แก่ไทยเมื่อ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 รวมเวลาที่ฝรั่งเศสปกครอง 2 ปี 5 เดือน 25 วัน ซึ่งนับว่าเป็นการยุติความยุ่งยากกับฝรั่งเศสที่มีมาเกือบตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

¹ สรรค์ สุวรรณโชติ , ลวก. หน้า 138-139

ภายหลังจากพิชิตเมืองจันทบุรี และเมืองทวายแล้ว ประเทศไทยกับฝรั่งเศสก็ยังคงมีความสัมพันธ์ตลอดมา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไทยกับฝรั่งเศสได้มีการลงนามในหนังสือสัญญาระหว่างประเทศ ฉบับลงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2468 เป็นหนังสือทางพระราชไมตรีและการค้าขายตลอดจนการเดินเรือเป็นการเพิ่มพูนความสัมพันธ์ให้เหมือนกับที่เคยมีมาในกาลก่อน .

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ต่อ)

1. ความสัมพันธ์ทางด้านการเศรษฐกิจ

1.1 ปัญหาการเก็บภาษีสุราและภาษีฝิ่น

สุราและฝิ่นนั้นถือว่าเป็นสิ่งมอมเมา และเป็นพิษต่อผู้เสพ เพราะฉะนั้นรัฐบาลไทยจึงควบคุมการจำหน่ายโดยการเปิดให้มีผู้ผูกขาดการจำหน่ายสินค้าทั้งสองชนิด ซึ่งผู้ผูกขาดในการจำหน่ายจะต้องเสียภาษีให้แก่รัฐเป็นปีโดยการประมูลเรียกภาษีชนิดนี้ว่า ภาษีผูกขาด¹ (ภายหลังจากรัฐบาลไทยลงนามในสนธิสัญญา วันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ก็เกิดปัญหาหนึ่งในหลายปัญหาที่รัฐบาลไทยต้องประสบชีวิตซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งกับฝรั่งเศส นั่นก็คือ ปัญหาการเก็บภาษีสุราและฝิ่นในเขต 25 กิโลเมตร ผังขวาแม่น้ำโขง) ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาที่เกิดการตีความในสนธิสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ในข้อที่ 5 มีใจความว่า

" คอเวอนแมนต์สยามจะริบปรึภษากับคอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสภายในกำหนด 6 เดือน แต่ปีนี้ไม่ในการที่จะจัดการเป็นวิธีการค้าขายและวิธีตั้งค่านโรงภาษีในที่ตำบลหนึ่งซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น และในการที่จะแก้ไขข้อความสัญญาปี มะโรงอัฐศก จุลศักราช 1218 คฤชศกราช - 1856 นั้นด้วย คอเวอนแมนต์สยามจะไม่เก็บภาษีสินค้าขาเข้า ขาออกในจังหวัดที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3 แล้วนั้น จนกว่าจะได้ตกลงกันในสิ่งของที่เกิดจากจังหวัดที่กล่าวนี้สืบต่อไป " 2

จากข้อความในสนธิสัญญา ข้อ 5 นั้นระบุว่ารัฐบาลไทยจะต้องถอนทหารด่านและเลิกเก็บภาษีขาเข้าขาออกภายในเขต 25 กิโลเมตร จากผังขวาแม่น้ำโขง สัญญาฉบับนี้ ไทยตีความภาษีขาเข้าขาออกว่า จะต้องเป็นภาษีผ่านด่านซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับภาษีสุรา ฝิ่นซึ่งถือว่าเป็นภาษีผูกขาด สัญญาข้อนี้เองฝรั่งเศสใช้เป็นข้ออ้างในการห้ามไม่ให้ไทยมีภาษีสุรา ฝิ่นในเขต 25 กิโลเมตร

¹ หม่อมหลวง มานิจ ชุมสาย , เอกสารประวัติศาสตร์ ร.ศ 112 หน้า 210

² กจช. เอกสาร รัชกาลที่ 5 ผ. 18.2/5 สำเนาหนังสือสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ลงวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112

ปัญหาเรื่องภาษีสุรา ดินนี้ทางรัฐบาลไทยตีความตามสัญญาข้อที่ 5 ว่า ภาษีที่จะต้องเลิกในเขต 25 กิโลเมตร นั้นจะเป็นภาษีขาเข้าขาออกเท่านั้น แต่ภาษีสุราและดิน เป็นภาษีผูกขาดจึงอยู่นอกกฎข้อบังคับ เพราะฉะนั้นทางรัฐบาลไทยจึงมีสิทธิจัดเก็บภาษีทั้ง 2 ชนิด นายโรลิ่ง ยัค-มินส์ที่ปรึกษาทางกฎหมายไทยก็ยอมรับว่าภาษีสุรา และดินในเขต 25 กิโลเมตร นั้นไม่เกี่ยวข้องกับภาษีขาเข้าขาออก รัฐบาลไทยไม่มีความเข้าใจที่จะยกเลิกภาษีสุรา ดิน ตามสัญญา เพราะฉะนั้นถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนำสุรามาจำหน่ายในฝั่งขวาแม่น้ำโขง ข้างหลวงฝ่ายไทยมีสิทธิที่จะจับกุมได้ ในเวลาต่อมารัฐบาลไทยจึงนำสิทธิข้อนี้ เข้าจับกุมคนในบังคับฝรั่งเศสซึ่งนำสุราดิน เข้ามาจำหน่ายในฝั่งขวาแม่น้ำโขง

ผลของการจับกุมคนในบังคับฝรั่งเศสครั้งนี้ ฝรั่งเศสมีหนังสือประท้วงการจับกุมมายังกระทรวงต่างประเทศว่ากรกระทำของข้าหลวงไทยเป็นการกระทำผิดสัญญา แต่กระทรวงต่างประเทศโต้แย้งว่าการกระทำของข้าหลวงไทยไม่ถือผิดสัญญาแก่ประการใด และรัฐบาลไทยก็ไม่ได้ละเมิดสัญญาดังกล่าวทบทมข้อกล่าวหาของฝรั่งเศส ภาษีสุราและดินก็เป็นภาษีผูกขาดก่อนที่ไทยจะทำสนธิสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 กับฝรั่งเศสอีกด้วย เพราะฉะนั้นฝรั่งเศสจะต้องรับรู้เรื่องนี้ก็จะตีความภาษีผูกขาดเป็นภาษีชนิดเดียวกับภาษีขาออกไม่ได้¹ แต่ทางฝรั่งเศสก็ไม่ยอมรับว่าสุราและดินเป็นสินค้าผูกขาด ดังจะเห็น จาก พอเจ้าหน้าที่ไทยเข้าไปจับกุมคนในบังคับฝรั่งเศสที่นำสุราและดินมาจำหน่ายในฝั่งขวาแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสก็ทำการชักขวางไม่ให้เจ้าหน้าที่ไทยเข้าไปยุ่งเกี่ยวและปัญหานี้ก็ดำเนินต่อมาเรื่อยๆ ทั้งนี้ เพราะว่ามีปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในขณะนั้นมีหลายปัญหา ซึ่งรัฐบาลจำเป็นต้องเจรจาตกลงในปัญหาที่เห็นว่าสำคัญกว่า เพื่อรักษานโยบายความอยู่รอดของประเทศเอาไว้.

1.2 ปัญหาชาวจีนในบังคับฝรั่งเศส

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ประเทศไทยทำสัญญาทางการค้าและพระราชไมตรีกับประเทศตะวันตก สัญญาดังกล่าวให้สิทธิพิเศษ (Extraterritorial Privilege)

¹ อรวณ นพการณ, การปรับปรุงการปกครองลดความขัดแย้งกับฝรั่งเศสใน
มณฑลอุดร ระหว่าง พ.ศ. 2436-2453 หน้า 325

แก่ชาวต่างประเทศหลายประการ เช่น สิทธิสภาพนอกอาณาเขต คือ อภิสิทธิ์ทางการศาลของชาวต่างประเทศในประเทศ ประเทศตะวันตกเหล่านั้นที่ความในสัญญาเกี่ยวกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต รวมไปถึงคนในบังคับของตนด้วย¹

ในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 มีข้อสันนิษฐานว่ามีชาวจีนในไทยพากันไปสมัครเป็นคนในบังคับกงสุลเป็นจำนวนมาก ปัญหานี้เป็นที่วิตกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวอย่างมาก เพราะการปกครองชาวจีนในประเทศจะเกิดความยุ่งยากมากขึ้น² มูลเหตุของการที่ชาวจีนยอมเข้าไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนั้นก็เพราะต้องการที่จะได้รับความคุ้มครองจากสถานกงสุลฝรั่งเศสเพื่อการมีอภิสิทธิ์เหนือกฎหมายไทย นอกจากนั้นยังมีอภิสิทธิ์ทางด้านผลประโยชน์การค้าอีกด้วย เช่น ประกอบกิจการบางอย่างโดยมิต้องเสียภาษีให้แก่รัฐบาลไทย และประกอบกิจการที่ไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลไทย ซึ่งมีการตั้งโรงบ่อนเดือน ชายของเดือน ทั้งโรงรับจำนำ

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าชาวจีนยอมเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส นั้นเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ คือ มีโอกาสเป็นผู้ขายสุรา โดยไม่ต้องเสียเงินประมูลให้แก่รัฐบาล"...รัฐบาลไทยมีโรงต้มกลั่นสุราและขายสุราค้าย รัฐบาลผูกขาดแก่เพียงผู้เดียว แต่บรรดาผู้แทนของประเทศต่างๆในยุโรปที่ประจำอยู่ในกรุงเทพฯ นั้นมีสิทธิที่จะออกใบอนุญาตให้คนในบังคับของตน ขายเหล้าให้แก่คนไทยได้ ผลในเรื่องนี้ก็คือบรรดาผู้ที่ได้รับใบอนุญาตจากต่างประเทศเหล่านั้น จึงกลายเป็นพ่อค้าสุราแข่งกับพ่อค้าไทยที่มีใบอนุญาตจากประเทศไทย..."³

นอกจากการได้รับผลประโยชน์ทางการค้าขายคอบแทนแล้วก็ยังเป็นการหลีกเลี่ยงการเสียเงินค่าแรงช่วยราชการ ที่เรียกว่า เงินผู้กู้เงิน ก็นับว่าเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ชักจูงชาวจีนเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

¹ กาญจนา โล่ห์วัชรสันติ, ชาวจีนกับเศรษฐกิจไทยในรัชสมัยพระปิยะมหาราช

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5.

³ คาร์ล บ็อก, สมัยพระปิยะมหาราช แปลโดย เสรีบุร พันธ์รังษี, อัมพร จุลานนท์

ผลสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจจากการที่ ชาวจีนเข้าไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส มีดังนี้

1. รัฐบาลสูญเสียรายได้จากการเก็บภาษีอากร ชาวจีนในบังคับฝรั่งเศสนั้น นอกจากจะกระทำการค้ากับต่างประเทศโดยเสียภาษีเพียงร้อยละสาม หรือ แป๊ะลันซา ซึ่งเป็นอภิสัตว์ที่จำกัดขอบเขตรายได้ภาษีของรัฐบาลนอกจากนั้นสินค้าบางอย่างซึ่งเป็นที่นิยมในหมู่คนจีน คือขนมจีนอ๊ပ် ชาวจีนในบังคับไม่ยอมเสียภาษีการค้าให้แก่รัฐบาลทำให้รัฐบาลทำให้รัฐบาลต้องยกเลิกภาษีนั้น

2. อภิสัตว์ของคนในบังคับทำให้รัฐบาลต้องขายรายได้จากการประมุลกล่าวคือ กงสุลสามารถออกใบอนุญาตให้ทำการจำหน่ายสุราที่ดัดแปลงแตกต่างไปจากสุราซึ่งรัฐบาลผูกขาดการผลิตและจำหน่าย คือชาวจีนในบังคับได้ผลิตผลและจำหน่ายสุราเชิงซุนเป็นผลให้รัฐขาดรายได้จากการประมุลเป็นนายอากรสุรา และชาวจีนเหล่านี้ก็กลายเป็นคู่แข่งในการจำหน่ายสุรากับนายอากรสุราของรัฐบาลอีกด้วย ทำให้นายอากรสุราที่มีความจำเป็นคงคลังเงินประมุลของแต่ละปีลงอีกด้วย ¹

จากสภาพการเสียเปรียบต่างๆของรัฐบาลไทยต่อชาวจีนในบังคับฝรั่งเศส ดังกล่าวนี้ รัฐบาลออกพระราชบัญญัติควบคุมอภิสัตว์ต่างๆที่ชาวจีนในบังคับฝรั่งเศสที่เคยได้รับอยู่ เช่นออกพระราชบัญญัติโรง รับประทานพระราชบัญญัติรดลาก ในปีพ.ศ. 2443 ออกพระราชบัญญัติเงิน อันเท่ากับเป็นการยกเลิกอภิสัตว์ของชาวจีนในบังคับ ซึ่ง ไม่ยอมเสียเงินผูกปีจีน เช่นคนจีนอื่นๆ การออกพระราชบัญญัติที่มีระเบียบกฎเกณฑ์อย่างแจ่มชัด รอบคอบและรัดกุมทำให้รัฐบาลสามารถควบคุมสถานการณ์ให้ตกเป็น อย่างมีระเบียบ ขณะเดียวกันก็ตัดสิทธิ์ต่างๆที่มุ่งใจให้ชาวจีนสมัคร เข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสอีกด้วย ² แม้ว่าชาวจีนในบังคับฝรั่งเศสจะเป็นปัญหาเรื้อรังในรัชสมัยของพระองค์ แต่ในที่สุดด้วยพระบรมราโชบายอันสุขุมรอบคอบ ก็ทรงสามารถแก้ไขปัญหานี้ได้ในปลายรัชสมัย

นอกเหนือจากเรื่องปัญหาการเก็บภาษีสุราและดิน ตลอดจนปัญหาชาวจีนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งมีผลกระทบต่อกองเศรษฐกิจไทยแล้ว ฝรั่งเศสยังเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลในการเดินเรือพาณิชย์ในไทยอีกด้วย * โดยเป็นผู้ผูกขาดผูกเดี่ยวในเส้นทางเดินเรือระหว่างกรุงเทพฯ กับไซ่ง่อน ซึ่งเป็นเขตอิทธิพลทางการเมืองและการค้าของฝรั่งเศสในอินโดจีน แต่เนื่องจากการค้าระหว่างกรุงเทพฯกับไซ่ง่อนมีปริมาณเพิ่ม เล็กน้อยจึงเป็นเหตุให้บริษัทเดินเรือ แมคเคลเซอร์ ฟูลเวียล

* ชาตินแรกที่เข้ามามีผลประโยชน์ในการเดินเรือพาณิชย์ในไทยก่อนชาติอื่น คือ อังกฤษ

¹ กาญจนา โล่ห์วัชรสันติ , ล.ค. หน้า 126

² ก.

(Messageries Fluviales) ของฝรั่งเศสที่มีความสำคัญน้อยลงในด้านการเดินเรือส่งสินค้าของไทย คงมีแต่การรับส่งผู้โดยสารบ้างและการขนส่งไปรษณีย์ภัณฑ์เท่านั้น³

ต่อมาเมื่อบริษัท นอร์ค เยอร์มันลอยด์ ของเยอรมันเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลในการเดินเรือพาณิชย์ในเส้นทางระหว่างกรุงเทพฯกับสิงคโปร์ และค่อนข้างอย่างเด่นชัดมากขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 20 นั้นฝรั่งเศสเกรงว่าเยอรมันจะเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลทางการเมืองในเวลาต่อมาได้ง่ายขึ้น จึงทำให้ฝรั่งเศสพยายามหาทางลดอิทธิพลทางเยอรมันด้วยการเข้ามาเดินเรือในเส้นทางกรุงเทพฯกับสิงคโปร์ เป็นการแข่งขันกันบ้างโดยฝรั่งเศสขอจกทั้งบริษัทเดินเรือที่กรุงเทพฯ ความเป็นกิจการ เช่นเดียวกับบริษัท นอร์ค เยอร์มันลอยด์ ด้วยเหตุผลที่ว่าเพื่อมิให้มีการเดินเรือพาณิชย์เส้นทางระหว่างกรุงเทพฯกับสิงคโปร์ตกอยู่ในมือของบริษัทเดินเรือเยอรมันแต่เพียงผู้เดียว ฝรั่งเศสจึงเสนอตัวเข้ามาเป็นคู่แข่งชั้น โดยขอเงินอุดหนุน (Subsidy) จากรัฐบาลไทยละ 10,000 ปอนด์ ให้แก่บริษัทของฝรั่งเศส และบริษัทจะยอมให้มีคนไทยไปฝึกหัดในเรือลำละ 6 คน แบ่งออกเป็น การเดินเรือ 3 คน เรียนเครื่องจักรอีก 3 คน¹ แต่ความพยายามของฝรั่งเศสไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะรัฐบาลไทยไม่เห็นด้วยเนื่องจากไม่เชื่อถือในบริษัทเดินเรือพาณิชย์ของฝรั่งเศสว่าจะดำเนินการในทางที่เป็นประโยชน์ต่อการค้าไทยอย่างแท้จริง มากกว่ารักษาผลประโยชน์ของฝรั่งเศสเอง ทั้งเกรงว่าจะไม่สามารถดำเนินงานสู้บริษัทเดินเรือเยอรมันที่มั่นคงในขณะนั้นได้

(ในเรื่องนี้พระยาสุริยานุวัตร กราบบังคมทูลถวายความเห็นแก่รัชกาลที่ 5 ว่าไม่เป็นการสมควรที่จะต้องเอื้อเฟื้อแก่ชาวต่างประเทศถึงเพียงนี้ ถ้ารัฐบาลจะต้องจ่ายเงินอุดหนุนให้แก่บริษัทเดินเรือต่างชาติเป็นเงินจำนวนมาก เช่นนี้แล้วยังว่าไทยควร จะต่อเรือเดินเสียเองจะดีกว่า²)

นอกจากนั้นในตอนนั้นที่ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีนั้น ปรากฏว่ามีพ่อค้าพื้นเมืองหลายคน เป็นผู้ทำการติดต่อกับกองทหารฝรั่งเศสมีการทำมาค้าขายกับกองทหารฝรั่งเศส เช่นข้าวสาร เนื้อ โค สุกร เป็ด ไก่ ผักต่างๆ เป็นต้น พ่อค้าและแม่ค้าเมืองจันทบุรีต่างพากันร่ำรวยไปมากมาย กันโดยมาก เพราะเหตุว่าการติดต่อกับกองทหารฝรั่งเศสยอมได้ประโยชน์และผลกำไรงาม

¹ พจนานุกรม, การเดินเรือพาณิชย์กับเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2398-2463 หน้า 86

² กษ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 12/2 สำเนาที่ 12072 ที่ 118 พระยาประสิทธิศิลปการ

ถึง กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ลงวันที่ 18 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 120

ซึ่งก็คิดว่า จะจำหน่ายให้แก่คนไทยด้วยกันเอง เพราะฉะนั้นจึงเป็นข้อที่ทำให้พวกพ่อค้าและแม่ค้านิยมค้าขายกับฝรั่งเศส ความจริงในระหว่างที่ฝรั่งเศส เข้ามาตั้งกองทหารที่เมืองจันทบุรีในเวลา 11 ปีนั้น เมื่อกำนวณถึงเงินที่ฝรั่งเศสใช้จ่ายสำหรับกองทหาร ฝรั่งเศสแล้วก็คงคิดเป็นเงินหลายล้านบาท นับว่าเป็นเงินมีใช้น้อยทีเดียว และเงินจำนวนนี้เองทำให้ชาวเมืองจันทบุรียุคนั้นพากันร่ำรวยไปตามๆกัน ต่อมาเมื่อกองทหารฝรั่งเศสย้ายออกจากเมืองจันทบุรีไปยังกรากแล้วการค้าขายในเมืองจันทบุรี จะจกกลงโดยขายสินค้าไม่คล่องเหมือนก่อน¹ และข้อนี้จึงเป็นเหตุทำให้พ่อค้าที่เคยทำการค้ากับฝรั่งเศสพากันรู้สึกเสียดายไปตามๆกัน

1.2 ความสัมพันธ์ทางศาสนา

ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สังฆราชโปลเลอกัวส์ถึงแก่กรรมภาพ * การเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกคณะมิสซังสยามของฝรั่งเศสหาได้หยุดชะงักลง ไม่ได้แตกดับกลายเป็นว่างงานเผยแพร่ศาสนาคริสต์เจริญเติบโตมากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะในต่างจังหวัด ทั้งนี้เป็นเพราะชาวยุโรปส่งบาทหลวงมาเพิ่มเติมเป็นจำนวนมากจึงทำให้พวกบาทหลวงสามารถเข้าไปยังชุมชนเก่าของชาวคริสต์ได้ทั่วถึง ประกอบกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้เสรีภาพอย่างมากในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ นอกจากนั้นการดำเนินงานเพื่อการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของบาทหลวงเองก็มีส่วนทำให้ประชาชนสนใจที่จะเข้ารับเป็นจำนวนมากเช่นกัน บาทหลวงเดินทางไปเยี่ยมประชาชนเพื่อสำรวจความเป็นอยู่ตลอดจนการให้การรักษาพยาบาลและแจกจ่ายยารักษาโรคแก่ผู้เจ็บป่วย ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบแก่ประชาชนไทยทั่วไป²

ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก คณะมิสซังสยามของฝรั่งเศสได้มีการขยายการเผยแพร่ศาสนาไปสู่ภาคต่างๆ

¹ หลวงสาครชเชกต์, จดหมายเหตุความทรงจำสมัยฝรั่งเศสยึดจันทบุรีระหว่าง พ.ศ. 2436-2447 หน้าที่ 117

* สังฆราชโปลเลอกัวส์ มรณภาพเมื่อ พ.ศ. 2405 และผู้ที่มาดำรงตำแหน่งสืบต่อต่อมาคือ สังฆราช .เว

² กฤษณา รังสิยพันธ์, การขยายตัวขององค์กรคริสเตียนและผลที่มีต่อประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2371-2500 หน้าที่ 27

โดยเฉพาะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และในช่วงนี้อีกเช่นกันมีเหตุการณ์ที่มีผลกระทบต่อ การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของฝรั่งเศสอย่างมาก กล่าวคือ เกิดมีสมาคมจีนลับขึ้นมาสมาคมหนึ่ง ที่ เรียกว่า " สมาคมอั้งยี่ " ซึ่งรัฐบาลไทยอนุญาตให้ตั้งขึ้น โดยมีเงื่อนไขว่าจะไม่ก่อกบฏ และสร้าง ความเคียดแค้นในราชอาณาจักร สมาคมนี้มีความเกี่ยวข้องกับชาวจีนที่เข้ารีต และพยายามชักชวนไม่ ให้ชาวจีนเข้ารีต ทั้งนี้เพราะพวกอั้งยี่ เห็นว่าชาวจีนที่เข้ารีตจะไม่ยอมเข้าร่วมสมาคม เพราะว่า การกระทำของพวกอั้งยี่เป็นเรื่องนอกกรีต ชาวจีนที่เป็นคริสตังถูกรบกวนจากพวกอั้งยี่มาก เพราะ อธิปไตยของพวกนี้มิใช่จะมีอยู่แต่ภายในหมู่ชาวจีนเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงข้าราชการผู้ใหญ่บางคนของ ไทย ให้การสนับสนุนในปี พ.ศ. 2433 เมื่อทางการไทยควบคุมสมาคมได้อย่างจริงจัง¹

นอกจากปัญหาสมาคมอั้งยี่ก็ยังมีปัญหาด้านการเมืองระหว่างประเทศไทยกับฝรั่งเศส ซึ่งส่วนหนึ่งส่งผลกระทบต่อ การเผยแพร่ศาสนาคริสต์คณะมิสซังสยามของฝรั่งเศส กล่าวคือ ไทยต้อง เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ปัจจุบันคือประเทศลาวทั้งหมดให้แก่ฝรั่งเศสตามสนธิสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 นอกจากนั้นยังยอมให้ฝั่งขวาแม่น้ำโขงระยะ 25 กิโลเมตรเป็นเขตปลอดทหารและ - ปลอดภยันิ ปลอดจนต้องเสียอธิปไตยการปกครองของเมืองจันทบุรี และ ตราด

จากการที่ไทยต้องเสียผลประโยชน์และเสียดินแดนเป็นจำนวนมากให้แก่ฝรั่งเศสส่งผล ให้คนไทยเกิดขุ่นแค้น และกลัวฝรั่งเศส แต่เนื่องจากไทยมีกำลังอ่อนแอกว่าจึงไม่มีภูมิคุ้มกันอย่าง เป็นทางการแต่ประการใด สำหรับผลกระทบต่อ การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของคณะมิสซัง สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า จะพบว่าไม่มีผลกระทบเลย ทั้งนี้เพราะว่า ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกโดยเฉพาะบาทหลวง ฝรั่งเศส แทบจะไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับอำนาจ ทางการเมือง ประกอบกับในเวลานั้นไทยยังมีสัญญาในเสรีภาพการเผยแพร่ศาสนาคริสต์กับฝรั่งเศส อยู่ ถึงกระนั้นก็ยังได้เกิดความเกลียดชังฝรั่งเศสและชาวคริสต์อยู่โดยทั่วไป ดังที่สังฆราชเว กล่าว ว่า " เนื่องจากพระสงฆ์มิชชันนารีส่วนใหญ่เป็นชาวฝรั่งเศส คนต่างศาสนา มักไม่แยกว่า อย่างไหนเป็นฝรั่งเศสอย่างไหนเป็นคริสตัง ดังนั้นพวกคริสตังของเราก็ถูก เขาถือเป็น ศัตรู ได้ ยินเซาร้อง " ฆ่าให้ตาย " ทั่วทุกหนทุกแห่ง และน่ากลัวเปลวไฟเล็กๆจะก่อให้เกิดอัคคีภัยร้ายแรง แต่จะเป็นการผิดต่อหน้าที่ของข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าไม่กล่าวถึงความอารีอารอบของรัฐบาลของพระ

¹ เสรีวงศ์พิศ , คาทอลิกกับสังคมไทยสี่ศตวรรษแห่งคุณค่าและบทเรียน หน้า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่แสดงต่อเรา และพวกคริสตังของเราในเวลาคับขันขณะนั้น าพณา
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ได้ให้คำมั่นแก่ข้าพเจ้า
ตั้งแต่แรกว่า ท่านจะทำทุกอย่างเพื่อชักชวนมิให้พวกคริสตังของเราถูกคนทางศาสนารังแก และ
ท่านก็ถือตามคำพูดของท่าน หนึ่ง คนสมาคมชั้นสูงในกรุงเทพฯก็เข้าใจที่แน่นอนแล้วว่า พระสังฆราช
และ พระสงฆ์ชั้นนารีคาทอลิกไม่เล่นการเมือง... " 1

จากท่าทีของรัฐบาลไทยในขณะนั้นช่วยให้สถานการณ์ของศาสนาคริสต์ดีขึ้น แม้ว่าคนทั่วไป
ไปก็ตี ข้าราชการชั้นผู้น้อยก็ตี โดยเฉพาะทนายเมืองจะมีท่าที่เป็นศัตรู ความเป็นมิตรจากรัฐบาล
ไทยก่อนคณะมิสซังสยามของฝรั่งเศสปรากฏอย่างชัดเจน ในหนังสือของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ถึงบาทหลวงดอมลอมเบต์ ซึ่งเป็นอุปสังฆราชรักษาการณ์แทนสังฆราชเว ผู้ถึงแก่กรรม
ภาพในปี 2452 ความว่า

"...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดจนคณะเสนาบดี ทรงรู้สึกเห็นใจพระทัยใน
ข้าพเจ้าอย่างยิ่ง...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่าไม่มีล้อยคำใดจะแสดงความเสียใจ
สุดซึ่งขอเราให้สมกับการสูญเสียครั้งนี้ พระองค์ทรงปรารถนาให้คุณพ่อ และคณะมิสซังคาทอลิกทั้ง
หลาย ทราบว่า เมื่อเห็นอุปนิสัยจิตใจสูง กับ งานอันยิ่งใหญ่และน่าสรรเสริญของ ท่านในประเทศ
นี้ อันเป็นงานที่อยู่ในรัชสมัยของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และรัฐบาลของพระองค์
ไม่เคยถือพระสังฆราชเวผู้วายชนม์เป็นคนต่างก้าว ปล่อยให้ประเทศไทยสมควร จะได้รับการแสดงความ
เศร้าสลดใจในการมรณภาพนี้ เช่นเดียวกับประเทศฝรั่งเศส และมิสซังคาทอลิก ข้าพเจ้าหวังว่า
คุณพ่อจะแจ้งความรู้สึกภายในนี้ให้คณะมิสซังคาทอลิกทราบโดยทั่วกัน..." 2

ชาวคริสตังนิกายคาทอลิกภายใต้การปกครองของสังฆราชเวในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น
มีจำนวนทั้งหมดประมาณ 20,000 คน การเคียบโตของมิสซังสยามในรัชกาลที่ 5 นั้นเป็นผลมาจาก
สถานการณ์ทางการเมืองที่เอื้ออำนวย ฝ่ายปกครองให้เสรีภาพในการเผยแพร่ ตลอดจนมีการฟื้นฟู
ฐานของศาสนาคริสต์มาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 จึงส่งผลให้การเผยแพร่ศาสนาของคณะมิสซังสยามฝรั่งเศส
ดำเนินไปด้วยดี และเป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือ การผูกเบิกไม่ว่าจะเป็นทางตะวันออก ตะ

1 สำนักงานสารสาสน์, ประวัติพระศาสนาจักรสากลและพระศาสนาจักรในประเทศไทย
หน้า 484

2 สำนักงานสารสาสน์, ล.ก. หน้า 486

ตะวันตก หรือ ตะวันออกเฉียงเหนือล้วนเป็นผู้ที่มีความอดทนและเสียสละอย่างสูง นอกจากนั้นประสบการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาคริสต์กับสังคมไทย ตั้งแต่สมัยพระนารายณ์จนกระทั่งรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นบทเรียนหลายอย่าง ทำให้สามารถหลีกเลี่ยงและป้องกันความขัดแย้งที่ยังผลิให้งานของศาสนาเสียไปได้

1.3 ความสัมพันธ์ ทางค่านิยม

1.3.1 การสร้างทางรถไฟในลุ่มน้ำโขง

จุดเริ่มต้นของเรื่องการสร้างทางรถไฟ ในลุ่มน้ำโขง เริ่มจากการที่ฝรั่งเศสมีความปรารถนาที่จะสร้างทางรถไฟ เชื่อมคิกต่อระหว่างดินแดนต่างๆในอินโดจีนเพื่อประโยชน์ทางการค้า ที่จะนำไปสู่ต่างประเทศตนเอง นายดูเมร์ (Paul Doumer) * ผู้ว่าราชการอินโดจีนปรารถนากับฝ่ายไทยในปี พ.ศ. 2444 ว่าเขาอยากจะทำให้ไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศสมีทางรถไฟติดต่อกัน แต่เนื่องจากนาย ดูเมร์ ไม่ได้เสนอต่อรัฐบาลไทยอย่างเป็นทางการและไม่กล้าล่วงถึงรายละเอียดในเรื่องนี้ จึงทำให้ไม่มีการพิจารณาแต่ประการใด

จนกระทั่งสมัยนาย โบ (Paul Beau) ** เป็นผู้ว่าราชการอินโดจีน รัฐบาลฝรั่งเศสจึงเสนอโครงการสร้างทางรถไฟอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก โดยเสนอที่จะเข้ามาทำการสร้างทางรถไฟในฝั่งขวาแม่น้ำโขง เพียงแห่งเดียว แต่ก็ไม่ออกรายละเอียดโครงการสร้างแต่ประการใด

ในเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2446 รัฐบาลฝรั่งเศสเสนอต่อรัฐบาลไทย โดยขอทำการสร้างทางรถไฟในฝั่งขวาแม่น้ำโขง และขอที่ดิน 7 แปลงในฝั่งขวาที่ เชียงคาน หนองคาย สมัยบุรี ปากน้ำคำ ทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวา มุกดาหาร เขมราฐ ปากน้ำมูลทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวา

ต่อมารัฐบาลฝรั่งเศส เสนอต่อรัฐบาลไทยอีกว่า รัฐบาลฝรั่งเศสขอสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง พนมเปญ และย้าถึงการสร้างทางรถไฟจากจำปาศักดิ์ ถึง หลวงพระบาง ฝั่งขวา ดังนั้นบริเวณที่เกี่ยวกับการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศส จึงมี 2 บริเวณ คั่นกัน

* นายดูเมร์ เป็นผู้ว่าราชการอินโดจีนระหว่าง กรกฎาคม พ.ศ. 2440 ถึง มีนาคม พ.ศ. 2445

** นายโบ เป็นผู้ว่าราชการอินโดจีนระหว่าง ตุลาคม พ.ศ. 2445 ถึง กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2450

1. พระตะบอง ฝรั่งเศสต้องการสร้างทางสายพระตะบอง-พนมเปญ
2. ฝรั่งเศสต้องการสร้างทางสาย จำปาศักดิ์-หลวง

พระบางฝั่งขวา ¹

เหตุผลของฝรั่งเศสในการสร้างทางรถไฟนั้น นายเคลคาเซ รัฐมนตรี ประเทศฝรั่งเศสแจ้งให้ไทยทราบว่า เหตุที่ต้องการสร้างทางรถไฟฝั่งขวาแม่น้ำโขง ก็เพราะว่า บริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของฝรั่งเศสเต็มไปด้วยภูเขาที่สลับซับซ้อน มากที่จะทำทางรถไฟผ่านได้ ส่วนฝั่งที่ฝั่งขวาสามารถสร้างรถไฟผ่านได้ง่าย ดังนั้นฝรั่งเศสจึงขอวางทางรถไฟเลียบเข้ามาในพระราชอาณาเขตไทย ฝรั่งเศสเห็นว่าการสร้างทางสายนี้ จะก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางการค้า ซึ่งผ่านไทยก็จะรับผลประโยชน์ในการค้าจากทางรถไฟฝรั่งเศสด้วย

ส่วนเหตุผลที่ฝรั่งเศสอ้างในการสร้างทางรถไฟ สายพระตะบอง-พนมเปญ ก็คือ ฝรั่งเศสเห็นว่า เส้นทางกั้นเรือสินค้าที่มีอยู่ในขณะนั้นไม่สะดวกใช้โดยเฉพาะฤดูฝนเท่านั้น ถ้าทำทางรถไฟก็จะใช้ตลอดทุกฤดู และฝ่ายไทยก็ยอมรับผลประโยชน์ด้วย คือ ทำให้เมืองพระตะบองเจริญขึ้น สำหรับพื้นที่ที่จะใช้ในการสร้างทางรถไฟ ฝรั่งเศสไม่แจ้งให้ฝ่ายไทยทราบว่า จะใช้พื้นที่เท่าไร เพียงแต่แจ้งพื้นที่ที่จะใช้สร้างสถานีในบริเวณพื้นที่ 7 แห่งทางฝั่งขวาวางจะใช้แห่งละ 10,000 ตารางกิโลเมตรเท่านั้น ²

1.3.2 ความคิดเห็นทางฝ่ายไทยเกี่ยวกับการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศส

เมื่อมาถึงระยะนี้ ฝ่ายไทยทราบเจตนาของฝรั่งเศสอย่างซัดแจ้งแล้ว ว่าความต้องการที่จริงจังของฝรั่งเศส ก็คือ ต้องการเข้าครอบครองมณฑลบูรพาโดยไม่ต้องใช้กำลังเลย ซึ่งแผนการสร้างทางรถไฟเลียบฝั่งขวาแม่น้ำโขง และ สายพระตะบอง-พนมเปญจะเป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งในการขยายอิทธิพล เข้ามารับควบคุมที่ละน้อยจนได้ครอบครองส่วนใหญ่ทั้งหมดที่ต้องการ จึงจะเห็นได้จากความเห็นของเจ้าหน้าที่ส่วนเกี่ยวข้องในการเจรจาเรื่องสร้างทางรถไฟกับฝรั่งเศส และจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

¹ สุพิชศรี วรสายัณห์, ปัญหาามลตลบูรพา ระหว่างปี พ.ศ. 2435-2449 หน้า

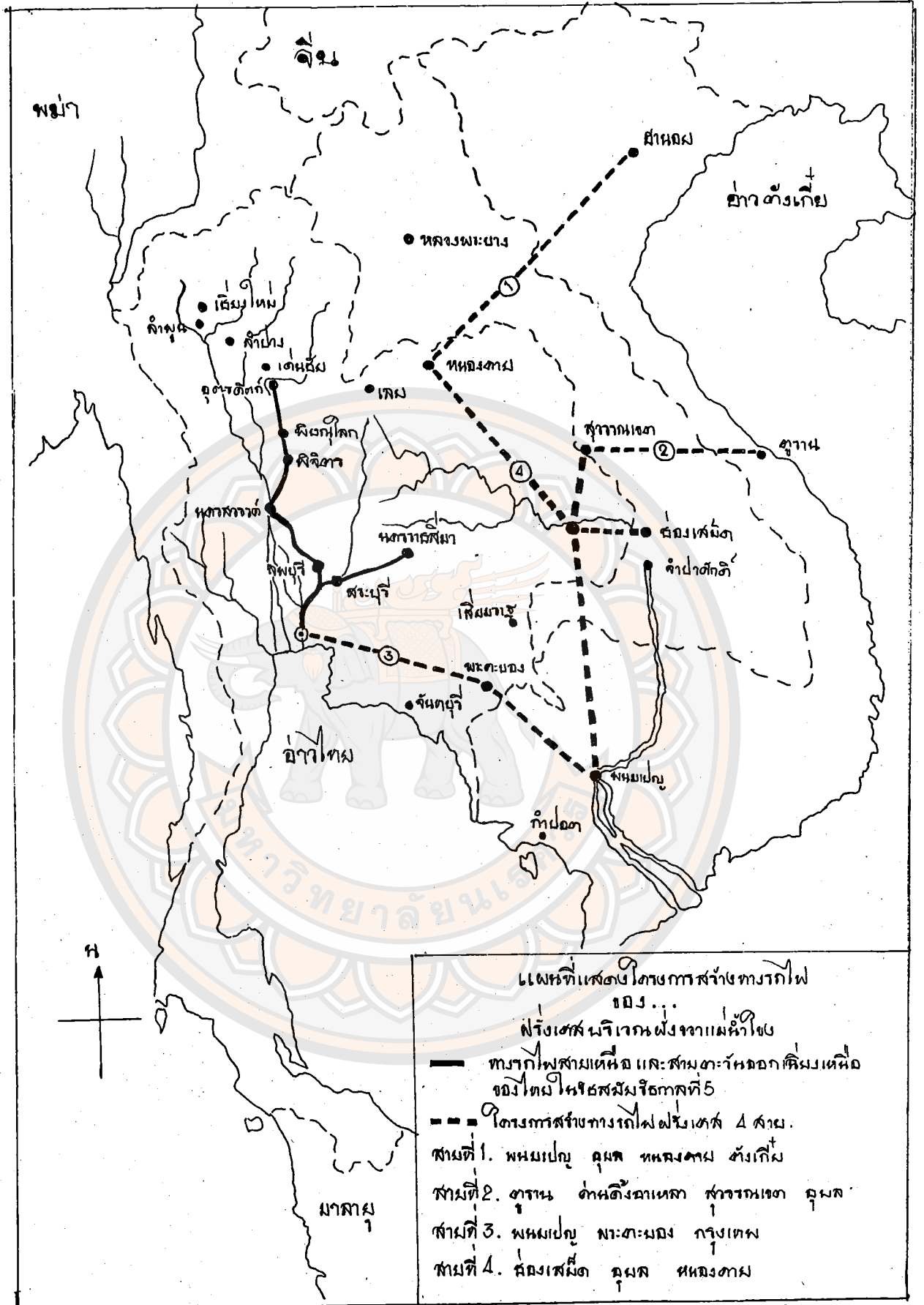
² สุวิทย์ ชีรสาศรี, ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส รศ 112-110 หน้า 328

ความเห็นของกรมหลวงเทวะวงศัวโรปกារีในการยอมให้ฝรั่งเศสเข้ามาสร้างทางรถไฟทรงเห็นว่าถ้ายอมให้ฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟเข้ามาในพระราชอาณาจักรในที่สุดกินแดนนั้นจะตกอยู่ที่อำนาจฝรั่งเศส และต่อมาอังกฤษก็จะเอาอย่างฝรั่งเศสบ้าง อังกฤษและฝรั่งเศสจะแบ่งประเทศไทยกันคนละครึ่ง ทางแกของไทยคือ ใช้หลักดุลแห่งอำนาจ (Balance of Power) ให้อังกฤษเป็นตัวแทนดุลฝรั่งเศส ดังปรากฏรายละเอียดใน "บันทึกความเห็นเรื่องรถไฟ" "มีใจความดังนี้

"...ถ้าหากเรายอมให้ฝรั่งเศสทำทางรถไฟตามความประสงค์ของนายโบแล้วก็จะสมกับเรายินยอมยกดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ปล่อยให้ไว้กับฝรั่งเศส แล้วแต่เขาจะเลือกเวลาทำรถไฟเข้ามาเมื่อใดก็ได้แต่เท่านั้น ถ้าอังกฤษถือเอาความยินยอมของเราให้แก่ฝ่ายหนึ่ง คือเป็นเหตุที่เราทำให้เสื่อมเสีย ประโยชน์ก็ดี หรือเป็นเหตุว่า เราดลาลึกเหลือที่จะปล่อยไว้โดยลำพังเสียแล้ว ก็ก็จะซ้ำร้ายกลายเป็นเหตุให้เป็นภัยแก่บ้านเมือง..." 1

นอกจากนั้นกรมหลวงเทวะวงศัวโรปการี มีความเห็นว่า ประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ ถ้าอังกฤษได้ไปก็จะเป็นกำลังให้อังกฤษจะเป็นอันตรายฝรั่งเศสจนถึงกับต้องทิ้งอินโดจีน ถ้าฝรั่งเศสได้ไทยไปก็จะทำให้อังกฤษอยู่ไม่ได้เช่นกันฉะนั้นแต่ละฝ่ายจึงไม่ต้องการให้ไทยตกไปเป็นของใคร ลักษณะที่เป็นประโยชน์ของไทยข้อนี้ น่าจะนำมาใช้ กล่าวคือ ไทยต้องชี้แจงให้อังกฤษเข้าใจถึงอันตรายในการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศส เพื่อจะได้คัดค้านฝรั่งเศส แต่การชี้แจงให้อังกฤษเข้ามาจกคชชอยู่ทีโครงการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศสยังไม่รู้จะสร้างที่ไหนแน่ แต่เท่าที่รวบรวมมีอยู่ 4 เส้นทาง ซึ่งอาจเป็นหนึ่งในหลายทางที่ฝรั่งเศสสร้างขึ้น คือ

1. เส้นทางสายพนมเปญ-อุบล-หนองคาย-ตั้งเกียบ
2. เส้นทางสายสุวรรณ-คานคังอาเหลา-สุวรรณเขต-อุบล
3. เส้นทางช่องเสม็ด-อุบล-หนองคาย
4. เส้นทางสาย พนมเปญ พระบาทมือง กรุงเทพ

ที่มา : สหสัมวิธ การสามัคคี , บันทึกตามสัญญาเช่า พ.ศ. 2435 - 2449 . หน้า.208

จากเส้นทางเหล่านี้จะเห็นว่า ไม่มีข้อใดที่จะหาประโยชน์ในการค้าขายให้คุ้มกับทุน
ที่ลงไป ประโยชน์ที่ฝรั่งเศสต้องการจากการสร้างทางรถไฟที่เห็นง่าย คือ

1. จะทำกินแดนในลุ่มแม่น้ำโขงให้อยู่ในอำนาจของฝรั่งเศส อย่างกินแดนแมนจูเรีย
ในเมืองจีนอยู่ในอำนาจรัสเซียโดยไม้ต้องรบพุ่งแย่งชิง
2. เมื่อฝรั่งเศสมีอำนาจมั่นคงในกินแดนลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว ก็จะใช้เส้นทางรถไฟนั้นเอง
เป็นกำลังกระทำกรรุกรานต่อประเทศไทยในเวลาที่มีโอกาสในภายหน้า

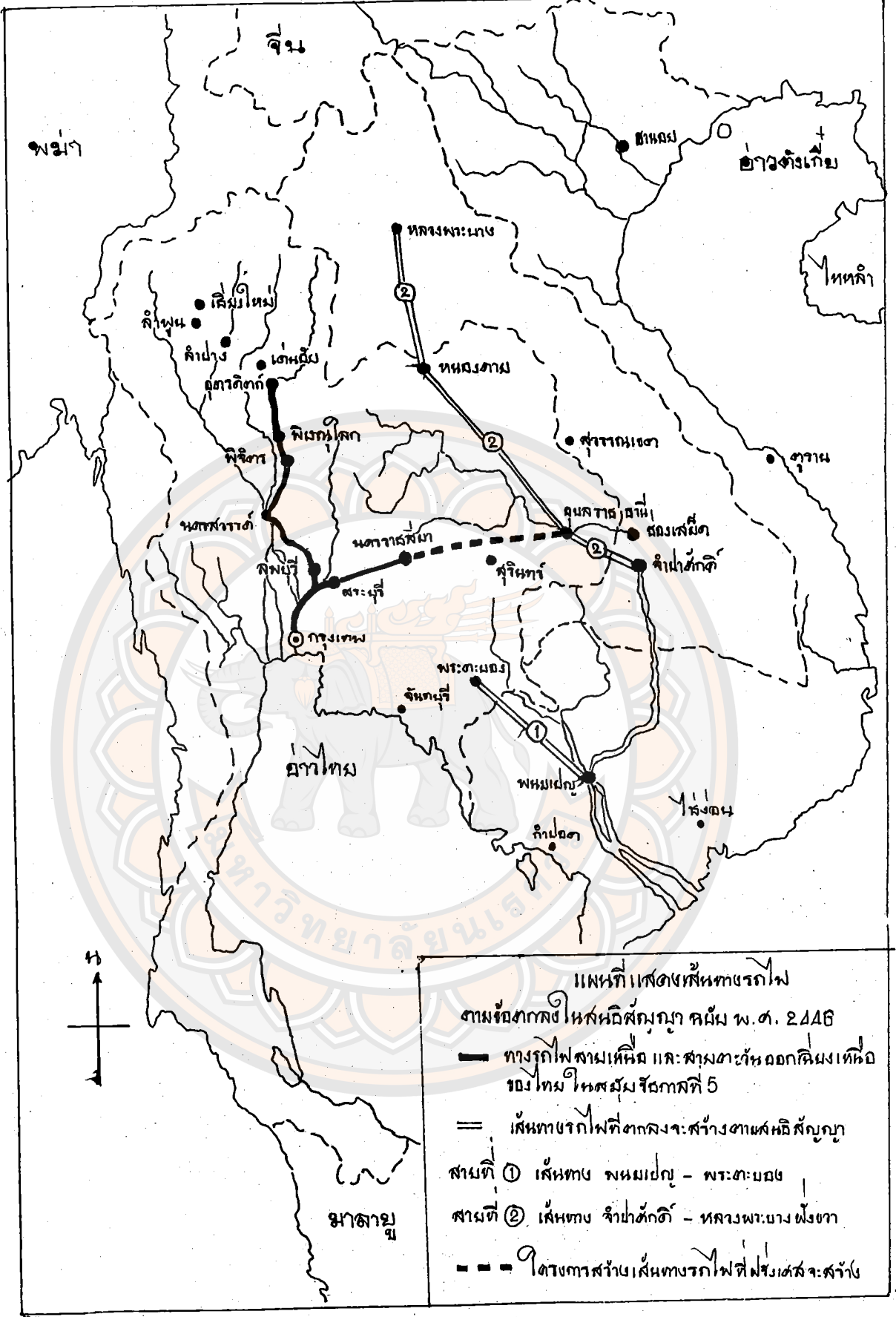
ถ้าฝ่ายอังกฤษได้เห็นอันตรายที่จะเกิดแก่ไทยดังนี้แล้ว อังกฤษซึ่งถือว่าไทยเป็นรัฐกัน
ชน (Buffer state) ก็คงจะร้อนใจ สำหรับปฏิกิริยาของอังกฤษในเรื่องนี้อาจแสดงได้สาม
ทางคือ ชักขวางฝรั่งเศสอย่างฝรั่งเศสบ้าง คือ สร้างทางรถไฟในเขตอิทธิพลของตนเองทาง
ก้านตะวันตก ทางสุดท้าย ทั้งสองฝ่ายตกลงแบ่งไทยคนละครึ่ง

สำหรับทางแรกอาจเป็นไปได้ แต่ควรจะต้องกระตุ้นทิมาหาชนในอังกฤษช่วยด้วย ทาง
ที่สองเป็นไปได้มากทีเดียวเพราะอังกฤษมีโครงการจะสร้างรถไฟสายกัลกัตตา-ย่างกุ้ง-มะระแหม่ง ๔
สิงคโปร์อยู่แล้วฝ่ายไทยจะต้องเสนอให้อังกฤษสร้างทางเชื่อมกับเส้นทางสายเหนือของไทย ถ้าทำ
ถ้าต่อกับเส้นทางรถไฟของอังกฤษ จะเป็นอันตรายต่อฝรั่งเศสมาก ทางสุดท้ายเป็นไปได้ยากเนื่อง
จากกรุงเพทอยู่ใกล้เขตฝรั่งเศสมากกว่าอังกฤษ การแบ่งปันอาจจะตกลงไม่ได้ ¹

ส่วนพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องการสร้างทาง
รถไฟของฝรั่งเศสทรงมีความเห็นว่า การสร้างทางรถไฟกั้นระหว่างประเทศเป็นสัญลักษณ์ของ
ความเจริญแต่สำหรับไทยยังเห็นว่าไม่สมควร เพราะจะเป็นการชักศึกเข้าบ้าน ถ้าพระองค์จะต้อง
เลือกระหว่างการยอมให้ฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟเข้ามากับยอมให้ฝรั่งเศสอยู่ที่จีนทบูรแล้ว ทรงเลือก
ประการหลังมากกว่า เรื่องทางรถไฟนี้อังกฤษมีประโยชน์เกี่ยวข้องกันมาก จะต้องปรึกษอังกฤษ
ก่อน แต่ถ้าไทยเราชักขวางฝรั่งเศสไม่ได้จริงๆก็ต้องยอมให้อังกฤษทำทางรถไฟเชื่อมกับทางรถไฟ
ของไทย ให้เป็นเส้นทางผ่านตลอดทั้งสามประเทศ ซึ่ง เป็นการปลอกภัยกว่าให้ประเทศหนึ่งประเทศ
ใดสร้างทางรถไฟที่ก้านเดียว ²

¹ สุวิทย์ ชีรสาควัต , ด.ก. หน้า 335

² ก. หน้า 337

ที่มา : สุกัญฉวี อรรถสิทธิ์, ปัญหาและกฎหมายระหว่างประเทศ พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๔๑, หน้า ๒๑๖

1.3.3 ผลของการเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส

การเจรจาในระยะหลังฝรั่งเศสลดหย่อนท่าทีของคนในเรื่องลงไปบ้าง เช่น ยอมเลิกเขต 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นเขตปลอดทหาร ประกอบด้วยฝรั่งเศส ซึ่งแจ้งในรัฐบาลไทยเห็นว่า ทางสาย พระตะบอง-พนมเปญที่จะสร้างขึ้นเป็นประโยชน์ทางการค้า ชายจริงๆ และยอมให้ฝ่ายไทยสร้างทางในเขตแดนไทยเองหรือไม่ก็ให้บริษัทร่วมไทยกับฝรั่งเศส เป็นผู้สร้าง สำหรับทางรถไฟสายฝั่งขวาแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสได้ชี้แจงว่าเป็นเรื่องของอนาคต ไม่มีใครรู้ว่าทำได้เมื่อไร เพราะจะต้องใช้ทุนมาก ส่วนที่ดิน 7 แห่งนั้นฝรั่งเศสเพียงแต่มีใช้เท่านั้น สิทธิยังเป็นของไทยอยู่เสมอ ดังนั้นจึงมีการลงนามในสนธิสัญญาฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ระหว่างพระยาสุริยานุวัตรกับนายเคลคาเซ ผลของการเจรจาเรื่องการสร้างการหลวงรถไฟ

ปรากฏอยู่ในสนธิสัญญาข้อที่ 8 วรรคที่ 1, 2 และ 4 กับข้อ 9 วรรคแรก มีสาระสำคัญดังนี้

1. ฝรั่งเศสได้รับอนุญาตให้ใช้ที่ดิน 7 แห่ง เพื่อสร้างสถานีรถไฟที่ เชียงคาน หนองคาย ไชยบุรี ปากน้ำคำ (ฝั่งซ้ายและฝั่งขวา) มุกดาหาร เขมราฐ ปากน้ำมูล (ฝั่งซ้ายและขวา)

2. รัฐบาลทั้งสองจะสร้างทางรถไฟสายจำปาศักดิ์-หลวงพระบางฝั่งขวา

3. รัฐบาลทั้งสองจะสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญ โดยต่างสร้างในเขตของตนหรือจะให้บริษัทไทย-ฝรั่งเศสสร้างก็ได้

กล่าวโดยสรุปในเรื่องการสร้างทางรถไฟนั้นว่าเป็นชัยชนะของฝรั่งเศส ที่สามารถบังคับบีบบังคับให้ฝ่ายไทยยินยอมร่วมมือในโครงการคมนาคมที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงได้ แม้ว่าฝรั่งเศสไม่เคยจะสร้างการรถไฟตามที่ระบุในสัญญาฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 เลยก็ตาม

บทที่ 5

ผลกระทบของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว

ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ฝรั่งเศสเริ่มขยายดินแดนเข้ามายังในบริเวณอินโดจีน โครงการขบวนการอินโดจีน พ.ศ. 2405 กับขบวนการอินโดจีน พ.ศ. 2407 โดยการนำสนธิสัญญากลับไทยให้รับรองสิทธิของฝรั่งเศสเหนือดินแดนอินโดจีน พ.ศ. 2410 ต่อมาก็ผนวกดินแดนทั้งประเทศ ในปี พ.ศ. 2425 จากการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเหล่านี้เป็นผลทำให้ดินแดนของไทยที่อยู่ในประเทศลาวติดต่อกันกับดินแดนของไทยในฝรั่งเศส ภายหลังจากการที่ฝรั่งเศสผนวกดินแดนทั้งประเทศแล้ว ฝรั่งเศสเริ่มพยายามจะเข้าครอบครองดินแดนลาวโดยอ้างสิทธิสืบต่อจากญวน ซึ่งส่งผลกระทบต่อประเทศไทยอย่างมาก การที่ไทยถูกบีบบังคับจากสิทธิจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสนี้เอง ทำให้ไทยต้องมีการปรับปรุงประเทศชาติให้ทันสมัยซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่า นโยบายการหลีกเลี่ยงไม่ยุ่งเกี่ยวกับฝรั่งเศส นั้นไม่สามารถที่จะทำให้พ้นภัยไปได้ตลอดจนเจ้านายและข้าราชการในขณะนั้นก็มีความเห็นวาระบบต่าง ๆ ภายในประเทศล้าสมัยเป็นอย่างมาก ซึ่งจะนำไปสู่ฝรั่งเศสใช้เป็นทางที่สะดวกของกรุงไทยไว้ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของเจ้านาย และข้าราชการในปี ร.ศ. 103 ความว่า

" ในเวลาทุกวันนี้ฝรั่งเศสได้ไปไกลกรุงสยามมากและจะคิดขึ้นมาเวลาใดก็อาจสามารถที่จะทำได้ในเวลานั้นเอง เพราะการที่ฝรั่งเศสได้ทำต่อประเทศต่าง ๆ ดังที่กราบบังคมทูลพระกรุณาแล้วนั้น มีช่วงโอกาสในกรุงสยามพอที่เราจะจับสาเหตุเอาเหมือนกัน ข้าพเจ้าจึงเห็นด้วยเกล้าว่า อันตรายนั้นเป็นการไกลกรุงสยามอย่างที่สุด จนมีหนังสือออกความเห็นกะเวลาทำนายนว่า ไม่ช้าในห้า ปี คงจะต้องมีเหตุการณ์ ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณานี้มิใช่ตัวการต้นตอใจ แต่เป็นความวิตกเห็นที่ด้วยเกล้าว่า กรุงสยามจะคิดรักษาแล้ว ต้องเป็นการจำเป็นที่จะนิ่งอยู่ดังนี้มิได้เลย " 1

1 อรรถพร นพดารา, การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร พ.ศ. 2436 - 2453 หน้า 76

จากคำกราบบังคมทูลดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การที่ไทยได้มีระบบการปกครอง-
สังคมเศรษฐกิจที่ทันสมัยจะเป็นช่องทางให้ต่างชาติเข้ามาครอบครองประเทศ ฉะนั้นจึงเป็นการ
จำเป็นอย่างยิ่งที่ไทยต้องมีการปรับปรุงภายในประเทศให้ทันสมัย เพื่อต่อต้านการรุกรานจาก
ต่างชาติ ภายหลังจากการกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการในปี ร.ศ. 103
แล้วไม่นานก็เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยและฝรั่งเศสขึ้น ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงประเทศเป็นการใหญ่ ดังที่จะกล่าวดังต่อไปนี้

1.1 การปฏิรูปการปกครองประเทศ

การปฏิรูปการปกครองประเทศมีการดำเนินงานที่สำคัญ 2 ประการกล่าวคือ
การปฏิรูปการปกครองส่วนกลาง และการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค การปฏิรูปดังกล่าว
สามารถแยกพิจารณาในรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1.1 การปฏิรูปการปกครองส่วนกลาง

สภากการปกครองส่วนกลางของไทยที่ใช้กันอยู่ในก่อนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นยังคงเป็นไป ในตำนองเดียวกับที่ใช้กันอยู่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
ตอนต้น ซึ่งก็ถ่ายแบบมาจากการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตนเอง การปกครองที่กล่าวมานี้
แบ่งส่วนราชการออกเป็น 4 หน่วยงานใหญ่ๆ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า จตุสดมภ์ คือ

1. นครบาล มีหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองภายในเขตนครหลวง ซึ่งเทียบกับ
กระทรวงมหาดไทย
2. ธรรมาธิกรณ์ มีหน้าที่เกี่ยวกับงานในราชสำนัก ซึ่งเทียบเท่ากับสำนักพระราชวัง
ในปัจจุบัน
3. โภชาธิบดี มีหน้าที่เกี่ยวกับการรับจ่ายเงินของประเทศและติดต่อกับต่างประเทศ
เทียบเท่ากับกระทรวงการคลัง และกระทรวงการต่างประเทศในปัจจุบัน
4. เกษตราธิการ มีหน้าที่เกี่ยวกับการจัดการดูแลไร่ นาเสียบียงอาหาร ปัจจุบัน
เทียบเท่ากับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์¹

¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามตั้งแต่โบราณ หน้า 126-139

ครั้นมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชสมัยการปกครองแบบ
 จตุสดมภ์ที่ใช้กันอยู่นั้นเริ่มเล้าสมัย ประกอบกับในขณะนั้นก็มีภัยจากลัทธิจักรวรรดินิยมโดยขยายอิทธิ
 พลเข้ามาถึงไทยทำให้พระองค์ทรงเห็นว่าสภาพการณ์ขณะนั้นจำเป็นอย่างซึ่งที่จะต้องมีการปฏิรูป
 การปกครองส่วนกลางเสียใหม่

ในปี พ.ศ. 2431 ทรงเริ่มดำเนินการปฏิรูปแบบแผนการปกครองส่วนกลางครั้ง
 ใหญ่โดยการเลื้อเอาระเบียบการบริหารราชการทั้งในส่วนที่เป็นของไทยแต่เดิมและส่วนที่เป็น
 แบบแผนของยุโรป มาดัดแปลงปรับปรุงเข้าด้วยกันโดยการกำหนดคณะเสนาบดีที่จัดตั้งขึ้นมาใหม่
 ให้มีทั้งหมด 12 กรมควบคู่กัน ซึ่งในครั้งกำหนดเสนาบดีเดิม 6 กรมเข้าไว้* แล้วทรงตั้งกรม
 ขึ้นใหม่อีก 6 กรมรวมกันเข้าเป็นเสนาบดีสภาประชุมหรือขอราชการต่าง ๆ เป็นประจำ

สำหรับกรมต่าง ๆ 12 กรมมีอำนาจและหน้าที่โดยย่อ ดังต่อไปนี้

1. กรมมหาดไทย มีหน้าที่และอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองลาว
2. กรมกลาโหม มีอำนาจและหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ ตะวันออก ตะวันตก และหัวเมือง
 มาลายู
3. กรมท่า มีอำนาจและหน้าที่บังคับบัญชาเรื่องการค้าต่างประเทศอย่างเดียวไม่ต้องบังคับบัญชา
 หัวเมืองตั้งแต่ก่อน
4. กรมวัง มีอำนาจและหน้าที่บังคับบัญชาเกี่ยวกับการในพระราชวัง
5. กรมเมือง (ระยะหลังที่เรียกว่า นครบาล) มีอำนาจและหน้าที่เกี่ยวกับการรักษาความสงบเรียบร้อย
 ในพระนคร และการบัญชาคนคือ กรมสุวิสวัสดิ์ และรักษาคนโทษ
6. กรมนา มีอำนาจและหน้าที่มี บังคับบัญชาการเพาะปลูก และการค้าขายการบ่าไม้

* กรมที่ตั้งอยู่ดั้งเดิม ประกอบด้วย กรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมเมือง กรมวังกรมท่า
 กรมนา

* กรมที่ตั้งขึ้นใหม่ ประกอบด้วย กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมยุติธรรม กรมยุทธนาธิการ กรมธรรมการ
 กรมโยธาธิการ และกรมมรุธาธร

¹ เสถียร สุภโสภณ , ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ , หน้า 215

7. กรมพระคลังมหาสมบัติ ที่มีอำนาจหน้าที่บังคับบัญชาเกี่ยวกับการเก็บภาษีอากร และการเงินที่เป็นรายรับรายจ่ายของประเทศ
8. กรมยุติธรรม มีอำนาจและหน้าที่บังคับบัญชาการศาลที่จะชำระความตามกันทั้ง แห่ง อาญา นครบาล และอุทธรณ์
9. กรมยุทธนาธิการ มีอำนาจและหน้าที่เกี่ยวกับการป้องกันประเทศ บังคับบัญชาทหารบก และทหารเรือทั้งปวง
10. กรมธรรมการ มีอำนาจและหน้าที่เกี่ยวกับการ พระสงฆ์ โรงเรียน และโรงพยาบาลทั่วพระราชอาณาจักร กรมนี้ต่อมาภายหลังเปลี่ยนมาเป็นกระทรวงศึกษาธิการ
11. กรมโยธาธิการ มีอำนาจและหน้าที่ บังคับบัญชาเกี่ยวกับการก่อสร้าง ทำถนน ขุดคลอง และการช่างทั่วไป รวมทั้งการไปรษณีย์ โทรเลข และการรถไฟด้วย กรมนี้ต่อมาเปลี่ยนชื่อมาเป็นกระทรวงคมนาคม
12. กรมมหราฐร มีอำนาจหน้าที่สำหรับเป็นพนักงานรักษา พระราชลัญจกร รักษาพระราชกำหนดกฎหมายและหนังสือราชการทั้งปวงของพระมหากษัตริย์¹

ในปีพ.ศ. 2435 ภายหลังจากที่ทรงทดลองใช้ระบบการปกครองแผ่นดินใหม่มาเป็นเวลานานพอสมควรและทรงเห็นว่างานพอจะดำเนินไปด้วยดีได้แล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีประกาศพระบรมราชโองการ เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 ให้ยกฐานะกรมทั้ง 12 กรมเหล่านั้นขึ้นมาเป็นกระทรวงแทน และกำหนดให้ตำแหน่งเจ้ากระทรวงต่าง ๆ นั้นมีฐานะเป็นเสนาบดี เสมอกันหมด ยกเลิกตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีทั้งสองตำแหน่ง เจ้ากระทรวงต่าง ๆ นั้นมีฐานะเป็นเสนาบดี เสมอกันหมด ยกเลิกตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีทั้งสองตำแหน่งเสียกล่าวคือ ตำแหน่งเจ้ากรมมหาดไทย ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ใหญ่กว่าเพื่อนมาแต่ก่อน²

ในเวลาต่อมาที่ทรงโปรดให้มีการแก้ไขปรับปรุงหน้าที่ของกระทรวงต่าง ๆ ให้รัดกุมเรียบร้อยยิ่งขึ้น

¹ หลวงนรกิจบริการ, คำบรรยายการจัดระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน. หน้า 133

² จักรกฤษณ์ นรนิติตุงการ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกรมมหาดไทย หน้า 76

เช่น

ในปีพ.ศ. 2436 ลक्षणของกระทรวงมหาดไทยเข้าไปด้วยกระทรวง
กลาโหม

ในปีพ.ศ. 2437 มีประกาศพระบรมราชโองการแบ่งพื้นที่ของกระทรวง
มหาดไทยและกระทรวงกลาโหมเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2437 โดยให้กระทรวงมหาดไทย
มีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองชั้นนอก หัวเมืองชั้นในและหัวเมืองประเทศราช ยกเว้นเขตกรุงเทพ
ซึ่งเป็นหน้าที่ของกระทรวงนครบาล ส่วนกระทรวงกลาโหมมีหน้าที่เกี่ยวกับทหารบก ทหารเรือ
เครื่องสรรพาวุธยุทโธปกรณ์

ในปีพ.ศ. 2439 ลक्षणกระทรวงมุรธาธรเข้าไปด้วยกระทรวงวัง¹

ตั้งนับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2442 เป็นต้นมาการบริหารงานจึงคงเหลือกระทรวงต่าง
อยู่เพียง 10 กระทรวง คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงนครบาล
กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงวัง
กระทรวงเกษตรราชการ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงโยธาธิการ
กระทรวงธรรมการ

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช , การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ : รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์
และรัฐศาสตร์ หน้า 50 - 51

การปรับปรุงองค์การบริหารส่วนกลาง โดยการจัดตั้งกระทรวงแบบสมัยใหม่ขึ้นมา
ถึงแม้ว่าจะยังไม่ถึงขั้นการแบ่งแยกหน้าที่ความรับผิดชอบตามความชำนาญเฉพาะอย่างเต็มที่
เพราะหน้าที่การปกครองหัวเมืองยังไม่ได้เป็นของกระทรวงมหาดไทยเพียงกระทรวงเดียว
แต่ก็เป็นารเริ่มวางรากฐานที่จะให้กระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบไปในเวลาระยะต่อมา ใน
ส่วนที่กระทรวงอื่น ๆ นั้นหน้าที่ความรับผิดชอบซึ่งเคยสับสับซ้ำซ้อนกันก็ถูกจัดเป็นหมวดหมู่แยก
จากกันโดยเด็ดขาดตามประเภทของงานโดยมีเสนาบดีเป็นผู้รับผิดชอบและมีสายการบังคับ
บัญชาตามลำดับชั้น ตลอดจนมีการประชุมประสานงานกันระหว่างเสนาบดี ทุกกระทรวงเป็น
ประจำ ซึ่งทำให้ประสิทธิภาพของการบริหารงานส่วนกลางเพิ่มขึ้นอย่างมาก สามารถแก้ปัญหา
และข้อขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นให้สำเร็จไปได้ด้วยดีในเวลาอันรวดเร็ว¹

กล่าวโดยสรุปว่าจากการที่มีการปฏิรูปการปกครองส่วนกลางในรัชสมัยนี้ทำให้
การปกครองส่วนกลางระดมกว่าที่เคยใช้มาตั้งแต่รัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ครั้งกรุงศรี-
อยุธยาเป็นราชธานีมากกว่า 400 ปี มาแล้วนั้นจึงมาสิ้นสุดลงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง

1.1.2 การปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค

การดำเนินการปรับปรุงการปกครองของส่วนภูมิภาค สามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วนดังนี้

1.1.2.1 การจัดรูปแบบการปกครองแบบ มณฑลเทศาภิบาล

ในชั้นตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ การปกครองส่วนภูมิภาค
ของประเทศยังคงใช้แบบดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติกันมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาซึ่งต่อมาได้มีการปรับปรุงขึ้น
ใหม่ในรัชสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชคือ ให้หัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นต่อสมุหนายก ส่วนหัว
เมืองฝ่ายใต้ ขึ้นต่อสมุหกลาโหม และหัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออกขึ้นต่อกรมท่า

ครั้งเมื่อมีการปฏิรูประเบียบการบริหารราชการส่วนกลางขึ้นดังกล่าวพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงโปรดเกล้าให้มีการจัดระเบียบการบริหารส่วนภูมิภาคเสียใหม่
ไปพร้อมกันด้วยกัน งานการปฏิรูประเบียบการบริหารราชการส่วนภูมิภาคจึงเริ่มดำเนินการ
อย่างจริงจัง ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2437 เป็นต้นมาโดยการจัดตั้ง

¹ นคร พันธุ์รงค์ , ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ หน้า 302 - 303

รูปแบบการปกครอง มณฑลเทศาภิบาล ก่อนที่จะกล่าวถึงหลักการดำเนินงานของมณฑลเทศาภิบาล จะขอกล่าวถึงความหมายของ มณฑล และเทศาภิบาลเสียก่อน

มณฑล คือการรวมเขตจังหวัดตั้งแต่สองจังหวัดขึ้นไปสุดแต่หัวเมืองจะมากน้อยโดยมีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้บังคับบัญชามณฑล แต่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาจากเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยอีกทีหนึ่งและข้าหลวงเทศาภิบาลอยู่หรือผู้ว่าราชการเมืองและข้าราชการพนักงานทั้งปวงในมณฑลนั้น¹

เทศาภิบาล คือ การปกครองโดยลักษณะที่จัดให้เป็นหน่วยบริหารราชการอันประกอบด้วยตำแหน่งข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเป็นที่ไว้วางใจของรัฐบาลของพระองค์รับแบ่งภาระของรัฐบาลกลางซึ่งประจำแต่เฉพาะในราชธานีนั้นออกไปดำเนินการในส่วนภูมิภาคอันที่ใกล้ชิดติดต่ออาณาประชาราษฎร์ เพื่อให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขและตามเจริญทั่วถึงกันโดยมีระเบียบแบบแผนเป็นจุดประโยชน์แก่พระราชอาณาจักรด้วยจึงได้แบ่งส่วนการปกครองเวนแควนออกโดยลำดับขึ้นเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน²

กล่าวโดยสรุปมณฑลเทศาภิบาลมีลักษณะ เป็นหน่วยราชการบริหารส่วนภูมิภาคที่ใหญ่ที่สุด โดยมีอาณาเขตรวมเมืองหลาย ๆ เมือง เข้าด้วยกันมากบ้างน้อยบ้างสุดแต่จะสะดวกในการปกครองตรวจตราบัญชาการของข้าหลวงเทศาภิบาลซึ่งเป็นหัวหน้ารับผิดชอบในราชการมณฑลเทศาภิบาลหนึ่ง ๆ ข้าหลวงเทศาภิบาลมีฐานะเป็นข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งตรงไว้วางพระราชหฤทัย คัดเลือกจากขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่มีความรู้และตามสามารถส่งออกไปปฏิบัติราชการเพื่อให้ประชาชนได้รับความสุขสบาย มณฑลเทศาภิบาลในแต่ละมณฑลมีข้าราชการคณะหนึ่งประกอบด้วยข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นประธานและมีข้าราชการรองมีชื่อจำนวนหนึ่งรวมกันเรียกว่า "กองมณฑล" ประกอบด้วย ข้าหลวงมหาดไทย ข้าหลวงยุติธรรม ข้าหลวงคลัง เลขาธิการแพทยประจำมณฑลผู้ช่วยเสมียนและคนใช้ทำหน้าที่ช่วยเหลือการปฏิบัติราชการในแผนกต่าง ๆ ภายในมณฑลตามสมควรโดยข้าหลวงเทศาภิบาลมีฐานะแล้วอำนาจสูงสุดในเขตมณฑล มีอำนาจเหนือข้าราชการพนักงานทั้งปวงในมณฑล³

¹ เต็ม วิชาคหวิทยาการ, ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2 หน้า 465

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระราชเสนา, เทศาภิบาล, หน้า 69-70

³ จักรกฤษณ์ นรจิตพิศุการ, ล.ค. หน้า 167

นับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2437 เป็นต้นไปจนถึงปีพ.ศ. 2455 ได้มีการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลตามลำดับความจำเป็นและความเหมาะสม ดังนี้ ¹

ปีพ.ศ. 2437 ซึ่งเป็นปีแรกที่วางแผนงานระเบียบการบริหารแบบใหม่เสร็จ กระทรวงมหาดไทยจึงจัดตั้งมณฑลขึ้นเป็นแบบเทศาภิบาล 3 มณฑลคือ มณฑลพิษณุโลก มณฑลปราจีนบุรี และมณฑลนครราชสีมา ซึ่งเปลี่ยนแปลงจากสภาพมณฑลแบบเก่ามาเป็นแบบใหม่ และในตอนปลายปีจึงจัดตั้งมณฑลราชบุรีอีกมณฑลหนึ่ง

ปีพ.ศ. 2438 รวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลอีก 3 มณฑลคือ มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ มณฑลกรุงเก่า และแก้ไขจัดการจัดระเบียบมณฑลฝ่ายทะเลตะวันออกคือมณฑลภูเก็ตให้เข้ารูปแบบใหม่อีกมณฑลหนึ่ง

ปีพ.ศ. 2439 รวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลเพิ่มอีก 2 มณฑลคือ มณฑล นครศรีธรรมราช มณฑลชุมพร ตลอดจนจัดมณฑลเขมร ให้เป็นไปตามรูปมณฑลเทศาภิบาลอีกมณฑล

ปีพ.ศ. 2440 รวมหัวเมืองมลายูฝ่ายตะวันออกเป็นมณฑลไทรบุรี

ปีพ.ศ. 2442 ตั้งมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นอีกมณฑลหนึ่ง

ปีพ.ศ. 2443 เปลี่ยนแปลงสภาพมณฑลแบบเก่า 3 มณฑล คือมณฑลพายัพ มณฑลอุดร มณฑล อีสาน ให้เป็นมณฑลเทศาภิบาล

ปีพ.ศ. 2447 ยุบมณฑลเพชรบูรณ์เพราะเห็นว่าไม่คุ้มค่าจะสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย

ปีพ.ศ. 2449 ตั้งมณฑลปัตตานีขึ้นมาอีกมณฑลและในปีนั้นไทยต้องเสียมณฑลเขมรเพื่อแลกกับเมืองจันทบุรี ครั้นเมื่อได้เมืองจันทบุรีแล้วก็จัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลอีกมณฑล

ปีพ.ศ. 2450 จัดตั้งมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นมาใหม่อีกครั้ง

ปีพ.ศ. 2455 แยกมณฑลอีสานออกเป็น 2 มณฑล คือมณฑลอุบล และมณฑลร้อยเอ็ด ซึ่งนับ เป็นเปลี่ยนแปลงมณฑลเทศาภิบาลครั้งสุดท้าย

¹จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ , ล.ก. หน้า 172 - 173

จะเห็นว่า การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลนี้ไม่ได้จัดขึ้นพร้อมกันทั้งหมดในคราวเดียวกัน หากแต่ตั้งขึ้นเพียงทีละ 2-3 มณฑล แล้วแต่ความเหมาะสมแลความสะดวก ซึ่งกว่าจะจัดระบบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลได้ก็ว่าพระราชอาณาจักรก็ต้องใช้เวลากว่าสิบปี คือตั้งแต่ปี 2437 - 2455 จึงเป็นผลสำเร็จทั่วประเทศ

1.1.2.2 การจัดรูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่น

ในส่วนการปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ได้มีการในตราข้อมบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง ร.ศ. 116 ออกมาใช้เมื่อปี พ.ศ. 2440 ซึ่งเรียกว่า "พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116" ¹ พระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดให้จัดแบ่งมณฑลเป็นเมืองแต่ละเมืองแบ่งออกเป็นอำเภอ แต่ละอำเภอแบ่งออกเป็นตำบล แต่ละตำบลแบ่งออกเป็นหมู่บ้าน โดยมีผู้ปกครองบังคับบัญชาดูแลตามลำดับลงมาตามลำดับขั้นดังจะกล่าวต่อไปนี้

อำเภอ การกำหนดอาณาเขตของอำเภอตามพระราชบัญญัตินี้ให้ถือเกณฑ์ต่อไปนี้

1. หากภูมิประเทศในท้องทุ่งราบที่มีพลเมืองอาศัยอยู่มากให้กำหนดโดยถือจำนวนพลเมืองประมาณ 10,000 คนเป็นหนึ่งอำเภอ
2. หากเป็นท้องถิ่นอยู่ในระหว่างป่าหรือภูเขา ซึ่งมีพลเมืองอาศัยอยู่น้อย หรือพลเมืองกระจัดกระจายกัน ถือเอาระยะทางที่จะเดินทางไปมาตลอดท้องที่ราว 12 ชั่วโมงเป็นหนึ่งอำเภอ
3. หากเป็นท้องที่ว่าง ซึ่งเป็นป่าดงเขาที่ไม่มีบ้านเรือนราษฎรอาศัยอยู่ให้จัดเป็นท้องที่ฝักขึ้นกับอำเภอ ซึ่งติดกับที่ว่างนั้น

การปกครองอำเภอนั้นมีนายอำเภอเป็นหัวหน้าในการบริหารงานนอกจากนี้ยังมีปลัดอำเภอ สุ่มบัญชีอำเภอ เสมียน พนักงานต่อมากะทร่วงต่าง ๆ ก็จัดส่งเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ มาประจำมากขึ้น เช่น สัสดีอำเภอ ศึกษาธิการอำเภอ ป่าไม้อำเภอ อนามัยอำเภอ ² ฯลฯ

ตำบล เป็นเขตการปกครองที่เล็กรองลงมาจากอำเภอ การกำหนดเขตตำบลแต่ละตำบลนั้นแต่แรกกำหนดให้หมู่บ้านราว 10 หมู่บ้าน เข้าเป็นหนึ่งตำบล แต่ต่อมาประชาชนมากขึ้นจึงขยายเป็น 20 หมู่บ้าน

¹ วิชาสงศ์ พงศ์บุตร, ประวัติศาสตร์ไทย หน้า 46

² จักรกฤษณ์ นรินดิศกุลการ, ล.ค. หน้า 219

เห็น 1 ตำบล คณะกรรมการผู้ปกครองประกอบด้วย กำนัน สารวัตรกำนัน แพทย์ประจำตำบล ในการแต่งตั้งกำนันนั้น นายอำเภอจะเป็นผู้ไปประชุมผู้ใหญ่บ้านเลือกกันเองเมื่อได้ผู้ที่เป็นกำนันแล้วนายอำเภอจะเสนอชื่อไปผู้ว่าราชการเมืองแต่งตั้ง

หมู่บ้าน เป็นหน่วยการปกครองที่เล็กที่สุด หมู่บ้านหนึ่ง กำหนดให้มีจำนวนบ้าน 10 บ้าน ราษฎรประมาณ 10 คน โดยมีผู้ใหญ่บ้านปกครองหมู่บ้านปกครองหมู่บ้านและ 1 คน ตำแหน่งผู้ใหญ่ มาจากการออกเสียงเลือกตั้งของราษฎรภายในหมู่บ้านโดยมีนายอำเภอและกำนัน เป็นประธาน

นอกจากการจัดระเบียบบริหารราชการในส่วนภูมิภาคแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดให้ยกเลิกเล็กรัฐบาลหัวเมืองประเทศราชต่าง ๆ เสีย เพื่อป้องกันมิให้หัวเมืองมีความรู้สึกว่าเป็นคนต่างชาติไป และเป็นการสร้าง ความผูกพันและความจงรักภักดีต่อชาติอันเป็นหลักการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติ เพื่อป้องกันมิให้มีการคิดแบ่งแยกพระราชอาณาจักร นอกจากนี้ยังทางให้ยกเลิกระเบียบการปกครองแบบเดิมที่ให้จัดแบ่งแยกฐานะของเมืองออกเป็นชั้น ๆ อาทิหัวเมืองชั้นเอก โท ศรี จัตวา ยังผลทำให้เจ้าเมืองต่าง ๆ มีฐานะและศักดิ์ศรีเท่าเทียมกันทั้งให้เลิกประเพณีการปกครองแบบกินเมืองที่มีมาตั้งแต่โบราณ แล้วจัดให้เจ้าเมือง และกรรมการเมืองทั้งหลายเป็นข้าราชการอย่างแท้จริงโดยให้รับพระราชทานเงินเดือนประจำ และล้มเลิกระบบการสืบสายโลหิตตำแหน่งเจ้าเมืองซึ่งเคยมีมาตั้งแต่เดิมมาเป็นการแต่งตั้งเอาคุณวุฒิและความสามารถเป็นสำคัญ¹

1.2 การปรับปรุงทางด้านการศึกษา

สภาพของการศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อนที่จะมีการปรับปรุงยังคงดำเนินไปเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา กล่าวคือ มีวัดเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่คนทั่วไป สำหรับการศึกษ ของพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะพระเจ้าลูกยาเธอทั้งหลายจะทรงเล่าเรียนกันในพระบรมมหาราชวังหรือสำนักของเจ้านายที่มีความรู้ส่วนการศึกษาของพระราชาธิบดีก็จะเรียนทางด้าน การเรียนในพระบรมมหาราชวัง การศึกษาในช่วงนี้ยังจำกัดอยู่จนแต่โดย เฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์เท่านั้น

¹ ทศร ทนฺตฺรณฺจํ , ล.ค. หน้า 310

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ ซึ่งในระยะเวลาอันประเทสไทยกำลังถูกคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกอย่างหนัก ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงห่วงใยในประเทศชาติ พระองค์ทรงพยายามหาหนทางในอันที่จะแก้ไขให้ประเทศพ้นจากการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกโดยการปรับปรุงภายในประเทศเสียก่อน พระองค์ทรงเห็นว่าการที่จะพัฒนาประเทศให้เจริญ ก็จะต้องกับประเทศตะวันตก จะเป็นทางที่จะทำให้ประเทศชาติอยู่รอดซึ่งก็จะต้องอาศัยกำลังคนในประเทศที่มีความรู้ความสามารถในวิชาการต่าง ๆ รวมทั้งมีความรู้ที่จะติดต่อกับประเทศมหาอำนาจในขณะนั้นและทรงเห็นว่าการเริ่มการศึกษาให้คนมีความรู้และขยายการศึกษาให้กว้างขวาง ไปสู่ประชาชนเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก เพราะขาดบุคลากรและ เงินทุนที่จะจัดตั้งโรงเรียนขึ้นประกอบกับประชาชนทั่วไป ยังไม่มีความพร้อม ¹ ดังนั้นการศึกษาจึงต้องเริ่มในราชสำนักก่อนโดยมากการให้บรรดาพระราชโอรสและพระราชธิดา ทรงศึกษาเล่าเรียนก่อนในระยะเริ่มแรก

การจัดการศึกษาในระยะเริ่มแรก เริ่ม ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ทรงให้ตั้งโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังก่อน ในปี พ.ศ. 2414 คือโรงเรียนราชกุมารสอนวิชาภาษาไทยวิชาเลขและวิชาภูมิศาสตร์เป็นต้น และทรงว่าจ้างมิสเตอร์ มอร์นีย์ ลงมาเป็นผู้จัดการโรงเรียนแห่งนี้ อาจกล่าวได้ว่า การตั้งโรงเรียนครั้งนี้เป็นการเปิดหนทางให้รัฐเข้ามามีหน้าที่จัดการศึกษาของชาติต่อไป การเริ่มจัดตั้งโรงเรียนด้วยการให้ชนชั้นสูงเรียนก่อนนี้ก็คล้ายกับระบบการพัฒนาการศึกษาของประเทศอื่น ๆ ทั่วไปในแง่ที่ว่า เป็นวิธีการให้ความรู้ความชำนาญ แก่บุตรหลานของชนชั้นปกครองเพื่อเตรียมรับบทบาทผู้บริหารและผู้นำต่อไปในอนาคต ²

ในระยะต่อมา หลังจากการตั้งโรงเรียนราชกุมารซึ่งเป็นโรงเรียนที่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ศึกษาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเห็นว่าโดยลัดดีจึงโปรดเกล้าให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นมาอีก เมื่อพ.ศ. 2415 โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้พระเจ้าลูกยาเธอและพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทางเล่าเรียนภาษาไทยแล้วจะได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษ เพื่อเป็นการเพิ่มความรู้ให้สูงยิ่งขึ้นไป นอกจากนั้นการตั้ง

¹ ทีโลวรรณ แสงขำ, บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5

หน้า 31 - 32

² แน่งน้อย ติตติรานนท์ , เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบบูรณาการสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 47

โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษชั้นต้นที่มีผลสืบเนื่องมาจากแรงผลักดันทางการเมืองระหว่างประเทศ
ในสมัยนั้น เพราะไทยต้องเรียนรู้ภาษาต่างประเทศเพื่อจะได้เจรจากับมหาอำนาจตะวันตกโดย
เฉพาะภาษาอังกฤษกำลังเป็นประโยชน์ที่สุดสำหรับไทย¹ โดยว่าจ้าง ชาวอังกฤษชื่อ นาย-
พรานซิส ออร์จ เปตเตอร์สัน เป็นครูสอน แต่โรงเรียนแห่งนี้คงอยู่ไม่ถึง 5 ปีก็ต้องเลิกไป
ชั่วคราวเนื่องมาจากกรรฎากลับยุโรป²

ในปี พ.ศ. 2422 จึงโปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ขึ้นมาใหม่อีกครั้ง
ที่พระราชวังเดิมหลวงตาม ส่วนอนันต์ ทางฝั่งธนบุรีโดยมีนาย แมคคาร์ แคนด์ ชาวอเมริกันเป็น
อาจารย์ใหญ่ ส่วนรับเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มการจัดการศึกษา
ในราชสำนักก่อนนั้นก็เพราะว่าพระองค์ต้องการคนมาต้อนรับราชการเพราะแต่ละหน่วยงาน
ราชการขณะนั้นประสบกับปัญหาขาดผู้ที่มีความรู้มาช้านานแล้ว ถึงพระองค์ทรงคร่ำครึไว้ว่า
" ในเมืองเราเวลานี้ไม่มีคนสิ่งใดมียิ่งกว่า คน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เรื่องคน
อย่างเดียว"³

ในปีพ.ศ. 2483 ทางโปรดเกล้าให้สร้างโรงเรียนสุนันทาลัยขึ้นและในปี 2440
ก็ทรงโปรดให้ตั้งโรงเรียนเสาวภาขึ้นสำหรับให้สตรีทั่วไปได้ศึกษาร่วมกับพระบรมวงศ์ศานุวงศ์
แต่การศึกษาของสตรีในขณะนั้นก็ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จมากนัก⁴

นอกจากการจัดการศึกษาให้แก่พระบรมวงศ์ศานุวงศ์ ในพระราชสำนักแล้วพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ยังทรงส่งพระราชโอรสและบุคคลต่าง ๆ ที่ไปศึกษาต่อต่างประเทศว่า
" ไม่ได้เรียนเพื่อให้เป็นฝรั่ง แต่เรียนเพื่อที่จะให้เป็นคนไทยที่มีความรู้เลขด้วยฝรั่ง "⁵
ซึ่งบรรดาบุคคลที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศเหล่านี้จะเป็นกำลังสำคัญในปรับปรุงบ้านเมือง
ให้เจริญรุ่งเรืองในอนาคตสืบต่อไป

1 พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ , เจ้าชีวิต หน้า 456
2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ , ความทรงจำ หน้า 269
3 เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี , พระราชหัตถเลขาและหนังสือการกราบทูลของเจ้า
พระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี หน้า 294
4 เกหลง ปถาวรสัทธ , ประวัติการศึกษาประเทศไทยโดยสังเขป หน้า 68
5 พิไลวรรณ แสงวิชา , ล.ค หน้า 28

ภายหลังเมื่อการศึกษาในราชสำนักมีการวางรูปแบบเป็นที่เรียบร้อยแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริที่จะจัดตั้ง โรงเรียนให้แพร่หลายไปทั่วถึงราษฎรทั่วไป ทรงมีพระราชดำริความตอนหนึ่งว่า " ได้คิดจัดการโดยอุทิศส่วนเติมกำลังที่จะให้เป็นการเรียบร้อยพร้อมเพียงเหมือนอย่างโรงเรียนในราชสำนักนี้ และคิดจะให้แพร่หลายกว้างขวางเป็นที่คนเรียนให้มากกว่านี้แต่ก่อนตั้งจะให้มีโรงเรียนวิชาอย่างสูงซึ่งคิดจัดอยู่บัดนี้ เจ้านายราชตระกูลตั้งแล้วกันเป็นอันไป ตลอดจนถึงราษฎรต่ำสุด จะให้มีโอกาสเล่าเรียนเสมอกันไม่ว่าขุนนางว่าไพร่ " 1

ในปีพ.ศ. 2427 โปรดเกล้าให้จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรทั่วไปเป็นแห่งแรกในกรุงเทพฯ คือวิทยาลัยราชมงคลสำหรับเด็กที่นางพระกรุณาจัดตั้งที่วัดเนินกัเพราะว่าวัดเคยเป็นศูนย์กลางของการศึกษามาตั้งแต่โบราณตลอดจนการจัดตั้งโรงเรียนใหม่ก็จะต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากไม่ว่าจะเป็นค่าก่อสร้างอาคาร ค่าซื้อที่ดินที่จะตั้งโรงเรียน แต่ถ้างโรงเรียนในวัดนั้นแล้วจะได้อาศัยที่ดินและศาลาซึ่งมีอยู่พร้อมแล้วในสถานที่เรียน แยกจากนั้นวัดที่มีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง แต่พอมีการตั้งโรงเรียนขึ้นมาก็เกิดอุปสรรคเนื่องจากมีข่าวลือทำให้คนเข้าใจผิดว่ารัฐบาลจะเกณฑ์เด็กไปเป็นทหาร ในปีพ.ศ. 2428 จึงโปรดฯ ให้ออกประกาศขึ้นแจ้ง ซึ่งมีความสำคัญตอนหนึ่งว่า " ที่พูดเล่าลืออย่างนี้ใช่ต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมเด็กมาเป็นทหารโดยหนึ่งเด็กซึ่งปวงนี้กล้วนแต่เป็นบุตรหลานไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินทั้งสิ้นด้วยกัน ถ้าจะเกณฑ์เอามาเป็นทหารโดยตรงนั้นจะไม่ไต่หรือจะต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมให้ลำบากและเปลืองพระราชทรัพย์ด้วยเหตุใด " 2

ด้วยประกาศฉบับนี้จึงทำให้ราษฎรคลายความกังวลและทางการสามารถขยายการจัดตั้งโรงเรียนให้แพร่หลายไปโดยสะดวกตามลำดับ การศึกษาของราษฎรจึงเริ่มหันมาแลกว้างหน้าอย่างแท้จริง ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

1 วิชาสงศ์ หงษ์บุตร , ล.ด. หน้า 139

2 เส่ท่อน สุกโสภณ , ล.ด. หน้า 567

1.3 การปรับปรุงทางด้านการสื่อสาร

สืบเนื่องมาจากการส่งข่าวทางราชการ และคมนาคมระหว่างกรุงเทพมหานครกับหัวเมืองชายแดนในสมัยก่อน ๆ นั้นมีอุปสรรค และเต็มไปด้วยความยากลำบากมาก ทำให้เป็นปัญหาต่อการป้องกันชายแดนเพื่อรักษาเอกราชของประเทศไว้ ตลอดจนมาทุกยุคทุกสมัยโดยเฉพะอย่างยิ่งยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประเทศไทยต้องประสบกับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ละเน้นความรวดเร็วในการสื่อสารจึงจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในบริเวณ หัวเมืองชายแดน ทางรัฐบาลไทยแก้ปัญหา โดยการนำระบบสื่อสารเข้ามาใช้ติดต่อระหว่างกรุงเทพและหัวเมืองชายแดน¹ และการสื่อสารนี้เองมีส่วนช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดน ใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น

กรมแผนที่ทหารบกได้ศึกษา เสนาญคดีกระทรวงโยธาธิการ ทรงกล่าวถึงตามความสำคัญของการสื่อสารดังนี้ " ระบบสายโทรเลขที่กระทรวงมหาดไทยดำริทำขึ้นนี้ใช้ว่าจะเป็นประโยชน์เขี้ยวแก่การรักษาตาม เรียบร้อยของหัวเมืองฝ่ายเดียวก็หามิได้ยอม เป็นไปในส่วนที่ดีที่เป็นประโยชน์ของกรมโทรเลขด้วยในการเก็บดูแลสรรพสินค้าต่าง ๆ " ² จะเห็นได้ว่าจุดประสงค์สำคัญในการจัดตั้งโทรเลขขึ้นนั้นคือ การรักษาความสงบเรียบร้อยในบริเวณหัวเมืองชายแดน อันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะโปรดเกล้าฯ หลวงออกไปทำการสำรวจและวางสายโทรเลข ตามหัวเมืองชายแดนใน พ.ศ. 2418 แล้ว แต่การติดตั้งสายโทรเลขต้องล่าช้า เพราะขาดผู้ชำนาญงานติดตั้ง สายโทรเลข ³

สำหรับตัวเร่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเร่งการติดตั้งสายโทรเลข และโทรศัทพ์ ในบริเวณหัวเมืองชายแดนให้ทั่วถึง และมีประสิทธิภาพ คือการพยายามขยายลัทธิจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส ซึ่งจำเป็นต้องมีเครื่องมือสื่อสารสามารถติดต่อได้รวดเร็วระหว่างกรุงเทพมหานครกับหัวเมือง

¹ สุทัศน์ศรี วรสาขัตถ์, ปัญหาและผลบูรพาการระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2448 หน้า 145-146

² ปิยะนารด บุนนาค, การพัฒนาการคมนาคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 92

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระราชเสนา, เทศาภิบาล

ชายคนหนึ่ง เพื่อจะได้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกันเองที่ ซึ่งในขณะนั้นฝรั่งเพิ่งสร้างโทรเลขขึ้นในเมือง
ฉนวน แล้วจึงปรากฏในคำกราบบังคมทูลกรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า " อึ่งการที่ฝรั่ง
เพิ่งเปิดเครื่องโทรเลขให้ระกักตื้นี่ติดกัน เห็นว่าโทรเลขสายนี้ น่าที่จะเป็นสายต่อไปถึง
เมืองฉนวนในเขตฉนวน เพื่อประโยชน์ฝรั่งเพิ่งจะได้ทราบข้อราชการได้โดยสะดวกทั้งสองฝ่าย
เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจว่าควรฝ่ายเราจะเร่งจัดทำโทรเลขที่ทำอยู่ทุกวันนี้ให้ใช้ได้โดยเร็ว
ตามควรแก่เวลาที่จะทำได้"¹

คำกราบบังคมทูลดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเพิ่งสร้างสายโทรเลขขึ้นในเมือง
ฉนวนแล้วเพื่อควบคุมการปกครอง และใช้ในการขยายลัทธิจักรวรรดินิยมของตนเอง ซึ่งโดยจำ
เป็นจะต้องสร้างสายโทรเลขเพื่อป้องกันการขยายอำนาจของฝรั่ง และสามารถแก้ไขปัญหา
ที่เกิดขึ้นกับฝรั่งได้รวดเร็ว จากส่วเหตุผลดังกล่าวทำให้หัวเมืองต่าง ๆ ฝ่ายบนจำเป็นต้อง
รีบเร่งทำการวางสายโทรเลขขึ้นเพื่อให้เกิดติดต่อระหว่างส่วนกลางกับหัวเมือง ตลอดจนการ
ติดต่อภายในหัวเมืองเองด้วย

ผลจากการจัดตั้งสายโทรเลขนั้นปรากฏว่ายังไม่สามารถอำนวยความสะดวกในการ
ติดต่อมากนัก ดังจะเห็นจากในปี พ.ศ. 2455 เมื่อเกิดกบฏในเมืองขึ้นในมณฑลอีสาน และมณฑล
อุดร การส่งข่าวภายในมณฑลอุดรและระหว่างมณฑลอีสานกับมณฑลอุดร ยังไม่สะดวกเท่าที่ควร
ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าให้จัดมีการวางสายโทรเลข
เพิ่มเติมจากที่มีอยู่เดิมคือ

1. สร้างสายโทรเลขตั้งแต่เมืองอุบลราชธานี ไปทางเมืองร้อยเอ็ด เมืองกาฬสินธุ์
และเมืองสกลนคร
2. สร้างสายโทรเลขตั้งแต่บ้านหมากแข้ง ไปเมืองหนองหาร เมืองสกลนคร
เมืองท่าอุเทนเมืองนครพนม²

กล่าว โดยสรุปการปรับปรุงการสื่อสารในหัวเมืองชายแดนนั้นจะเห็นว่าตัวเร่ง
ที่ทำให้เกิดการก่อสร้างและการก่อสร้างแบบการปรับปรุงการขยายลัทธิจักรวรรดินิยมของฝรั่ง
แล้ว ซึ่งทางรัฐบาลไทยก็ตระหนักถึงภัยอันนี้ จึงได้ก่อสร้าง และปรับปรุงการสื่อสารระหว่าง

¹ อรรถพร นพดารา, การปรับปรุงปกครอง และความขัดแย้งกับฝรั่งในมณฑลอุดร พ.ศ.
2436 - 2453 หน้า 244

² กองจดหมายเหตุ เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ. 3.3/7 กรมพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคม
ทูลพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 21 เมษายน ร.ศ. 121

ภัยข้อนี้คือ จึงได้ก่อสร้างและปรับปรุงการสื่อสารระหว่างส่วนกลางกับหัวเมืองชายแดนขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ในการดูแลปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ในหัวถึง

1.4 การยกเลิกระบบไพร่

อาจจะกล่าวได้ว่าปัจจัยที่นำไปสู่การยกเลิกระบบไพร่* นอกจากจุดบกพร่องของระบบไพร่เองแล้ว ปัจจัยที่นำไปสู่การยกเลิกระบบไพร่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกโดย เฉพาะอย่างยิ่งฝรั่งเศส ซึ่งการคุกคามของมหาอำนาจนี้ก็เป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้เกิดการปฏิรูปในด้านต่าง ๆ ในสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่าเป็นสมัยวิฤตติการทางการเมืองระหว่างประเทศสำหรับไทยอย่างยิ่ง ในปีพ.ศ. 2412 ไทยกับอังกฤษ ร่วมกันลงนามในสนธิสัญญาฉบับหนึ่งอนุญาตให้อังกฤษมาตั้งกงสุลที่เชียงใหม่ เพื่อดูแลผลประโยชน์ในบึงกุ่ม ฝรั่งเศสจึงพยายามของตั้งกงสุลที่หลวงพระบางซึ่งที่หลวงพระบางมีถิ่นในบึงกุ่ม ฝรั่งเศสเกรงว่าอังกฤษจะขยายอิทธิพลเข้ามาถึง เขตผลประโยชน์ของตนเองที่เวียงจันทน์และตอนใต้ของจีน ฝรั่งเศสจึงพยายามของตั้งกงสุลที่หลวงพระบาง และในเวลาต่อมาฝรั่งเศสก็ขอสิทธิพิเศษอย่างเต็มที่โดยจัดให้คนฝรั่งเศสซื้อที่ดินในหลวงพระบางซึ่งการให้สิทธินี้แก่ฝรั่งเศสก็หมายถึงชาติอื่น ๆ จะได้รับสิทธินี้ด้วย รัฐบาลไทยตระหนักงานปัญหาที่จริงไม่ยอมอนุญาตให้รวมกันนั้นรัฐบาลไทยก็เตรียมการป้องกันการค้าคุกคามของฝรั่งเศสก็หมายถึงชาติอื่น ๆ อย่างเต็มที่ โดยจัดให้มีการสำรวจดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ทำแผนที่ปักปันเขตแดน และพยายามที่จะจัดการปกครองภายในหลวงพระบางให้เสร็จก่อนที่ฝรั่งเศสจะไปตั้งสถานกงสุล²

* ระบบไพร่คือระบบที่ใช้ควบคุมกำลังคนโดยมีข้อมูลกันคือไพร่หรือประชาชนมีหน้าที่เป็นแรงงานเกณฑ์รับใช้พระมหากษัตริย์ หรือหากไม่สามารถมารับใช้ราชการได้ไพร่จะต้องเสียเงินหรือสิ่งของแทนโดยทางรัฐจะให้ตามคุ้มครองทางกฎหมายตอบแทน

1 นิธิ เอียวศรีวงศ์ , การปราบฮ่อ และการเสียดินแดนพ.ศ. 2431 หน้า 89

2 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 2 หน้า 422

การที่ไทยยอมให้ฝรั่งเศสมาตั้งกงสุลที่หลวงพระบางในเวลาต่อมาทำให้เกิดความยุ่งยากแก่รัฐบาลไทยเป็นอันมากโดยฝรั่งเศสเกลี้ยกล่อมผู้คนให้เข้าไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสอย่างปราศจากกฎหมาย ตลอดจนฝรั่งเศสยังมีโครงการที่ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นของฝรั่งเศสแต่ทั้งหมด และยิวุจนกระทั่งเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 บัญชาการตุลาคมของฝรั่งเศสที่รัฐบาลไทยใช้ความอดกลั้นตลอดมาและใช้วิธีทางด้านการทูตเข้าแก้ปัญหา¹

บัญชาการที่คนไทยไปเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนี้เป็นปัญหาสำคัญที่ผลักดันให้มีการยกเลิกการที่เข้าไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสเริ่มขึ้นเมื่อมีการทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสเมื่อปีพ.ศ. 2399 ในระยะแรกไม่ปัญหามากนัก แต่พอนานไปคนในบังคับของฝรั่งเศสเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วเนื่องจากฝรั่งเศสมีนโยบายแย่งชิงกำลังคนโดยการเปิดรับคนในบังคับสาเหตุที่คนไทยยอมที่จะสมัครเป็นคนในบังคับเพราะต้องการหนังสือรับรองไว้เป็นเครื่องป้องกันตนเอง เมื่อปฏิบัติผิดกฎหมายของบ้านเมือง หรือเอาไว้อ่างในการไม่เสียเงินค่าราชการหรือภาษีอื่น ๆ ตลอดจนหนีหนีจากการเกณฑ์เป็นไพร่ คนในบังคับส่วนหนึ่งจะเป็นคนอันธพาลที่มีความประพฤติผิดกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งฝรั่งเศสมักจะปกป้องเสมอเมื่อกระทำผิด จำนวนคนในบังคับ ฝรั่งเศสเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วดังจะเห็นจาก

พ.ศ.	จำนวนคนในบังคับ
2440	5,000
2447	8,000
2450	18,500 ²

¹ อดองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 59/5 พระยาสุริยเดช กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2434

² ปิยะฉัตร ปิตะวารณ , การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การที่ฝรั่งเศสเกลี้ยกล่อมคนไทยไปเป็นคนในบังคับ ซึ่งปัญหานี้มีอยู่ทั่วไปทุกมณฑล นอกจากนั้นฝรั่งเศสยังเกลี้ยกล่อมเอาคนไทยอพยพไปอยู่ ตั้งชายแดนน้ำโขงอันเป็นดินแดนของฝรั่งเศส ซึ่งเป็นไปตามอนุสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ที่ยินยอมให้บุคคลที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในบริเวณตั้งชายแดนน้ำโขง หากมีความสมัครใจ จะอพยพกลับไปอยู่ยังภูมิลำเนาเดิมของตจทางรัฐบาลไทยยินยอมอนุญาติให้อพยพไปได้¹ ฝรั่งเศสจึงถือโอกาสนี้เกลี้ยกล่อมพลตกลงใจให้คนไทยอพยพโดยสัญญาว่าจะลดเงินส่วนหรือภาษีต่าง ๆ ใน รัฐบาลไทยจึงพยายามหาทางป้องกันการอพยพของพลในบังคับไปอยู่ตั้งชายแดนน้ำโขงด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างจริงจัง² ปรากฏการณ์การประกาศเร่งเงินค่าราชการที่ค้างอยู่กับเจ้าหนี้ที่ควบคุมไม่รและการจัดระบบการเก็บเงินค่าราชการและเงินส่วนเสียใหม่ ทำให้เจ้าหนี้ที่ควบคุมไม่ร เกิดรอนเพราะสูญเสียผลประโยชน์จึงหาทางออกโดยการล่อราษฎรบังหลวงกดขี่ไพร่ในสังกัดของตน ไพร่ได้รับความเดือดร้อนมาก ทางออกของไพร่ก็คือการเข้าไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งฝรั่งเศสก็ยินยอมอยู่แล้วไพร่ หลายห้องที่ได้ขออพยพไปอยู่ตั้งชายแดนน้ำโขงเป็นจำนวนมาก เช่น เมืองสระบุรี³ ปราชญ์บุรี พนัสนิคม และหัวเมืองขึ้นในกัซอรับหนึ่งถือว่าเป็นคนในบังคับ เช่น ที่เมืองเพชรบุรี เป็นต้น³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตระหนักถึงปัญหาและสาเหตุที่เกิดขึ้น ด้วยปัญหาการเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นนั่นเอง เป็นเหตุให้ทางราชการไทยต้องลดอัตราการเก็บเงินค่าราชการจากไพร่ในหมู่ต่าง ๆ ลงมาให้เสมอกันกับเงินเก็บคนละ 6 บาทดังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า

" ฉันทเห็นว่าถึงเงินในงบประมาณจะลดลงก็ควรยั้งนักที่จะตนเอง เพราะมีไพร่หลวงหลายหมื่นคนที่กำลังดิ้นตึงตั้งอยู่จะไปหาฝรั่งเศส เช่น เมืองเพชรบุรีซึ่งพระยาสุรินทรฤาไชยได้มาแจ้งความต่อเจ้าฟ้ากรมขุนนริศ ยังอยู่ได้ด้วยอาศัยเกลี้ยกล่อมยอมให้เสียเงินเท่านั้นหากขึ้นครั้งต่อไปว่า ถ้าเสีย 6 บาทแล้วก็มีความยินดีที่จะเสีย เพราะฉนั้นถึงว่าเงินจะลดลงบ้างก็ควร "

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 18.2/5 สำเนาสัญญา ลงวันที่ 3 ตุลาคม 2436

² สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 - 116 หน้า 326

³ ปิยะฉัตร ปิตะวารณ, ล.ค. หน้า 84

⁴ ก.

ต่อจากนั้นพระองค์ทรงมอบหมายให้กรมหมื่นเมธีศรราชหฤทัย กับเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้ติดตามดูว่าหากเก็บเงินค่ารายการจากไพร่ คนละ 6 บาทแล้วเงินค่ารายการที่ได้ออกมา จะลดลงมากน้อยเพียงใด ต่อมาจึงมีการประกาศพระราชบัญญัติเปลี่ยนวิธีเก็บเงินค่ารายการ ร.ศ. 115 ออกมาซึ่งจะเห็นว่าแรงผลักดันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่จนนำไปสู่ การยกเลิกระบบไพร่ การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศสเป็นสาเหตุสำคัญ ประการหนึ่ง

1.5 การถ่วงดุลย์ของมหาอำนาจตะวันตก

ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสและไทยเสื่อมโทรมลงตามลำดับอย่างเห็นได้ชัดเจน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 และถึงความรุนแรงขึ้นอย่างมากในตอนต้น พ.ศ. 2436 เมื่อฝรั่งเศสเริ่มใช้มาตรการที่เรือปืนโดยฝรั่งเศสกล่าวหาว่ารัฐบาลไทยไม่เคารพสิทธิอันชอบธรรมของไว้ยคนาม และดินแดนที่อยู่บนฝั่งทั้งสองของแม่น้ำโขงตอนล่าง ความพยายามที่จะให้มีการเจรจาประนี ประนอมของรัฐบาลไทยล้มเหลว และในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 เรือรบฝรั่งเศส 2 ลำ ขึ้นมาตามลำน้ำเจ้าพระยาข่มขู่ป้องกันขอรว่าไทยที่ปากน้ำ และเข้าที่สมทบที่กรุงเทพฯ ได้ สำเร็จพร้อมกับยื่นคำขาด (Ultimatum) กับไทย แต่รัฐบาลไทยไม่อาจยอมรับคำขาดของ ฝรั่งเศสได้โดยปราศจากเงื่อนไขใด ดังนั้นในวันที่ 26 กรกฎาคม เรือรบของฝรั่งเศสก็เริ่มทำ การปิดอ่าวไทย ซึ่งทำให้รัฐบาลไทยจำต้องยอมรับคำขาดทั้งหมดของฝรั่งเศสในวันที่ 28 ของ เดือนเดียวกัน¹

จากสภาพเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้รัฐบาลไทยเองก็จะตระหนักดีว่าแสนยานุภาพของ ไทยไม่อาจต้านทานการคุกคามด้วยกำลังของฝรั่งเศสได้รัฐบาลไทยจึงพยายามที่จะให้มีการเจรจา ประนีประนอมกันด้วยสันติวิธี แต่เนื่องจากข้อเกี่ยวข้อของของรัฐบาลฝรั่งเศสรุนแรงเกินกว่าที่ รัฐบาลไทยจะยอมรับ การเจรจาของทั้งสองประเทศจึงล้มเหลวเสมอมา ในขณะเดียวกันนั้น

¹ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ , รัสเซีย - ไทยสมัยรัชกาลที่ 5 - 6 หน้า 73 - 74

รัฐบาลไทยก็พยายามที่จะดำเนินนโยบายการติดลอมหาอำนาจชาติตะวันตก เข้ามาร่วมด้วย กับฝรั่งเศส ซึ่งนโยบายการติดลอมหาอำนาจตะวันตก เข้ามาร่วมด้วยนี้มีประโยชน์แก่ประการใด ทั้งนี้ไทยเคยใช้นโยบายดังกล่าวมาแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่ติด ฝรั่งเศส เข้ามาร่วมด้วย ล้มเหลวในคราวที่ล้อมลามาที่ท่าที่จะถูกความต่อไทย

สำหรับประเทศแรกที่ไทยพยายามดึงเข้ามาเป็นดวงคู่อำนาจกับฝรั่งเศสนั้นคือ อังกฤษ สาเหตุที่ไทยเชื่อมั่นว่าอังกฤษต้องเข้ามาช่วยเหลือไทยในกรณีที่ถูกฝรั่งเศสถึงคุกคาม คือ อังกฤษ ต้องการให้ไทยเป็นรัฐกันชน (Buffer State) ระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสและ อีกสาเหตุหนึ่งเพราะไทยเห็นดินแดนที่อังกฤษมีผลประโยชน์จากป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย เมืองแรกการค้าข้าว ตลอดจนการก่อสร้างทางรถไฟ ซึ่งทำให้อังกฤษเห็นความสำคัญในเอกราช และความปลอดภ้ยของไทยด้วยเพราะถ้าไทยเสียเอกราชไป ผลประโยชน์ของอังกฤษย่อมเสียไปด้วย ¹

วิธีการดำเนินงานของไทยในการดึงประเทศอังกฤษมาถ่วงดุลย์ฝรั่งเศส เริ่มด้วย การที่ไทยเข้าไปคบหาตามอังกฤษให้เป็นผู้คุ้มกันในปลายปี พ.ศ. 2435 โดยส่งนายเวอร์นี (Frederick Verney) ปลัดกระทรวงต่างประเทศอังกฤษซึ่งแจ้งให้เวอร์นีทราบว่า ลอร์ด ซอลส์ เบอรี มีความเห็นว่า ถ้าหากไทยต้องการให้อังกฤษช่วยเหลือในขณะที่มีเรื่องยุ่งยากกับฝรั่งเศส อังกฤษ ยินดีจะช่วย แต่ขอให้รับทำสัญญาแบ่งเขตแดนกับอังกฤษให้เรียบร้อยโดยในสัญญานั้นอาจ จะมีข้อความเพิ่มเติมว่าไทยจะไม่ยอมยกดินแดนใด ๆ ให้แก่ชาติหนึ่งชาติใดก่อนที่จะได้รับความเห็นชอบจากอังกฤษ ซึ่งจะช่วยให้ฝรั่งเศส เข้ามารุกรานดินแดนของไทย ²

¹ สุวิทย์ อีราศาสตร์, ความสัมพันธ์ไทย - ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 - 116 หน้า 41-42

² การดี มหาจันทร์, " การดำเนินนโยบายต่างประเทศโดยอาศัยการถ่วงดุลย์ของมหาอำนาจ ตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว - พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว " วารสารสังคมศาสตร์ปีที่ 3 ฉบับที่ 4 มิถุนายน - กันยายน พ.ศ. 2521 หน้า 11

จากคำแนะนำและถ้อยแถลงดังกล่าวทำให้พระมหากษัตริย์ (แล บูแนก)

อุรูกูไทยประจำลอนดอนติดต่อขอพบ ดอร์ค ซอลซ์ เบร์รีในวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2434
อุรูกูไทยเราแจ้งให้รัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษทราบถึงความวิตกของรัฐบาลไทยที่ถูกฝรั่งเศส
เสียดูความอยู่ รัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษจึงแนะนำว่าทางเลือกไทยมีอยู่ 2 ประการกล่าว
คือ ประการแรกไทยจะต้องระมัดระวังรักษาเขตแดนของตนให้เข้มแข็ง เพื่อเตรียมรับการบ้ง
กันของฝรั่งเศส ประการที่สองรัฐบาลไทยอาจจะทำข้อตกลงกับอังกฤษและเยอรมันในสัญญาว่า
ไทยจะต้องไม่ยึดดินแดนใหม่แก่ใคร ๆ โดยมิแจ้งให้อังกฤษและเยอรมันทราบ สัญญานี้จะเป็น
เครื่องป้องกันไทยโดยพ้นจากการถูกคุกคามของฝรั่งเศส 1

แต่อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาเกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสขึ้นในระยะนี้
ไทยได้พยายามติดต่อกับอังกฤษเข้ามาแทรกแซงปัญหาดังกล่าว แต่รัฐบาลอังกฤษปฏิเสธคำขอ
ของรัฐบาลไทยสำหรับสิ่งที่ได้จากอังกฤษก็คือคำแนะนำของรัฐบาลอังกฤษว่าไทยไม่ควรกระทำ
การอันเป็นศัตรูกับฝรั่งเศสอย่างเปิดเผย เช่นสิ่งซึ่งอาจมาจากอังกฤษและเพื่อน ๆ เพราะอาจจะทำ
ให้รัฐบาลฝรั่งเศสหาเหตุประกาศสงครามกับไทย ไทยควรหาทางตกลงกับฝรั่งเศสโดยสันติวิธี
โดยอาจใช้วิธีส่งทูตพิเศษไปตกลงที่ปารีส หรือให้ประเทศอื่น ๆ ช่วยไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทที่มีต่อกัน 2

จากการดำเนินนโยบายของอังกฤษที่มีผลต่อไทยในระยะหลังทำให้ไทยรู้สึกผิดหวัง
เป็นอย่างมาก เพราะอังกฤษ มุ่งแต่จะรักษารผลประโยชน์ของตนไว้เป็นสำคัญ จึงระมัดระวัง
ไม่ผูกพันตัวเอง กับไทย ในกรณีที่ไทยต้องการความช่วยเหลือจากอังกฤษสำหรับปัญหาของไทย
ที่เกี่ยวข้อกับฝรั่งเศสในสายตอังกฤษเป็นสิ่งเล็กน้อยไม่มีความสำคัญพอที่จะทำให้อังกฤษจะต้อง
เสียสละชีวิตของพลเมืองตนเพื่อช่วยเหลือไทย 3 และถึงไปกว่านั้นในระยะหลังดอร์ค ซอลซ์
เบอร์รี่ แจ้งให้ฝรั่งเศสทราบว่าอังกฤษจะไม่เข้าไปแทรกแซงความตกลงใด ๆ ที่ฝรั่งเศสทำกับไทย
และที่ยังร้ายไปกว่านั้นอังกฤษยังให้ตาม ความหวังแก่ฝรั่งเศสถือว่าฝรั่งเศสอาจจะหยิบฉวยดินแดน

1 ภากรตี มหาพันธ์ , อ.ต. หน้า 11

2 อ.

3 จิรากรรณ์ สถาปนวรรณนะ วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 หน้า 119

ถึงจะวันออกของแม่น้ำโขงตอนกลางได้² จากนโยบายดังกล่าวของอังกฤษมีผลสำคัญในการ
ช่วยในฝรั่งเศสผลักดันใจใจกำลังกับไทย

จากควาลัม เบลวของนโยบายที่อาศัยวิถีทางการทูตที่จะใช้อังกฤษเข้าแทรกแซง
ในกรณีพิพาท ทำให้รัฐบาลไทยไม่มีทางเลือกอื่นใดนอกจากจะยอมรับที่จะปฏิบัติตามคำขาดของ
ฝรั่งเศสขณะเดียวกันนั้นรัฐบาลไทยยังมีความเชื่อมั่นว่านโยบายที่อาศัยวิถี ทางการทูตเพราะ
ทุกอย่างประสบการณ์ที่ผ่านมาทำให้รัฐบาลไทยไม่อาจหวังความช่วยเหลือจากอังกฤษได้มากนัก
ดังนั้นรัฐบาลไทยจึง เริ่มมองหาชาติมหาอำนาจชาติที่สามที่เป็นมิตรที่ติดกับไทยและมีความสัมพันธ์
อันดีอยู่กับฝรั่งเศสที่พร้อมจะเข้าแทรกแซงไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ซึ่ง
ไม่มีมหาอำนาจใดในขณะนั้นมีที่เหมาะสมไปกว่ารัสเซีย²

ไทยกับรัสเซีย เริ่มมีการติดต่อกันมาตั้งแต่ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวแล้ว
แต่ยังไม่มีการนำสนธิสัญญาไมตรีต่อกัน ครั้งนั้นถึงรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสัมพันธ์
ระหว่างไทยและรัสเซีย เริ่มด้วยการที่มกุฎราชกุมารรัสเซีย* ประหาสเมืองไทยระหว่าง
วันที่ 20 - 24 มีนาคม พ.ศ. 2434 ในขณะที่เสด็จไปวางศิลาฤกษ์ทางรถไฟสายทรานไซบีเรีย
พระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 แห่งรัสเซีย ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์เซนต์แอนดรู ชั้นที่หนึ่งแก่พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เพื่อเป็นการ
ตอบแทนไมตรีจิตครั้งนี้ตลอดจนการเสด็จประพาสประเทศไทยของมกุฎราชกุมารนิโคลัส พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นนครราชสีมาเสด็จประพาสรัสเซีย
เพื่อถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์ แก่พระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 แห่ง
รัสเซีย³ จากการต้อนรับคณะของมกุฎราชกุมารรัสเซีย

¹ สุวิทย์ ธีรสาส์นวิต, ล.ด. หน้า 43

² ฉลอง สุนทรวาทีชัย, ล.ด. หน้า 76

* ต่อมามีพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2

³ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475

หม่อมราชวงศ์เชิม เป็นอย่างดีและดีกว่าที่อื่น ๆ ซึ่งขณะนั้นเป็นที่ประทับใจพระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์
ที่ 3 มากการภายหลังการเสด็จประพาสประเทศไทยของหม่อมราชวงศ์เชิม ทำให้ความสัมพันธ์
ระหว่างไทยกับรัสเซียเริ่มแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นจะเห็นได้จากการที่รัสเซียได้แสดงความสนใจต่อสถานการณ์
ทางการเมืองของไทยมาก ดังปรากฏว่า รัฐบาลรัสเซียได้มีคำสั่งถึงกงสุลที่สิงคโปร์
" ให้คอยเสียด่วนกว่าฝรั่งเศสและอังกฤษจะว่าอย่างไรแต่เมืองไทย " และก็มีท่าทีจะทำให้รัฐบาล
ไทยมั่นใจว่า " ไทยคงจะได้เอมเปอรูรัสเซีย เป็นผู้ช่วยธุระใดบ้างในเวลาสมควร " ¹

แต่อย่างไรก็ตาม ตลอดเวลาที่เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 รัฐบาลรัสเซีย ตอบสนอง
ความพยายามของรัฐบาลไทยที่ขอให้เข้ามาช่วยคลี่คลายปัญหา นี้ เพียงแต่ด้วยการแสดงความเห็นอก
เห็นใจกัน ต่อสถานการณ์ที่รัฐบาลไทยต้องเผชิญอยู่ในขณะนั้นเท่านั้น และรวมถึงให้คำแนะนำที่
รัฐบาลไทยประณามขอตามเงื่อนไขของฝรั่งเศส เพื่อยุติข้อแย้งโดยเร็ว จากท่าทีดังกล่าว
ของรัสเซียเป็นที่เข้าใจว่าคงเห็นเพราะ รัฐบาลรัสเซียสนับสนุนไทยอย่างโจ่งแจ้ง การสนับสนุน
ก็ไม่เพียงแต่จะสร้างความไม่พอใจแก่รัฐบาลฝรั่งเศสเท่านั้น แม้บางครั้งกลับให้รัฐบาลฝรั่งเศส
ร่วมมือกับรัฐบาลอังกฤษมากขึ้น ซึ่งขัดกับนโยบายการต่างประเทศของรัฐบาลรัสเซีย ในขณะนั้น
ที่จะพยายามขัดขวางผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของอังกฤษทุกวิถีทาง ²

กล่าวโดยสรุปประเทศไทยต้องประสบความล้มเหลวในความหวังที่จะนำรัสเซียเข้ามา
แทรกแซงและช่วยคลี่คลายปัญหาทางการเมืองของไทยอีกครั้งหนึ่ง แต่ความล้มเหลวในครั้งนี้ ไม่มีผล
กระทบกระเทือนที่รุนแรงมากนัก เพราะสถานการณ์รุนแรงนั้นได้สิ้นสุดลงไป พร้อมกับสนธิสัญญาที่ไทย
ลงนามร่วมกับฝรั่งเศส ในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี ล.ค. หน้า 122

² ฉลอง สุนทรวาณิชย์ , ล.ค. หน้า 81 - 83

บทสรุป

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มขึ้นในครั้งแรกต่างกับรัชสมัยพระนารายณ์แห่งกรุงศรีอยุธยา แต่ในเรื่องความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสแสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างชาติทั้งสองนั้นเริ่มค้นบนพื้นฐานของความเข้าใจผิด กล่าวคือ ไทยต้องการกึ่งฝรั่งเศสมาดั่งคู่อำนาจกับฮอลันดาซึ่งมีอิทธิพลมากอยู่ในขณะนั้น ส่วนฝรั่งเศสนั้นมุ่งเข้ามาแต่ แยกแยะศาสนาคริสต์กับการค้าเท่านั้น แม้ว่าในระยะแรกจะมีผลทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองเป็นไปในทำนองมิตร ไมตรีถึงกับมีการส่งทูตทักต่อกันหลายครั้ง และฝ่ายไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระนารายณ์พยายามที่จะเริ่มรู้อารยธรรมของชาวฝรั่งเศสโดยการยอมรับเอาศิลปะวิทยาการตลอดจนวัฒนธรรมของฝรั่งเศสเข้าไปเพื่อนำมาใช้ในราชสำนัก แต่ต่อมาฝรั่งเศสรู้ว่าเข้าใจผิดและไม่สามารถขูดเงินพระนารายณ์เข้ารีตได้แล้วจึงมีคำสั่งให้กองทหารฝรั่งเศสซึ่งไทยขอให้มาตั้งที่เมืองสงขลาเพื่อป้องกันการค้าจากฮอลันดา นั้นไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองบางกอกและเมืองมะริดแทน ซึ่งเมืองทั้งสองของไทยเหล่านี้เป็นเมืองจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญโดยเฉพาะบางกอก อีกทั้งฝรั่งเศสยังมีความประสงค์ที่จะสนับสนุนพระปิยะ พระราชบุตรบุญธรรมที่เลื่อนมาในศาสนาคริสต์ให้เป็นพระมหากษัตริย์ไทยองค์ต่อไป โดยหวังว่าจะทำให้ฝรั่งเศสมีชื่อเสียงในด้านการค้าและศาสนาคริสต์ในเมืองไทยอีกด้วย แต่ฝรั่งเศสก็ไม่สามารถที่จะคำนวณงานได้สำเร็จ ทั้งนี้เนื่องมาจากพระเพทราชาได้ทำการรัฐประหารยึดอำนาจจากพระนารายณ์ไว้ได้ก่อน ต่อมาเมื่อพระเพทราชาขึ้นครองราชย์ ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศก็สิ้นสุดลงไปด้วย ทั้งนี้เนื่องมาจากพระเพทราชาไม่ทรงโปรดฝรั่งเศสนั่นเอง

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มขึ้นขึ้นอีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยฝรั่งเศสแต่งตั้ง มองซิเออร์ เกอ มงคิยงู เป็นตัวแทนรัฐบาลผู้มีอำนาจเต็มเข้ามาทำสนธิสัญญาเจริญราชไมตรีเมื่อปี พ.ศ. 2399 ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศในรัชสมัยนี้ได้มีปัญหาความยุ่งยากสืบเนื่องมาจากการขยายลัทธิจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศส กล่าวคืออินโดจีน - เชมร ภายหลังจากการที่ฝรั่งเศสเข้าไปมีอำนาจในอินโดจีน ฝรั่งเศสก็พยายามขยายอำนาจเข้าไปในเมืองเชมรซึ่งเป็นเมืองประเทศราชของไทย ในระยะแรกฝรั่งเศสได้พยายามเกลี้ยกล่อมพระนโรคมให้ทรงยอมอยู่ที่อารักขาของฝรั่งเศสแต่พระนโรคมไม่ยอม ฝรั่งเศสจึงใช้กำลังเข้ามาบีบบังคับพระนโรคมให้ลงพระนามในร่างสนธิสัญญาที่ฝรั่งเศสเตรียมมาในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2306 ภายหลังจากการลงนามพระนโรคมทรงมีหนังสือกราบทูลมายังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าการยอมลงนามในครั้งนี้มิใช่ความเต็มใจแต่เป็นการถูกบังคับพระบาทสมเด็จพระจอม-

เกล้าจึงทรงหาทางพยายามดำเนินการทุกวิถีทางที่จะนำ เขมรมาเป็นประเทศราชของไทยอีกครั้ง เช่นส่งคนไปทำสนธิสัญญาฉบับกับเขมรในปลายปีนั้นเอง เพื่อล้มล้างสนธิสัญญาที่ฝรั่งเศสทำกับเขมร นอกจากนั้นก็ทรงพยายามเข้าไปมีบทบาทในการอภิเษกพระนโรดมเป็นพระมหากษัตริย์เขมรและตลอดจนการพยายามดึงอังกฤษเข้ามาเป็นตัวถ่วงดุลอำนาจกับฝรั่งเศส แต่การดำเนินการดังกล่าวก็ขัดกับความล้มเหลว ในที่สุดไทยก็ต้องยอมรับว่า เขมรส่วนนอกเป็นดินแดนอารักขาของฝรั่งเศสตามสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2310 แต่อย่างไรก็ตามในสนธิสัญญาดังนั้นมีฝรั่งเศสก็ยังคงรับว่าเมืองพระตะบอง เสียมราฐเป็นของไทย ไทยคาดหวังว่าการยอมรับสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2310 คงจะเปิดศักราชใหม่ของความสัมพันธ์อันดีกับฝรั่งเศสแต่ไทยก็ต้องผิดหวัง เนื่องจากไทยต้องประสบปัญหาพิพาทกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับดินแดนสิบสองจุไทย และฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในระยะเวลาต่อมา

ปัญหาสิบสองจุไทยนี้ เริ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อฝรั่งเศสผนวกญวนไว้ได้ทั้งประเทศ ทำให้พรมแดนลาวทางตอนเหนือของไทย ติดต่อกับพรมแดนของฝรั่งเศสขึ้น ฝรั่งเศสในฐานะผู้คุ้มครองญวนอ้างสิทธิเหนือดินแดนสิบสองจุไทย หัวพันทั้งห้าทั้งหก และเมืองพวน โดยอ้างว่าเมืองเหล่านั้นเป็นเมืองของญวน ซึ่งตามข้อเท็จจริงแล้วเมืองเหล่านั้นอยู่ที่อำนาจของไทยและญวนก็อ้างกันสำหรับโอกาสที่ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้ามาแทรกแซงในดินแดนสิบสองจุไทยคือ ปัญหาการปราบฮ่อของไทยซึ่งไทยปราบปรามมา 14 ปีแล้วแต่ก็ยังไม่สำเร็จ ทั้งนี้เพราะเวลาที่ไทยปราบฮ่อก็หนีเข้าไปในเขตแดนของญวนส่วนเวลาญวนปราบปรามฮ่อก็หนีเข้ามาในเขตแดนของไทย ภายหลังเมื่อฝรั่งเศสเข้ามาปกครองญวนจึงได้มีการตกลงกับฝ่ายไทยในการปราบฮ่อ โดยให้ทั้งสองฝ่ายส่งกำลังปราบปรามเงินฮ่อพร้อมกัน และตีขนานฮ่อคนละด้านวิธีดังกล่าวนี้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างมากในการปราบปรามฮ่อ ในขณะที่มีการปราบฮ่อฝรั่งเศสก็ได้เข้าทำการยึดดินแดนสิบสองจุไทยโดยอ้างว่าเป็นเมืองขึ้นของญวนมาก่อน ทางฝ่ายไทยเกรงว่าจะมีเรื่องราวรุนแรงต่อไปจึงยุติปัญหาด้วยการทำข้อตกลงเมืองแกลงระหว่างไทยกับฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2431 ผลของข้อตกลงเมืองแกลงส่งผลทำให้ฝรั่งเศสยึดเมืองสิบสองจุไทยไว้เป็นการถาวร

สำหรับปัญหาการพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสปัญหาข้อไป ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ปัญหาฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงซึ่งเป็นส่วนของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 อันมีผลทำให้ไทยเกือบจะต้องสูญเสียเอกราช หลังจากที่ฝรั่งเศสยึดครองสิบสองจุไทย ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสทวีขึ้นเรื่อยๆ เมื่อฝรั่งเศสเริ่มขยายอิทธิพลเข้ามายังฝั่งซ้าย

แม่น้ำโขง และเกลี้ยกล่อมผู้คนให้เข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสโดยการเจรจาของมาแจกจ่ายบ้าง ตลอดจนบุกคุกคามเข้ามายังเขตไทยบ้าง ในขณะที่ความขัดแย้งทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยนั้น รัฐบาลไทยได้มีการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่จากกรุงเทพฯ ไปประจำยังหัวเมืองชายแดนที่ติดต่อกับฝรั่งเศสเพื่อทำหน้าที่ป้องกันดินแดนในพระราชอาณาเขต และแก้ไขปัญหาคือเกิดขึ้นจากการกระทบกระทั่งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยไทยเสนอแผนการที่เรียกว่า วิธีรักษาชีพ (Modus Vivendi) กล่าวคือกำหนดให้ตั้งแต่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบริเวณเมือง คำเกิด คำมวน ถึงเมืองสรวงเวียงกว้างประมาณ 50 กิโลเมตร ยาวประมาณ 650 กิโลเมตร เป็นเขตปลอดทหาร และถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นในบริเวณนั้นให้อนุญาตให้ตุลาการตัดสินแก่ฝรั่งเศสขอเสนอที่ไทยเสนอมา และยังคงยืนยันว่าฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นของตนเอง เมื่อฝรั่งเศสเห็นว่าการตกลงกับไทยคงจะไม่ยุติลงง่ายๆ จึงส่งกำลังบุกคุกคามเข้ามายังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมื่อตอนต้นเดือนเมษายน พ.ศ. 2436 กองกำลังฝรั่งเศสสามารถขับไล่กองกำลังไทยให้ถอยออกไปจากที่มั่นบางแห่งได้อย่างรวดเร็ว

ในขณะที่มีการต่อสู้กันบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสได้แจ้งความจำนงที่จะส่งเรือรบสองลำ คือ เรือรบโคเมต กับเรือรบอังกองสตัง เข้ามายังกรุงเทพฯ เพื่อปกป้องคุ้มครองทรัพย์สินของคนฝรั่งเศสและคนในบังคับ ซึ่งทางรัฐบาลไทยก็ตอบปฏิเสธมิให้ฝรั่งเศสนำเรือรบเข้ามาถึงกรุงเทพฯ แต่ในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 เรือรบฝรั่งเศสก็มีคำสั่งห้ามของไทยกลับแล่นเรือรบเข้ามา จึงทำให้เกิดการปะทะกันระหว่างเรือรบฝรั่งเศสกับแนวป้องกันของไทย ณ ป้อมพระจุลจอมเกล้า และสามารถตีฝ่าเข้ามาถึงกรุงเทพฯ

ภายหลังจากการปะทะกันระหว่างเรือรบฝรั่งเศสและแนวป้องกันของไทยที่ปากน้ำฝรั่งเศสจึงยื่นคำขาดให้รัฐบาลไทยปฏิบัติตามคำขอของคนภายใน 48 ชั่วโมง ซึ่งรัฐบาลไทยได้ตอบรับยินยอมที่จะปฏิบัติตามคำขาดของฝรั่งเศสเพียงบางข้อเท่านั้น ทำให้ฝรั่งเศสไม่พอใจมาก เพราะถือว่าไทยปฏิเสธคำขาดของคน จึงใช้กำลังทัพเรือปิดล้อมอ่าวไทย การบีบบังคับของฝรั่งเศสนับว่าเป็นภัยต่อเอกราชของไทยอย่างยิ่งรัฐบาลไทยจึงจำต้องยอมรับคำขาดและข้อต่อรองของฝรั่งเศสแต่โดยดี ซึ่งออกมาในรูปของสนธิสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 และสนธิสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 และสนธิสัญญาฉบับนี้มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2437

ผลของการสนธิสัญญาและอนุสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ยังผลทำให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงหรือประเทศลาวในปัจจุบันนี้ให้กับฝรั่งเศส และยอมให้ฝรั่งเศส

ยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นหลักประกันจนกว่าไทยจะปฏิบัติตามสนธิสัญญาครบถ้วน นอกจากนี้สนธิสัญญาฉบับนี้ยังก่อให้เกิดปัญหาหลายประการแก่ไทย เช่นปัญหาฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร ปัญหาคนในบังคับสำหรับปัญหาเมืองจันทบุรีนั้นเสมือนเป็นหนามยอกอกของไทย เพราะว่าฝรั่งเศสไม่ยอมถอนทหารออกจากเมืองจันทบุรีแม้ว่าไทยจะปฏิบัติตามพันธกรณีที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาครบถ้วนแล้วก็ตาม เช่น การยอมถอนทหารออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง การปลดปล่อยคนในบังคับฝรั่งเศส และพิจารณาคดีพระยอกเมืองขวาง ฝรั่งเศสก็ยังคงยึดเมืองจันทบุรีไว้ต่อไป ปัญหาเมืองจันทบุรีนี้ฝรั่งเศสถือว่า มีความสำคัญต่อไทยอย่างมาก จึงพยายามโยกโย้ในการเจรจามาตลอด เพื่อให้ฝรั่งเศสได้รับผลประโยชน์มากที่สุด ในที่จกไทยกับฝรั่งเศสก็ได้มีการลงนามในสนธิสัญญาฉบับวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 ผลของสนธิสัญญาฉบับนี้ไทยต้องยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงโคกแก้ว เมืองหลวงพระบาง มโนไพร จำปาศักดิ์ ตลอดจนเมืองตราดและค่าน้ำชาย เพื่อแลกกับการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี

นอกจากความสัมพันธ์ทางด้านการเมืองแล้วทั้งสองประเทศยังมีความสัมพันธ์ทางด้านอื่นๆอีก เช่น ทางด้านเศรษฐกิจ และศาสนา ซึ่งล้วนแต่มีการปูพื้นฐานมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือในปี พ.ศ. 2399 ซึ่งเป็นปีเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศฝรั่งเศสก็ให้ มงสิเออร์ เคอมองติญู เข้ามาเป็นผู้แทนของรัฐบาลมาทำสนธิสัญญากับไทยและ ในสนธิสัญญาฉบับนี้มีการระบุถึงการติดต่อทางด้านการค้า เช่น มีการระบุพิกัดภาษีขาเข้าและออก และภาษีสุรา ตลอดจนทางศาสนาอีกด้วย ส่วนความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจของทั้งสองประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นั้นมีการติดต่อกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่ส่วนใหญ่จะหนักไปในทางด้านการขัดแย้งกันเกี่ยวกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและทางด้านศาสนา นั้นจะเป็นการดำเนินการเผยแพร่ศาสนาต่อจากรัชสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของฝรั่งเศสในช่วงนี้ได้เกิดมีปัญหาคะทกกระทอนต่อการเผยแพร่ศาสนาแต่ก็ไม่มากนัก การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของฝรั่งเศสได้มีการขยายการเผยแพร่ไปสู่ยังภาคต่างๆมากยิ่งขึ้น เช่น ภาคเหนือ กับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

นับตั้งแต่ที่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยต้องเผชิญกับการรุกรานจากชาติมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศส ซึ่งได้ทำการบีบบังคับให้ไทยต้องสละดินแดนประเทศราชและหัวเมืองชายแดนบางส่วนให้ไปไม่ว่าจะเป็น สิบสองจุไทย ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ฝั่งขวาแม่น้ำโขง และเขมรส่วนในก็ตั้งที่กล่าวมาแล้วนั้น จะมีผลกระทบต่อไทยอย่างมาก คือ

ทำให้เกิดการปรับปรุงทางด้านการศึกษาของประชาชนการปรับปรุงการสื่อสารคมนาคมหรือให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของประเทศในขณะนั้น ทั้งนี้เนื่องมาจากกลไกต่างๆไม่ว่า จะเป็นการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมนั้นคล้ายอย่างมากอันจะเป็นช่องทางให้ฝรั่งเศสเข้ามาแทรกแซงกิจการภายใน ประเทศไทยได้อย่างง่ายดาย-

บรรณานุกรม1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้นก. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุแห่งชาติ กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 บ 12/2 เรื่องกัมปเป็เต็นเรือระหว่างสิงคโปร์-
กรุงเทพฯ 18 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 120

_____ , เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 17/2 เรื่องในพระราชพิธีมหามงคล

รักษา หัวเมืองฝ่ายเหนือ เลตวันออก - 16 - 25 เมษายน ร.ศ. 112

_____ , เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ 18.2/1 ปีก 1 เรื่องฝรั่งเสสศก112

ตอนปรึกษาหาสัญญา 5 - 28 สิงหาคม ร.ศ. 112

_____ , เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ 18.1/2 เรื่องฝรั่งเสสรุกเขตแดนแม่น้ำ

โขงจนถึงรบกัณฑ์ 20 เมษายน - 9 พฤษภาคม ร.ศ. 112

_____ , เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 18.2/5 ปีก 3 เรื่องฝรั่งเสสศก112

1 กันยายน - 14 มีนาคม ร.ศ. 112

_____ , เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 19/4 สนธิสัญญา สยาม-ฝรั่งเสส

เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ. 121 7 - 16 ตุลาคม ร.ศ. 123

_____ , เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 59/5 หนังสือราชการฝ่ายหัวเมือง

ลาวทรวน 12 พฤศจิกายน - 7 กันยายน ร.ศ. 110

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

ตำราฐานภาพ , สมเด็จพระมหา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5

องค์การคำคุณศัพท์, 2504 , 379 หน้า

พิชิตกรวงศ์ , เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1
องค์การคำคุณุสภา , 2504 , 251 หน้า

มหาดไทย, กระทรวง พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารและเกณฑ์ราษฎรเพื่อ
สมเด็จพระนารายณ์ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ,
 28 ตุลาคม ร.ศ.128

ศิลปากร , กรม พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, คลังวิทยา,
 2506, 804 หน้า

_____ , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 18 รายงานการคำขยายในกรุง สยามครั้งแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์ เรื่องราวเจ้าพระยาวิไชเยนทร์ เรื่องทูตตามทูตสมเด็จพระนารายณ์
ออกไปกรุงฝรั่งเศสครั้งสุดท้าย เล่ม 12 องค์การคำคุณุสภา , 2507

_____ , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 27 เรื่องฝรั่งเศสเป็นมิตรกับไทยครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช เล่ม 15 องค์การคำคุณุสภา , 2507

_____ , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่ง
กรุงศรีอยุธยา เล่ม 18 - 19 องค์การคำคุณุสภา , 2508

_____ , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 34 ของว่าด้วยหนังสือสัญญาค้าขายระหว่างประเทศ
สยามกับประเทศฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เล่ม 20 องค์การคำ
คุณุสภา , 2510

_____ , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 35 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามา
ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ต่อจากประชุม ... ภาค 32) เล่ม 21
องค์การคำคุณุสภา, 2511

_____ , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 36 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามา
ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ต่อจากประชุม.....ภาคที่ 35)
เล่ม 21 - 22 องค์การคำคุณุสภา , 2511

_____, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 จกหมายเหตุฟอร์บิง พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี ละม้าย อุทยานนท์ 2509

_____, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 81 จกหมายเหตุ เรื่องการจราจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. ทองเภา ทองแถม 2510
หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 35 สัญญาเรื่องเมืองไทยกับ
ฝรั่งเศส และสัญญาเมือง สุรา

_____, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 84 ประกาศเรื่องแก้ไขข้อสัญญาระหว่าง
ไทยกับฝรั่งเศส

2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง

ก. หนังสือทั่วไป

กาหลง ปภาวลีพิธิ ประวัติการศึกษาโดยสังเขป สมาคมการศึกษา, 2509, 144 หน้า
 ขจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประสานมิตร, 2518, 399 หน้า

_____, ออกญาวิไชเยนทร์ และการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า
 2506, 342 หน้า

คุรุสภา องค์การค้ำ เรียงความขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ศึกษาภัณฑ์
 พาณิชย, 2504, 278 หน้า

จักรกฤษณ์ นรนิติพุดงการ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวง
มหาดไทย โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2506, 604 หน้า

✓ จันทร์ฉาย ภัคฉิม. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยเริ่มแรกจนถึงธนบุรี มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
 2520, 296 หน้า

✓ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, วิฤตทกวรรณ สยาม รชศ. 112. แสงรุ่งการพิมพ์, 2523 479 หน้า

- ✓ จุลจักรพงษ์, พระองค์เจ้า เจ้าชีวิต คลังวิทยา, 2514 753 หน้า
- เฉลิม อยู่เวียงชัย, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรี - รัตนโกสินทร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒสงขลา, 2521, 386 หน้า
- แก่นร์แวงส นิโคลาส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม สำนักพิมพ์
ก้าวหน้า 2506, หน้า
- ณัฐวธ สุธิสสังกราม, สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี โอเคชั่นเสเตอร์, 2506, 921 หน้า
- ตรงก บ่วงกิต, ประวัติศาสตร์ไทย 1 โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2514, ๑,
ดวงเพ็ญ ทัตพงษ์, การเดินทางของบาทหลวงตาชารคมาซึ่งประเทศสยามค.ศ. 1689
กรมศิลปากร, 2513,
- คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนางเจ้า ความทรงจำ แพร่พิทยา, 2514, 753 หน้า
- คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนางเจ้า ราชเสนา และ เทศบาล โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม,
2498, หน้า
- คำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามตั้งแต่โบราณ ไม่ปรากฏแหล่งที่พิมพ์
2490, 210 หน้า
- ตาชารค บาทหลวง, จดหมายเหตุการณ์การเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาชารค แปลโดย
สันต์ ท. โกมลบุตร กรมศิลปากร, 2519, 296 หน้า
- ตรี อมตยกุล, ประวัติเมืองสำคัญ แพร่พิทยา, 2513, 578 หน้า
- เต็ม วิภาคย์พจนานกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน 2 เล่ม แห่งประเทศไทย, 2513, 379, 793 หน้า
- เต็ม สิงห์สถิต, ฝั่งขวาแม่น้ำโขง 2 เล่ม คลังวิทยา, 2499, 618 หน้า 463 หน้า
- ถนอม อานามวัฒน์ และคณะ, ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอยุธยา มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ, 2522, 342 หน้า
- ✓ ทรงศรี อัจจุรณ สิทธิภาพนอกอาณาเขต สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506, 357 หน้า
- นคร พันธุ์รงค์, ประวัติศาสตร์ไทยตอนต้น มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก,
2521, 217 หน้า
- ✓ นคร พันธุ์รงค์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ โรงพิมพ์พิชิต, 2524,
470 หน้า
- นคร ยิ้มเจริญ, มหาราช และพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, เทพพิทักษ์การพิมพ์, 2520
618 หน้า

นรกิจบริหาร, หลวง คำบรรยายการจัดระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน ไทยวัฒนาพานิช,

2517, 300 หน้า

นายกรัชมন্ত্রী, สำนัก ไทยสถาปนากษัตริย์ - ธรรมนูญพิมพ์, 2505, 139 หน้า

นายกรัชมন্ত্রী สำนัก ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475

อมรการพิมพ์, 2525, 576 หน้า

ประยูทธ สิทธิพันธ์ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำนักพิมพ์สยาม, 2516, 313 หน้า

พลับพลึง มลศิลป์ ความสัมพันธ์ไทย - ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา ดวงดีการพิมพ์, 2523,

342 หน้า

เพ็ญศรี กาญจนมัย ประวัติศาสตร์ทั่วไปของอาณาจักรขอมเจียงไต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2523, 284 หน้า

เพร็ญ บี อาร์ ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ แปลโดย ม.ร.จ จีรวัดน์ จักรพันธ์

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511, 236 หน้า

ไพฑูริย์ มีกุล ประวัติศาสตร์ไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2521, 290 หน้า

มองเซเชอร์ ปาลเลกัวส์ เล่าเรื่องกรุงสยาม แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร สำนักพิมพ์แก้วฟ้า

2520, 930 หน้า

ริกซ์ เฟรด คับบลิว ยู การรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า และหนังสือศึกษาทางพระราช

ไมตรีกับนานา ประเทศ แปลโดยเอกวิทย์ ฅ ดลาง และอมรโรสภวิเชษฐวงศ์,

ทางหุ่นส่วนสี่พรจำกัถ, 2512, 235 หน้า

วิจิตรวาทการ, หลวง ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 5 โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2514, 239 หน้า

วิลาสว่างค์ หงษ์มุต ประวัติศาสตร์ไทย ไทยวัฒนาพานิช, 2519, 360 หน้า

วิเศษสุรการ, พันโทพระ ชุมนุมบทความไทยและต่างประเทศ ดุสิตสัมพันธ์, 2516, 135 หน้า

สงวน อึ้งลง สิ่งแรกในเมืองไทย แพร่พิทยา, 2514, 397 หน้า

สังข์ นัธโนทัย เรื่องของเอเชีย ภาคที่ 2 แพร่พิทยา, 2511, 637 หน้า

สกลิส บันดิรพงศ์ ความสัมพันธ์ของไทยกับประเทศตะวันตก เคล็ดไทย, 2517, 128 หน้า

สนั่น การยูนาคพันธ์ ประวัติการค้าไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสง่า วรรณเกษ,

2511

สนั่น เมืองวังษ์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรีถึงรัชกาลโกสินทร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สงขลา, 2521, 386 หน้า

- สมภพ จันทรประภา, สมเด็จพระศรีสวรินทิรา ศึกษาศาสตร์, 2520, 443 หน้า
- สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, บันทึกเรื่องเมืองสยาม ประจักษ์การพิมพ์, 2526, 667 หน้า
- สรรค์ สุวรรณโชติ, ประเทศไทยกับปัญหาเมืองจันทบุรีและตราดที่ฝรั่งเศสยึดครองระหว่าง
พ.ศ. 2436 - พ.ศ. 2449 หมายเหตุศึกษานิเทศก์ กามฝึกหัดครู 2520, 199 หน้า
- ลำครดชเขตต์, หลวง จดหมายเหตุความจำสมัยฝรั่งเศสยึดจันทบุรี ตั้งแต่พ.ศ. 2436 -
2447 แพรทิทยา, 2515, 802 หน้า
- สารสาสน์, สำนักงาน ประวัติพระศาสนาจักรสากล และพระศาสนาจักรในประเทศไทย ไม่
ปรากฏ แลงที่พิมพ์, 2510
- สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 1, 2, 3 และ 4
องค์การค้ำจุนสภา, 2506
- สุเรนทราธิบดี, เจ้าพระยาพระเสด็จ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยา
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี องค์การค้ำจุนสภา, 2504
- สุวิชัย อิศราสวัสดิ์, ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 - 116 แสงรุ่งการพิมพ์, 2523,
618 หน้า
- เสถียร ชุกโสภณ, ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ อักษรเจริญทัศน์, 2513, 478 หน้า
- เสรี พงศ์พิศ, คาบอศิกกับสังคมไทย, เจริญวิทย์การพิมพ์, 2525, 283 หน้า
- หวน ทิมูตันต์, ลพบุรีน่ารู้ โอเดียนสโตร์, 2515, 360 หน้า
- อ. ประมวลวิทย์ ในราชสำนักพระบารายณ์ โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2505, 515 หน้า
- โสภาส เสวีกุล, พระราชพิธีแห่งการปฏิรูป แพรทิทยา, 2513, 596 หน้า
- ข. วิทยานิพนธ์
- กาญจนา โล่ห์วีระสันติ ชาวจีนกับศาสนาพุทธในรัชสมัยพระปิยมหาราช,
วิทยานิพนธ์ เสาขาศาสนาธรรมมานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2517, 161 หน้า
- กฤษณา รังสีชานันท์ การขยายตัวของ องค์การคริสเตียนและผลที่มีต่อประเทศไทยตั้งแต่
2311 - 2500 วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525
- เฉลิมพล กิมี่ ประพันธ์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส : วิเคราะห์กลไกการค้าแบบ
นโยบายต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2517, 218 หน้า

ฉลอง สุนทรวาณิชย์ รัสเซีย - ไทย รัชกาลที่ 5 - 6 วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516 , 622 หน้า

ธิดา จาคูประยูร บทบาทไทยกับเขมรในรัชกาลที่ 3 - 4 วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2501 , 257 หน้า

นิธิ เอี้ยวศรีวงศ์ การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431 วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัย
สาขา ประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2509, 200 หน้า

แตงน้อย ติตติรานนท์, เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช, วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2519 , 321 หน้า

ปิยะฉัตร ปิตะวารณ การยกเลิกระบบไพร่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปริญญาโท กศม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร , 2523 , 191 หน้า

ปิยะนารถ ขุนนาค การพัฒนาการคมนาคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2518 , 261 หน้า

พองพันธ์ สุภัทรพันธ์ การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระคลังสินค้า วิทยานิพนธ์ อักษร
ศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511 , 310 หน้า

พิไลวรรณ แสงขำ บทบาทชาวต่างประเทศที่มีผลต่อการจัดการศึกษาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช
รัชสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411 - 2453) ปริญญาโท กศม. มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523 , 230 หน้า

ไพฑูริย์ มีกุศล การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436 - 2453 . ปริญญาโท
กศม. 2517 , 168 หน้า

สุพัตร์ วรสาถ์ณี ปัญหาผลประโยชน์ระหว่างพ.ศ. 2436 - 2448 ปริญญาโท กศม.
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร , 2520 หน้า

เสาวภา ภาระเหตุ ปัญหาการปกครองไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว
ปริญญาโท กศม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522 , 722 หน้า

อรุณวรรณ นพคณา การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกันฝรั่ง-เทศในมณฑลอุดรระหว่าง
ปี พ.ศ. 2436 - 2453 ปริญญาโท กศม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสาน
มิตร, 2520 , 305 หน้า

ค. บทความและวารสาร

ขจร สุขพานิช " เอกสารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ " สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ

13 มิถุนายน 2509

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ " การเสียดินแดนในปี ร.ศ. 112 " ศรีนครินทร์ ทัศนะโลก ปีที่ 3

ฉบับที่ 3 ธันวาคม 2520 - มีนาคม 2521

ภารดี มหาจันทร์ " การดำเนินนโยบายต่างประเทศโดยอาศัยการถ่วงดุลย์ของมหาอำนาจ
ตะวันตกในรัชกาลสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว - พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว " สังคมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน)

ปีที่ 3 ฉบับที่ 4 มิถุนายน - กันยายน 2521

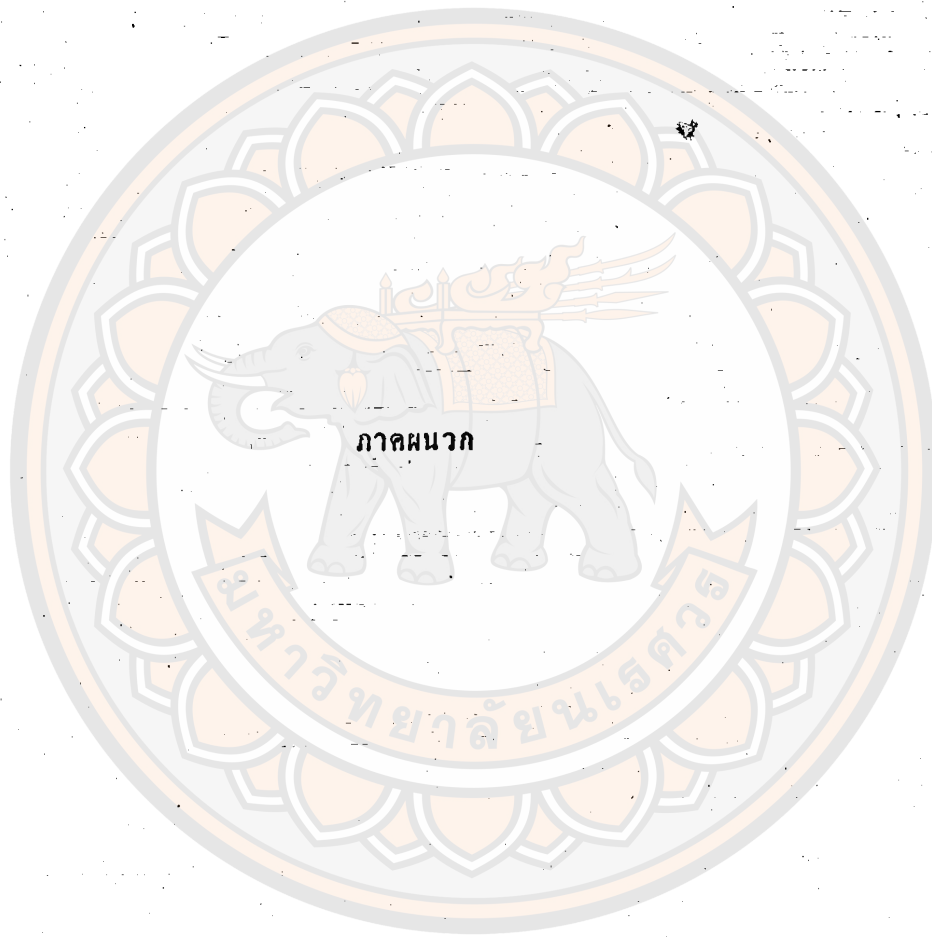
สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ๗ อัญญา " สมเด็จพระปิยะมหาราชกับการเสียดินแดนกรรณิร.ศ. 112 "

มิตรลรัฐ ฉบับวันที่ 15 ตุลาคม 2522

อิช บุษขานนท์ " ฝรั่งเศส - สยาม ร.ศ. 112 " ไทยเชชมรีวิว 252 มิถุนายน 2474

ง. หนังสือภาษาอังกฤษ

Hall, D.G.E. A History of South - East Asia. 3rd. ed London, Mac Millan,
1968 , 495 p.

ภาคผนวก ก

สัญญาระหว่างสองพระเจ้าแผ่นดินเขมรกับแม่ทัพฝรั่งเศส

สำเนาหนังสือสัญญาที่องค์พระนโรดมพรหมบริรักษามหาอุปราชทำให้อัครมหาราชแม่ทัพฝรั่งเศส เมื่อ ๗ วันที่ 3-8 ค่ำ คักราช 1225¹ ปีกุนเบญจศก มีความดังนี้

สำเนาหนังสือสัญญานี้ปลูกพร้อมกันเสร็จแล้ว ทำให้อัครมหาราชสัญญาที่เจ้าฝรั่งเศสกับเจ้าเมืองเขมร เจ้ากรุงฝรั่งเศสกับเจ้าเมืองเขมรเป็นเจ้าสมเด็จพระมหาอุปราช ให้เมืองเขมรเจริญขึ้น ให้ได้เป็นไมตรีราบคาบด้วยเมืองทั้งสองอยู่ใกล้กัน เหตุนี้เมืองเขมรอย่าให้ชักเคืองกับฝรั่งเศส ซึ่งเจ้าฝรั่งเศสได้ตรัสบังคับให้ท่านแม่กองใหญ่กลกระอัครมหาราช เกลาตรังก็แคเป็นแม่กองใหญ่สำเร็จราชการในเมืองฉวนไปคบคิดกับเจ้าเมืองเขมร ให้บรรคาน้ำทั้งหลายได้ทราบด้วย เจ้ากรุงฝรั่งเศสยอมเป็นผู้ช่วยทำนุบำรุงเมืองเขมร เหตุนี้ท่านแม่กองใหญ่สำเร็จราชการในเมืองฉวนไปคบคิดกับเจ้าเมืองเขมร ให้บรรคาน้ำทั้งหลายได้ทราบ ด้วย เจ้ากรุงฝรั่งเศสยอมเป็นผู้ช่วยทำนุบำรุงเมืองเขมร เหตุนี้ท่านแม่กองใหญ่สำเร็จราชการในเมืองฉวน นามชื่อ เกลาตรังก็เอ กับพระยามหาอุปราชเป็นเจ้าเมืองเขมร ได้สัญญากันจะถือนับคาบระการณนี้

ข้อ 1 นั้น เจ้ากรุงฝรั่งเศสช่วยทำนุบำรุงเจ้าเมืองเขมร

ข้อ 2 นั้น เจ้ากรุงฝรั่งเศสจะตั้งแม่ทัพฝรั่งเศสคนหนึ่งเป็นกงสุลให้อยู่ใกล้เจ้าเมืองเขมร แต่งให้เขาทั้งสองฝ่ายจำตัวสัญญานี้ ฝ่ายท่านฝรั่งเศสนั้น พึงบังคับบัญชาแม่กองใหญ่เมืองไซ่ง่อนเจ้าเมืองเขมรมีแต่ให้ขุนนางเขมรคนหนึ่ง ไปอยู่เมืองไซ่ง่อนด้วยกันกับแม่ทัพใหญ่ครั้งนั้น

ข้อ 3 ถ้าที่ขุนนางฝรั่งเศสคนหนึ่งอยู่ในเมืองเขมรนั้น มีแต่ไว้เสมอเป็นขุนนางผู้ใหญ่แล้วให้นับถือถาวรเหมือนขุนนางผู้ใหญ่ด้วย

ข้อ 4 ถ้าที่ประเทศอื่นจะมากองกงสุลในเมืองเขมร เจ้าเมืองเขมรกับขุนนางใหญ่เขมรปลูกษากับอัครมหาราชแม่กองใหญ่ฝรั่งเศสเมืองไซ่ง่อน ยอมกันให้ตั้ง จึงประเทศนั้นตั้งกงสุลได้ ถ้าเจ้าเมืองเขมรกับขุนนางเขมรไม่ยอมให้บันคาประเทศตั้งกงสุลในเมืองเขมร ท่านอัครมหาราชแม่กองใหญ่เมืองไซ่ง่อนก็ไม่ยอมด้วย ถ้าเจ้าเขมรขุนนางเขมรยอมให้ตั้งกงสุล ท่านอัครมหาราชแม่กองใหญ่เมือง

¹ ตรงกับวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2406 (1863)

เมื่อไอขุนนางเขมรเขวงนั้นได้รู้แล้ว มีแต่พิณพิเคราะห์จะจับทำโทษอายุผู้ร้ายตามกฎหมายและสิ่ง
ของนั้นถ้าเห็นประการใดๆ ให้มอบกลับไปที่เจ้าของ ถ้าส่งไปให้ขุนนางฝรั่งเศสจะให้นำไปให้เจ้า
ของนั้นถ้าเห็นจับอายุผู้ร้ายนั้นไม่ได้ สิ่งของก็ไม่ได้เห็นทั้งสิ้น ถ้าขุนนางเขมรได้สิ่งของและผู้ร้าย
นั้นไม่เห็นแน่นอนแล้วนั้น สิ่งของไม่ต้องใช้ไม่มีโทษเลย ที่ตรงฝรั่งเศสที่อยู่เมืองเขมร ถ้าที่โจร
ผู้ร้ายลักนั้น ความก็เหมือนกัน

ข้อ 14 นั้น เจ้าเรือ ฤๅสาฎาเขมรผู้ร้ายปล้นฤๅผู้ร้ายลักไปในแผ่นดินฝรั่งเศสขุนนาง
ฝรั่งเศสที่อยู่ใกล้สาฎานั้นเมื่อได้รู้แล้ว มีแต่จุกสำทหาให้เห็น ให้จับผู้ร้ายนั้นทำโทษตามกฎหมาย
ที่ตรงสิ่งของถ้าหาเห็นมีแต่มอบกลับไปที่เจ้าของ ถ้าเจ้าของไปหาย จะมองสิ่งของนั้นไปให้ขุนนาง
เขมรจะได้ฝากไปที่เจ้าของ อุปมาถ้าขุนนางฝรั่งเศสจุกสำทหาอายุผู้ร้ายแลสิ่งของไม่เห็นแน่
นอนแล้ว จะให้ใช้ราคาของไม่ได้เลย ถ้าขุนนางเขมรอยู่ในแขวงฝรั่งเศสถ้ามีผู้ร้าย ลักของสิ่ง
ใดๆมีแต่ความคั่งนั้นด้วยเมื่อใด ถ้าขุนนางฝรั่งเศสจุกสำทหาโจรแลสิ่งของไม่เห็นไม่ต้องให้ขุนนาง
ฝรั่งเศสใช้

ข้อ 15 นั้น บันคาท่านสังฆราชฝรั่งเศสมีอำนาจจะสั่งสอนเทศนาพระศาสนาทั่วไป
ทุกแห่ง ในนครเมืองเขมราก็ไม่ได้ขัดขวาง ถ้าจะปลูกวิหาร ถ้าจะปลูกกุฎ ทำศาลาเรียนทุกแห่ง
ปลูกเรือนให้คนใช้นั้นให้บอกขุนนางผู้ใหญ่ เมืองเขมรให้รู้ ขุนนางเขมรยอมให้จึงทำได้

ข้อ 16 นั้น เจ้ากรุงฝรั่งเศสไว้เจ้าเมืองเขมรเป็นเจ้าจริงๆก็สัญญาจะช่วยให้ได้
เป็นไมตรีราบคาบในนครเมืองเขมรแล้วช่วยทำนุบำรุงเมืองเขมร ไม่ให้มีศัตรูแก่เมืองอื่นมากฤษี
เบียดเบียน เจ้ากรุงฝรั่งเศสมีใจซื่อตรง จะช่วยให้เจ้าเมืองเขมรชกภาษีจากลูกค้ำวานิช แล้ว
ใช้ไปทะเล

ข้อ 17 นั้น ให้ทำได้โดยง่าย ตามบันคาประการก่อนหน้านั้น แมงกองใหญ่ฝรั่งเศส
ผู้ใหญ่อยู่เมืองไซ่ง่อน อยากได้แผ่นดินที่จะโรยจิงวา จะปลูกเรือนใส่ถ่าน ปลูกฉางใส่ข้าวไว้ให้
กำนันฝรั่งเศสนั้น เจ้าเมืองเขมรยอมให้แผ่นดินที่จะโรยจิงวาข้างเหนือพันจาก ป้อม } ขึ้นไป
ค้าย }

15 เส้นแล้ว ถ้ามีเขตวัดเป็นที่พระวิหารเขมรทรงไหนให้หลักไว้คงเป็นวัดเขมร ถ้ามองแมงกองใหญ่
ฝรั่งเศสออกไคที่ทรงไหนอีกนั้น เจ้าเขมรกับขุนนางเขมรปลุกษาพร้อมที่ทรงไหนสมควรให้ไค ขอ
ให้ความเหมือนไคให้แผ่นดินจะโรยจิงวา

ข้อ 18 ให้รู้จักพระคุณเจ้าฝรั่งเศส ด้วยช่วยทำนุบำรุงเจ้าเขมรให้ไคสุก ถ้าฝรั่งเศส
จะไปค้าไม้ในเมืองเขมรเอาไปคอกำบัน เจ้าฝรั่งเศสให้บอกขุนนางผู้ใหญ่เมืองเขมรให้คัจ จะทำ

หนังสือบอกไปถึงเจ้าเมืองในแขวงเมืองเขมรจันทักไค้ แต่เจ้าฝรั่งเศสรับให้ข้าจ้างทุกสิ่งถ้าฝรั่งเศส จะซื้อสินค้าสิ่งใดๆ ในเมืองเขมรให้เบิกให้ซื้อโดยสะดวก แต่ราคาคาตามแต่เจ้าของสินค้ากับ ผู้ซึ่งตกลงกัน

ข้อ 19 นั้น ให้ไค้ไว้สัญญาอัน เป็นหนึ่งเป็นเสร็จด้วย มีแต่คอยเจ้ากรุงฝรั่งเศส ยอม ประทับตราด้วยทำสัญญาเสร็จแล้ว ไค้จำลองสามฉบับ เจ้าเมืองเขมรสมเด็จพระนโรดมพรหมบริ รักษามหาอุปราช ไค้จกตราพระนามด้วยกันกับแม่กองใหญ่ฝรั่งเศสเมืองไซ่ง่อนที่เจ้าฝรั่งเศสไค้คริสต์ ไ้แล้วประทับตราด้วย ถาท่านทั้งสองไค้ตราพระนามแล้วประทับตรา มา ณ วัน 3⁺ 8 จุลศักราช 1225 ปีฉุน เบญจศก ข้างฝรั่งเศสวันที่ 11 เดือนอาถุค ศักราช 1833 ปี

ภาคผนวก ข

หนังสือสัญญาระหว่าง กรุงเทพมหานคร กับ กรุงฝรั่งเศส

วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม แลท่านประธานาธิบดีรีพับลิกกรุงฝรั่งเศสมีความประสงค์เพื่อจะระงับกับความวิวาท ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยที่ล่วงไปแล้วในระหว่างประเทศทั้งสองนี้ แลเพื่อจะผูกพันทางไมตรีอันได้มีมาหลายร้อยปีแล้ว ในระหว่างกรุงสยามแลกรุงฝรั่งเศสนั้นให้สนิทยิ่งขึ้น จึงได้ทั้งอรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ให้ทำหนังสือสัญญานี้ขึ้น คือ

ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยามได้ตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประเทืองวงศ์โรปรการ ฅณภยันกรมทาจกรี แลแกรนค้ออฟฟิเซอร์ลียองคอนเนอร์ ฯลฯ เสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงสยามฝ่ายหนึ่ง

แลฝ่ายท่านประธานาธิบดี รีพับลิกกรุงฝรั่งเศส ได้ตั้งมอช็องซ็อง ชาลส์ มารี เลอมีร์ เคอ วิลเลร์ ผู้ได้รับเครื่องอิสริยาภรณ์ แกรนค้ออฟฟิเซอร์ ลียองคอนเนอร์ แลจูลวราภรณ์ อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มชั้นที่หนึ่ง แลที่ปรึกษาการแผ่นดินอีกฝ่ายหนึ่ง

ผู้ซึ่งเมื่อได้แลกเปลี่ยนตราตั้งมอบอำนาจ แลได้เห็นเปนการถูกต้องตามแบบแผนดีแล้ว ได้ตกลงทำข้อสัญญาดังมีต่อไปนี้

ข้อ 1 คอเวือนแม่น้ำ สยามยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ฝั่งซ้ายปากวันออกแม่น้ำโขง เบลินบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ 2 คอเวือนแม่น้ำสยาม จะไม่มีเรือรบใหญ่่นอยไปไว้หรือใช้เคินในทะเลสาบก็ตีในแม่น้ำโขงก็ตี แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ภายในที่อันได้มีกำหนดไว้ในข้อต่อไปนี้

ข้อ 3 คอเวือนแม่น้ำสยามจะไม่ก่อสร้างค่าน้ำค้ำค้ำ หรือค้ออยู่ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบองแลเมืองนครเสียมราฐ แลในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งขวาปากวันตกแม่น้ำโขง

ข้อ 4 ในจังหวัดที่กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวนรักษา จะมีแค่กองตระเวนเจ้าพนักงานเมืองนั้นๆกับคนใช้เปนกำลังแก่เพียงที่จำเป็นแท้ แลทำการตามอย่างเช่นเคยรักษาเป็นธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีพลประจำ หรือพลเกณฑ์สรรพค้ำค้ำอาวุธเป็นพลทหารอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย

ข้อ 5 คอเวือนแม่น้ำสยามจะรับปรึกษากับคอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศส ภายในกำหนด

กำหนด 6 เดือนขึ้นไป ในการที่จะจัดการเป็นวิธีการค้าขาย และวิธีการตั้งค่านโรภานีในที่กำ
บลซึ่งกล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น แลในการที่จะแก้ไขข้อความสัญญา ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช 1218
ศกศักราช 1856 นั้นด้วย คอเวือนแม่น้ำสยามจะไม่เก็บภาษีสินค้าเข้าออกในจังหวัดที่กล่าว
ไว้ในข้อ 3 แล้วยนั้น จนกว่าจะไต่ตกลงกัน คอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศษจะไต่ทำทอเบแทนให้เหมือนกันใน
สิ่งของที่เกิดจากจังหวัดที่กล่าวนี้สืบต่อไป

ข้อ 6 การซึ่งจะอุทหนุนาการเดินเรือในแม่น้ำโขงนั้น จะมีการจำเป้นที่จะทำไค่น
ฝั่งขวาปากวันทกแม่น้ำโขงโดยการก่อสร้างกัค หรือการตั้งท่าเรือจอกกัค ทำที่ไว้เป็นแล่นกัค
คิคอเวือนแม่น้ำสยามรับว่า เมื่อคอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศษขอแล้ว จะช่วยตามการจำเป้นที่จะทำให้
สะดวกทุกอย่างเพื่อประโยชน์นั้น

ข้อ 7 คนชาวเมืองฝรั่งเศษกัค คนในบังคับหรือคนอยู่ในปกครองฝรั่งเศษกัคไปมาค้า
ขายไค้โดยสะดวกในตำบลซึ่งไค้กล่าวไว้ในข้อ 3 เมื่อถือหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศษ
ในตำบลนั้น ฝ่ายราษฎรในจังหวัดอื่นไค้กล่าวไว้จะไค้รับผลเป้นการทอเบแทนอย่างเดียวกันด้วย
เหมือนกัน

ข้อ 8 คอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศษจะตั้งกงสุลไค้ในที่ไค้ๆ ซึ่งจะคิดเห็นว่าเป็นการสมควร
แก่ประโยชน์ของผู้ไค้ในความป้องกันของฝรั่งเศษแลมีที่เมืองนครราชสีมา แลเมืองน่านเป้นต้น

ข้อ 9 ถ้ามีความขัดข้องไม่เห็นต้องกันในความหมายของหนังสือสัญญานี้แล้ว ภาษา
ฝรั่งเศษเท่านั้นจะเป้นหลัก

ข้อ 10 สัญญานี้จะไค้ตรวจแก้เป้นใช้ไค้ภายในเวลา 4 เดือน ตั้งแต่วันลงชื่อกันนี้
อรรคราชผู้ไค้มีอำนาจไค้ทั้งสองฝ่าย ซึ่งไค้กล่าวชื่อไว้ข้างต้นนั้น ไค้ลงชื่อแล
ไค้ประทับตราหนังสือสัญญานี้สองฉบับ เหมือนกันไว้เป้นสำคัญแล้ว

ไค้ทำที่ราชวัลลภ

กรุงเทพฯ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

(ลงระนาม) เทวะวงศ์วโรปการ
(ลงนาม) เลอ มิว เคอ วิลเล

สัญญาซื้อขาย

ท่านผู้มีอำนาจเต็มในการที่ทำสัญญาทั้งสองฝ่ายได้จัดการตกลงในสัญญานี้ ปรนการ ทั้งหลายแลข้อความทั้งปวง ซึ่งพึงนำไปให้เป็นหารอันใดกระทำสำเร็จความหนังสือสัญญานี้ ใหญ่ซึ่งทำไว้ลงวันนี้ แลกามหนังสืออันคิมะกาล ที่ได้ รับแล้วเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม ที่ล่วงมาแล้ว นั้น เป็น

ข้อ 1 ว่าค่าหลังที่สุดของทหารฝ่ายสยามที่ฝังชายปากกระวันออกแม่น้ำโขงนั้น จะต้อง เลิกถอนมาอย่างช้าที่สุดภายในเดือนหนึ่ง ตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน

ข้อ 2 ว่าบรรดาป้อมค่ายคูอันอยู่ในจังหวัดที่กล่าวไว้ในข้อ 3 ของหนังสือสัญญานี้ ใหญ่ที่ทำไว้วันนี้แล้ว จะต้องรื้อถอนเสียให้สิ้น

ข้อ 3 ผู้ก่อการพยายามความร้ายที่ทุ่งเชียงคำแลที่คำมวนั้น เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม จะไ้ว่าระคักลิน แลผู้แทนกรุงฝรั่งเศสจะไ้ช่วยในการคักลิน แลจะกำกับการลงโทษตามคำคัก ลินนั้น คอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศสรักษาอำนาจไว้ในการที่จะเห็นชอบว่าคำคักลินลงโทษนั้นจะพอสมควร หรือยัง ถ้ายังไม่เห็นพอแล้ว ก็ขอให้ตั้งศาลซึ่งมีตุลาการผู้ที่คอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศสจะกำหนดคพิจารณา ค่ายทั้งสองฝ่ายนั้นคักลินใหม่

ข้อ 4 ว่าคอเวือนแม่น้ำสยามจะต้องส่ง ให้ตามใจราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ หรือ เจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่พรมแดนนั้น บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศส คนญวน คนลาว ชาวที่อยู่ฝังชายปาก กระวันออกแม่น้ำโขงแลคนเขมร ผู้ที่ตองกักขังอยู่ค่ายสรรพเหตุใดไค้นทั้งสิ้น คอเวือนแม่น้ำสยาม จะไม่ชักขวางอย่างใดอย่างหนึ่งในการที่คนชาวเมืองในฝั่งชายปากกระวันออกแม่น้ำโขงนั้นจะกลับ ไปบ้านเมืองเดิม

ข้อ 5 ว่าบางเบียนแห่งทุ่งเชียงคำกับพวกของเขานั้น เจ้าพนักงานกรมท่าผู้หนึ่ง จะไ้้นำไปส่งยังสถานราชทูตฝรั่งเศส ณ กรุงเทพฯ พร้อมกับขงฝรั่งเศส แลเครื่องอาวุธซึ่งเจ้า พนักงานสยามไ้จับไ้วันนั้น

ข้อ 6 คอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศสจะไ้ตั้งอยู่ต่อไปที่เมืองจันทบุรี จนกว่าจะไ้กระทำการ สำเร็จแล้วความข้อความในหนังสือสัญญานี้ แลเป็นคั้นว่า จนถึงเวลาที่เลิก ถอนออกจากที่เสรีจ แลเป็นการสงบเรียบร้อยทั้งฝั่งชายปากกระวันออก แลฝั่งชวาปากกระวันตกเพียงจังหวัดที่กล่าวไว้ใน หนังสือสัญญานี้ใหญ่ที่ทำไว้วันนี้ข้อ 3 นั้น

อักษรราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้ง 2 ฝ่าย ได้ลงชื่อและประทับตราหนังสือสัญญาฉบับนี้
ไว้เป็นสำคัญแล้ว

ได้ทำไว้ 2 ฉบับเหมือนกัน ที่ราชวัลลภ

กรุงเทพฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รักษากงโกสินทรศก 112

(ลงพระนาม) เหวะวงศ์โรปการ

(ลงนาม) เลอ มีร์ เกอ วิลร์

